

מזרחיות, מגדר ומשפט: על אזרחות אימהית ואימהות מזרחית בדיני ההפל(י)ה

מאת

קארין כרמית יפת*

"חוק זה אינו מיועד להרחיב את חירות האשה; הוא מיועד להביא לתוצאות דמוגרפיות מפוקפקות; הוא נסיון להקטין את מספר הילדים הנולדים למשפחות מבני עדות המזרח ולהגדיל את מספר הילדים של משפחות מבני עדות אשכנז. זוהי האמת הלא-נעימה שמסתרת מאחרי החוק."¹

תקציר

"הסעיף הסוציאלי" בחוק ההפלות, אשר התיר לאישה לבצע הפלה בהסתמך על מעמדה הסוציו-אקונומי, נחקק ובוטל בשלהי שנות השבעים, בצומת היסטורי רב משמעות מבחינת יחסי מזרחים-אשכנזים בישראל. קולומוסים רבים נשברו בניתוח הסעיף הסוציאלי על רקע משטר ההפלות הישראלי, אולם הגות פמיניסטית זו, על-אף חשיבותה, משקפת ככלל את הפרספקטיבה הצרה של האישה הבורגנית-האשכנזייה, ומחמיצה את ההיגיון

* מרצה בכירה, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה; חברת האקדמיה הצעירה העולמית והאקדמיה הצעירה הישראלית למדעים. מאמר זה נתמך במענקי מחקר של המכון ללימודי ישראל (Israel Institute), המרכז למשפט יהודי ודמוקרטי של אוניברסיטת בראילן, ומכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח.

אני חבה תודות לרבים, ועוד יותר – לרבות. אסתפק ברשימה הבאה. תודה מקרב לב לפנינה מוצפי-האלר, אשר כתיבתה הרחיבה את אופקיי וליבי ושימשה לי מקור השראה. תודה לעילי אהרונסון, שי אוצרי, ארז אלוני, עומר אלוני, גל אמיר, יפעת ביטון, ישי בלנק, אורית גן, הנרייט דהאן-כלב, דפנה הקר, אלון הראל, ליהי יונה, שגית מור, מיטל פינטו, לטם פרייחון, מיכאל קגזנוב, סנדי קדר, אביהו שושנה, עידו שחר ושרון שקרג' על הערותיהם המחכימות לטיוטות קודמות של המאמר. תודה מיוחדת לד"ר גלעד נתן, ראש תחום רשומות בארכיון הכנסת, על יעילות וסיוע מופתיים באיתור החומרים הארכיוניים הרבים המתועדים במחקר זה; כן ירבו כמותו בבירוקרטיה הישראלית. תודה לחברות המערכת הנפלאות של עיוני משפט יערה ברק, דנה גורפיין וענת עובדיה-רוזנר, ובראשן לעורכת בר דור, על תרומה נהדרת למאמר ועל האכפתיות והרצון לשפרו כמו היה מאמר אישי שלהן. תודה לעורך הלשוני של עיוני משפט גיא פרמינגר, שאין שני לו, על עריכה מעוררת התפעלות. וכתמיד, אחרונות חביבות, תודה לעוזרות-המחקר ולעוזרי-המחקר שלי דניאל ברוכי, אנאל כהן, הודיה לוי, עידו פורת, ליאור פרנק ונועה רקח על המסירות והזמינות 24/6. כולן/ם יבואו על הברכה.

1 דבריה של מרשה פרידמן על הסעיף הסוציאלי בחוק ההפלות. ד"כ 79, 1244 (התשל"ז).

הרגולטורי הסמוי שהפלה בין הרחם המזרחי לרחם האשכנזי ויצר הייררכייה אתנר-מעמדית של אימהות יהודית.

בהמשך לגוף המחקר על פוליטיקת הפריזון הבררנית, המאמר מעמיד ביקורת על הביקורת הפמיניסטית ההגמונית שלפיה כלל הנשים היהודיות כפופות לכאורה למשטר נורמטיבי של "אזרחות אימהית" בישראל. לפי תפיסה זו, האישה היהודייה רוכשת חברות מלאה בקולקטיב הציוני דרך רחמה, מכוח משימתה הלאומית כאם האומה. התזה המוצעת במאמר – של דיני ההפלה כדיני ההפל(י)ה – מערערת על תפיסה זו, וחושפת את עוורונו של הפמיניזם המקומי לכך שהאזרחות הנשית-המזרחית מוקמה בתחתית המדרג המגדרי הפנים-יהודי בישראל. רובד סמוי זה, שנותר מתחת לרדאר של הנרטיב ההגמוני על אזרחות אימהית, מקפל את סיפורה של האימהות המזרחית.

לתיקוף התזה המוצעת, המאמר מציע עיון ביקורתי מעמיק בהיסטוריה החקיקתית המוגזעת של הסעיף הסוציאלי מבעד למשקפי התלת-מימד של הפמיניזם המזרחי. הניתוח המשפטי-ההיסטורי ילמד על הערך הייחודי הטמון בפרספקטיבה החדשנית של הפמיניזם המזרחי הן ללימודי המשפט, הן לתיאוריה הביקורתית והן למאבק החברתי לשוויון מגדרי של נשים מזרחיות.

מבוא

א. על נשיות, אזרחות ומזרחיות

1. מיפוי השדה התיאורטי

2. פליה של הגברת – הפמיניזם המזרחי במשפט הישראלי

ב. פוליטיקת הפריזון הבררנית בישראל – פרופיל אתנו-מגדרי

ג. הדוחות של ועדות בקי, כץ וגבאי – המצע האידיאולוגי שעליו נהקה חוק ההפלות

ד. הפולמוס הפרלמנטרי – עלייתו ונפילתו של הסעיף הסוציאלי, 1975–1980

1. דבר החסידים: הסעיף הסוציאלי כמנגנון איכותני של פרו-נטליזם בררני

2. דבר המתנגדים: הסעיף הסוציאלי כמנגנון לחיזוק הערבים ולחישוק

היהודים-הערבים

3. עילה וקוץ בה: סיוע לנשים מזרחיות באמצעות סימונן כ"אחרות"

4. "הפלה" חקיקתית: תהליכי מפתו של הסעיף הסוציאלי על רקע המהפך

הפוליטי

ה. מורה נבוכות – משנתו של הפמיניזם המזרחי על מדיניות הרבייה הישראלית

אפילוג: נשים מזרחיות במשפט – מהשכחה להנכחה

מבוא

הפמיניזם המשפטי הישראלי החל לאחרונה לאמץ לתוכו את ההתפתחות התיאורטית המכוננת שהביאה על הפמיניזם העולמי את "הגל השלישי"². תיאוריות של הגל השלישי מערערות על הפרדיגמות המהותניות של הפמיניזם של הגל השני, ומאתגרות את מיקוד המבט בחוויית החיים הצרה של האישה ההטרסקסואלית הלבנה בת המעמד הבינוני-הבורגני.³ על רקע זה צמח, בין היתר, הפמיניזם השחור, שמעוגן בתפיסה מורכבת יותר של שילוב

2 הפמיניזם הישראלי התפתח החל בשנות השבעים בהשראת "הגל השני" של הפמיניזם האמריקני, ובדומה לו הציג גם הוא סדריו מגדרי שהתיימר לחול על כלל הנשים הישראליות. אולם בפועל לא התייחס השיח הפמיניסטי המקומי – שעוצב ברובו המכריע על-ידי נשים אשכנזיות, חילוניות, הטרוסקסואליות ממעמד הביניים – לאינטרסים המובחנים של נשים שאינן חלק מקטגוריה שקופה זו. דהיינו, הסובייקט הפמיניסטי שבשמו פעלו בישראל לא כלל נשים בעלות זהות שאינה הגמונית, כגון נשים מזרחיות, פלסטיניות, לסביות, דתיות/חרדיות, מהגרות ועניות. ראו פנינה מוצפי-האלר "לקרוא את כל הוקס בישראל: פמיניזם רדיקלי, חשיבה ביקורתית ואחוות האחיות החדשה" דרכים לחשיבה פמיניסטית – מבוא ללימודי מגדר 581, 614 (ניצה ינאי ואח' עורכות, 2007) (להלן: מוצפי-האלר "לקרוא את כל הוקס"). לתיאור התפתחותו של הפמיניזם המשפטי בישראל ראו את ספרה המקיף של נויה רימלט **הפמיניזם המשפטי מתיאוריה למעשה – המאבק לשוויון בין המינים בישראל ובארצות הברית** (2010) (להלן: רימלט **מתיאוריה למעשה**). לאסופת מאמרים חשובה העוסקת במפגש שבין משפט לפמיניזם בישראל ראו **עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם** (דפנה ברק-ארז ואח' עורכות, 2007). לביקורת על ספר זה ראו ליאורה בילסקי "פמיניזם ומשפט: בין הנחות מודרניסטיות להדרוניזם של הביקורת" **תיאוריה וביקורת** 34, 212 (2009). להתפתחות של שיח פמיניסטי-משפטיים של נשים ממיעוטים שונים בתגובה על אי-יצוגן בפמיניזם המשפטי בישראל ראו, למשל, רונית עיר-שי ותניא ציון וולדקס "הפמיניזם האורתודוקסי-המודרני בישראל – בין נומוס לנרטיב" **משפט וממשל** טו 233 (2013); נאדירה שלהוב-קיבורקיאן "כשחוקים הם כלי לדיכוי: השיה הנוגד של נשים פלסטיניות ומדיניות הריסת הבתים" **עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם** 463 (דפנה ברק-ארז ואח' עורכות, 2007); מנאר חסן "הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה" **מין מיגדר פוליטיקה** 267 (דפנה יזרעאלי ואח' עורכות, 1999).

3 בין זרמי הפמיניזם של הגל השלישי ניתן למקם את הפמיניזם הפוסט-קולוניאלי, הפמיניזם הרב-תרבותי והפמיניזם השחור. בתמצית, הפמיניזם הפוסט-קולוניאלי מבקש להתמודד עם העובדה שמרבית הכתיבה הפמיניסטית נכתבת דרך עיני האישה המערבית, ולמצב את התיאוריה הפמיניסטית בהקשר פוסט-קולוניאלי העוסק ביחסי כוח בין תרבויות. להרחבה ראו Reina Lewis & Sara Mills, *Introduction, in FEMINIST POSTCOLONIAL THEORY: A READER I* (Reina Lewis & Sara Mills eds., 2003). הפמיניזם הרב-תרבותי מכיר בקשיים השונים שנשים נתקלות בהם בתרבויות שונות, ואינו מתייחס אל "הנשים" כאל קבוצה אחת הראויה לשוויון במסגרת חברה עיוורת לצבע ולמוצא. ראו Jonna Lian Pearson, *Multicultural Feminism and Sisterhood*. ראו *Among Women of Color in Social Change Dialogue*, 18 HOWARD J. COMM. 87 (2007). הפמיניזם השחור מבקש להביא לקדמת הבמה את חוויות חיהן של נשים שחורות ולהאיר את מבני הדיכוי המוכפלים שהן כפופות להם על בסיס מגדר, גזע ומעמד. ראו את המקורות בהערות השוליים להלן.

מיצבים, אשר כופרת בהנחה של זהות נשית אוניוורסלית ואחידה, וקוראת להכיר בנשים שחורות ובמיעוטים נשיים אחרים כסובייקט עצמאי בעל קול פמיניסטי ייחודי ואינטרסים פרטיקולריסטיים.⁴ לפי התבוננות של תיאוריית הצמתים או ההצטלבויות של מיקומי-שוליים (intersectionality), אמת-המידה להטענת פילוסופיה פמיניסטית בתוקף ובלגיטימציה היא אפוא רגישות להבדלים בין קטגוריות שונות של נשים ולזהותן הממוקפת,⁵ תוך התמסרות למלאכת הזיהוי, האבחון והפענוח של ההצטלבויות בין מבנים ומערכות של כוח על בסיס מגדר, גזע, נטייה מינית, דת, תרבות, לאום, מעמד ומוצא.

ברוח הגות זו, המאמר מבקש להציג לדיסציפלינה המשפטית את הפמיניזם המזרחי ככלי לעיון ביקורתי במשפט הישראלי, לחשיפת הדיכוי הרב-ממדי שנשים מזרחיות כפופות לו כקטגוריית זהות מובחנת, ולפיתוח כלים משפטיים להעצמתן.⁶ בעוד שהקול הנשי המזרחי לחלל ופעפע במידה ידועה אל הסוציולוגיה ומדעי החברה,⁷ עד לאחרונה נפקד מקומו

4 לדוגמאות לכתובה נבחרת של כמה מהאימהות המייסדות של הפמיניזם השחור ראו PATRICIA J. WILLIAMS, *THE ALCHEMY OF RACE AND RIGHTS: DIARY OF A LAW PROFESSOR* (1991); PATRICIA HILL COLLINS, *BLACK FEMINIST THOUGHT: KNOWLEDGE, CONSCIOUSNESS, AND THE POLITICS OF EMPOWERMENT* (1990); PATRICIA HILL COLLINS, *FIGHTING WORDS: BLACK WOMEN AND THE SEARCH FOR JUSTICE* (1998); BELL HOOKS, *AIN'T I A WOMAN: BLACK WOMEN AND FEMINISM* (1981); ANGELA Y. DAVIS, *WOMEN, RACE, AND CLASS* (1981); Angela P. Harris, *Race and Essentialism in Feminist Legal Theory*, 42 STAN. L. REV. 581 (1990)

5 נשים בעלות זהות ממוקפת הן נשים המשתייכות בריזמנית ליותר מקבוצת מיעוט אחת על בסיס אתני, לאומי, מיני, מעמדי או אחר. למאמר מכונן שטבע את המושג intersectionality (הצטלבות הזהויות) בהקשר המשפטי ראו Kimberle Crenshaw, *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*, 1989 U. CHI. LEGAL F. 139 (להלן: Crenshaw, *Race and Sex Identity Politics, and Violence Against Women of Color*, 43 STAN. L. REV. 1241 (1991))

6 כן ראו Kimberle Crenshaw, *Mapping the Margins: Intersectionality, Race and Sex Identity Politics, and Violence Against Women of Color*, 43 STAN. L. REV. 1241 (1991) "מזרחים/ות" אין כוונתי בהכרח להגדרה השייכות הצרה לפי ארץ מוצא, אלא להזדהות פוליטית, תוך הדגשת תהליך היווצרותה של זהות אתנית המתעצבת מתוך יחסי כוח ומאבק על ניעות חברתית. למורכבותה של ההגדרה ראו יוסי דהאן "חידתו של השילוש: המזרחית, 'המוקרטית' ו'הקשת'" קשת של דעות: סדר יום מזרחי לחברה בישראל 38 (יוסי יונה, יוגית נעמן ודוד מחלב עורכים, 2007); שרון הלוי "מתי את הופכת למזרחית 'אמיתית'? המזרחיות כזהות פוליטית" אשה במזרח – אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח 283 (טובה כהן ושואל רגב עורכים, 2005). ב"פמיניזם מזרחי" כוונתי בראש ובראשונה לנשים יהודיות ממוצא מזרחי, דהיינו ליהודיות-ערביות, ולא לפלסטיניות-ערביות. מונח זה מתפרש לפי הגדרה עצמית, ועל-פירוב נשים המזדהות כמזרחיות הן נשים יהודיות שארץ המוצא שלהן או של משפחתן היא במדינות ערב או האסלאם, לרבות מדינות בעלות צביון תרבותי ואתני מזרחי או מוסלמי מובהק, דוגמת מדינות באזור הבלקן וחלק ממדינות ברית-המועצות-לשעבר. במקום אחר אני מתכוונת לייחד דיון נפרד לפמיניזם הערבי, שיוקדש לקולן של אזרחיות ישראל הלא-יהודיות שהלאומיות מהווה יסוד מובחן בזהותן, ולחשיבותו להכנה מעמיקה יותר של המשפט הישראלי.

7 ראו את הדיון להלן בפרק א ואת המקורות המוזכרים שם.

מארגז הכלים המחקרי של אסכולות הניתוח המשפטיות הביקורתיות ככלל ושל הפמיניזם המשפטי בפרט.⁸ למעשה, למעט כתיבתן של חוקרות מספר⁹, גם המחקר האקדמי החשוב

8 ראו, למשל, את כתיבתה החלוצית של יפעת ביטון: יפעת ביטון "מזרחים במשפט: ה'אין' כ'יש" משפטים מא 455 (2011) (להלן: ביטון "מזרחים במשפט"); יפעת ביטון "על טיבה וטובה של הפליה: המזרחים בישראל בין הגלוי לנסתר" מעשי משפט ד 75 (2011); Yifat Bitton, *Wishing for Discrimination? A Comparative Gaze on Categorization, Racism and the Law*, 2 SORTUZ 39 (2008); Yifat Bitton, *Discrimination Based on 'Sameness,' Not 'Difference': Re-Defining the Limits of Equality Through an Israeli Case for Discrimination*, 12 J. HATE STUD. 177 (2014-2015); Yifat Bitton, *Finally, Our Own Brown! (?)*, 45 ISR. L. REV. 267 (2012). למחקרים בולטים נוספים שהרימו תרומה חשובה לפיתוח השיח המזרחי במשפט ראו, בין היתר, Pnina Lahav, *A "Jewish State... to Be Known as the State of Israel"*; Notes on Israeli Legal Historiography, 19 LAW & HIST. REV. 387, 402-17 (2001) קלריס חרובן "על תבונה ורגישות: מסע גיבוש של זהות מזרחית בייצוג משפטי" לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית 155 (שלומית ליר עורכת, 2007); מנחם מאוטנר "פתח-דבר: ליברליזם בישראל – האדם הטוב, 'האזרח הרע' והשגשוג האישי והחברתי" עיוני משפט לו 7 (2013) (להלן: מאוטנר "ליברליזם בישראל"); ישי בלנק "ממלכתיות מבוררת: שלטון מקומי, היפרדות ואי-שוויון בחינוך הציבורי" עיוני משפט כח 347 (2004); ניר קירר "בן-גוריון והמאבק למינוי שופט ממוצא ספרדי לבית-המשפט העליון" מחקרי משפט יט 515 (2003); נטע זיו "בין שכירות לבעלות: חוק הדירור הציבורי והעברת הון בין-דורית בפרספקטיבה היסטורית" משפט וממשל ט 411 (2006); עינבל מימון-בלאו "זהות אבודה: בין משפט לחברה בקבוצת נפגעי הטיפול בגזות" מעשי משפט ה 59 (2013); אביעד הכהן "מיהו אשכנזי? מיהו ספרדי? מיהו חרדי? הלכה, משפט ובית המשפט כמשקפי זהות ומכונניה" משפט, חברה ותרבות – זהות יהודית 127 (אשר מעוז ואביעד הכהן עורכים, 2014); יוסי דהאן "למי שייכת האדמה הזו?" – על זכויות ותפיסות צדק חלוקתי" משפט וממשל ח 223 (2005); Issachar Rosen-Zvi, *Taking Space Seriously: Law, Space and Society in Contemporary Israel* 9-43. כן ראו, לאחרונה, עומר אלוני "שאלת ריבוי הנשים: התמודדותו של המשפט הישראלי המוקדם עם שאלת הביגמיה בקהילות מזרחיות" מעמד אישי ומגדר – נשים פלסטיניות בישראל 163 (היבא יזבק וליאת קוזמא עורכות, 2017); Ido Katri, *The Banishment of Isaac: Racial Signifiers*; of Gender Performance, 68 U. TORONTO L.J. 118 (2018). לריון מרתק בחרדיות המזרחית ראו גד ברזילי "אחרים בתוכנו: משפט וגבולות פוליטיים לקהילה החרדית" עיוני משפט כז 587 (2003).

9 ציון-דרך משפטי ראשוני שהחל ביצירת תהליך ההתבוננות של נשים מזרחיות מקבוצת המזרחים הוא המחקר מאיר-העניינים של המשפטנית קלריס חרובן על ההפליה כלפי נשים יחידיניות – שרובן ממוצא מזרחי – בדירור הציבורי. ראו קלריס חרובן "השתכנות מתקנת – סיפורן של נשים המתקנות עוול היסטורי" עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 413 (דפנה ברק-ארז ואח' עורכות, 2007). אולם למרות תרומתו החשובה לניפוץ שקיפותן של נשים מזרחיות, מחקרה של חרובן אינו מזהה את השוני האינטרניזי הקיים בין הפליית מזרחים להפליית נשים מזרחיות, ואינו משתמש בארגז הכלים של הפמיניזם המזרחי כחלק מכלי הניתוח המשפטי. כמו-כן, הסוציולוגית שהם מלמד עוסקת בהשתקפותה של האישה המזרחית בדיוני הכנסת שנסבס על חוק גיל הנישואין, התש"י-1950, אך זאת מבעד ל"פרספקטיבה האתנית", כלשונה, ולא מבעד לפריזמת הפמיניזם המזרחי. כתוצאה מכך הניתוח האתני המרתק שמלמד מציעה מזהה אומנם את המתח בין הרחם

על מזרחים במשפט אינו מתמקד בקולן המובחן של נשים מזרחיות כקבוצת-זהות עצמאית שיש להידרש לאינטרסים הפרטיקולריים שלה בדיסציפלינה המשפטית. מאמר זה מבקש להוסיף ולמלא את החלל התיאורטי שנפער בפמיניזם המשפטי המקומי, ולהעשיר את הניתוח הביקורתי על המשפט בנרטיב הפרשני של הפמיניזם המזרחי. ברובד עמוק יותר המאמר מבקש לסייע בקידומה של הכרה משפטית בנשים מזרחיות כקטגוריית זהות לגיטימית ונבדלת – פרויקט שתנאי מוקדם לו הוא חשיפת מופעי הקיפוח ההיסטוריים שהופעלו על נשים מזרחיות ושמוכחם נגזרת תמונת יחסי הכוח בישראל של המאה העשרים ואחת. לשם תיקוף תרומתו של הפמיניזם המזרחי למשפט, אבקש לחשוף סיפור שטרם סופר על הרגולציה של הפסקות היריון בישראל ועל האופן שבו הובנתה אחרותו של הרחם המזרחי לאורך קווי מתאר אתגר-מעמדיים. המאמר יציע קריאה פרשנית מחודשת של תהליכי חקיקתו וביטולו של "הסעיף הסוציאלי" בחוק ההפלות, הוא סעיף 5(א)(5) לחוק לתיקון דיני העונשין (הפסקת הריון), התשל"ז-1977, אשר התיר לאישה הסובלת מתנאים חברתיים קשים לבצע הפלה. סיפור זה מהווה נדבך חשוב בקורפוס של מדיניות הפירון הבררנית שנקטה מדינת-ישראל ואשר תוארה בעבר בהקשרים אחרים.¹⁰ מחקר סוציולוגי זה ביקר את המיתוס ששלט במרבית ספרות המחקר בישראל, שלפיו הנומוס הציוני מכתוב דגם דמוגרפי של פרו-נטליזם כללי-יהודי, המקפח את הדמוקרטיה בשם הדמוגרפיה: הפרו-נטליזם הכוללני מלאים את רחמן של כלל הנשים היהודיות לטובת פרויקט הרכייה הלאומי, ובר-בזמן מדיר את הרחם הערבי.¹¹ אולם תפיסה הגמונית זאת, הרואה באימהות משום מודל-חובה התובע בעלות על רחמה של האישה היהודייה, היא חלקית ומקוטעת, ופועלת למסך ולהשטיח את המורכבות הדיאלקטית התוך-אתנית של פוליטיקת הפירון הישראלית. כך, בעוד ההגות הפמיניסטית ה"אשכנזית" מבקרת בחריפות את ההבניה של האימהות כזהות מגדרית אקסיומטית לנשים יהודיות בישראל, סוציולוגיות מזרחיות הראו כי הגות חשובה זו מחמיצה ומשטטשת את קיומן של נשים יהודיות שאימהותן לא הייתה רצויה באותה מידה.¹² בהמשך למחקרים

האשכנזי לרחם המזרחי, אך אינו מודע דיו לתוכנה שנשים מזרחיות חשופות להצטלבות בר-זמנית של בסיסי דיכוי על יסוד כפיפות מגדרית ואתגר-מעמדית, למנעד של סוגי הפליה שחלקם דומים לאלה של נשים אשכנזיות וגברים מזרחים וחלקם שונים מהם, וליחסים טעונים גם עם בני קהילתן. מאחר שמאמרה של מלמד אינו עוסק בפיתוח התיאורטי של הפמיניזם המזרחי, הוא אף אינו עומד על חסרונו בחקר המשפט הישראלי וההיסטוריוגרפיה המשפטית שלו. ראו שהם מלמד "כעבור עשרות שנים מועטות נהיה כולנו בני עדות המזרח..." – אמהות, פירון והבנייתו של 'האיום הדמוגרפי' בחוק גיל הנישואין" תיאוריה וביקורת 25, 69, 72 (2004).
10 ראו להלן את הדיון בפרק ב העוסק בתרומתה של ספרות המחקר במדעי החברה לחשיפת היבטים שונים של מדיניות הפירון הבררנית.

11 לפיתוח הטענה ברבר הדרת הרחם הערבי ראו Philippe Fargues, *Protracted National Conflict and Fertility Change: Palestinians and Israelis in the Twentieth Century*, 26 *POPULATION & DEV. REV.* 441 (2000); JACQUELINE PORTUGUESE, *FERTILITY POLICY IN ISRAEL: THE POLITICS OF RELIGION, GENDER, AND NATION* 164-185 (1998).

12 ביקורת ברוח זו היא אחת הטענות המרכזיות של הפמיניזם השחור, המשמש מקור השראה למאמר זה. לעומת זאת, בישראל הכתיבה האקדמית על תופעת ה"האָחְרָה" של נשים מזרחיות כ"זרות מבפנים" היא מועטה, ותשומת-הלב המחקרית למופעים הסוציו-משפטיים שחוללו

אלה, כגון של יאלי השש ושהם מלמד שאבחנו את מדיניות הפירון הבררנית,¹³ אטען כי הכרה בזהות הממוקפת של נשים מזרחיות המשתייכות לקטגוריות זהות מצטלבות תורמת לזיהוי של מדיניות דומה בהליכי חקיקתו וביטולו של הסעיף הסוציאלי בחוק ההפלות. לטענתי, דגם דמוגרפי זה, המכווין וממשרר רכייה נשית פנים-יהודית, עיצב את תפקיד "אם האומה" כמוסד פרוויליגי עם תנאי קבלה הייררכיים ומוגזעים, היוצרים הנגדה מובנית בין האם ה"ראויה" לבין האם ה"חשודה" על בסיס השתייכות אתנו-מעמדית. במערך ממשרר זה, חובתן האזרחית של נשים מזרחיות הומשגה פעמים רבות כמונחים של הימנעות מאימהות, ותרומתן הלאומית לקולקטיב התחוללה באמצעות ריסון פריון.¹⁴ בנוסח אחר, כינון הפמיניזם המזרחי במשפט יסייע בקעקוע המיתוס הכמותני של פרו-נטליזם כלל-יהודי ובחשיפת אתוס איכותני של פרו-נטליזם בררני בחוק ההפלות, המדיר את האימהות המזרחית מהאזרחות האימהית-הלאומית.

המחקר מעוגן בדיסציפלינת ההיסטוריה של המשפט. אף שבשני העשורים האחרונים נעה ההיסטוריוגרפיה של המשפט הישראלי לקדמת הבמה האקדמית,¹⁵ העיסוק בעבר המשפטי

את אימהותן השולית ונישלו אותן מאחד ממוקדי הכוח המרכזיים של נשים בישראל נמצאת עדיין בראשית דרכה. לדיון בהבניה המוגזעת של האימהות הנשית המזרחית בהקשרים שונים ראו להלן פרק ב.

13 לדיון במדיניות הפירון הבררנית מפרספקטיבה פמיניסטית ראו מלמד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 70-72, וכן יאלי השש כמה ילדים זה שמחה? מין, מעמד ועדה במדיניות הילודה בישראל 1962-1974 פרק 3 (עבודת-גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה – הפקולטה למדעי הרוח, 2004) (להלן: השש כמה ילדים).

14 אין כמובן לקרוא את האמור כמייחס לנשים מעמד סביל וקורבני אל מול נסיונות משטור אלה או כמתכחש לכך שפריון הוא גם אתר של סוכנות המושפע מהעמדה הסובייקטיבית ומהמיקום התרבותי של כל אישה. השוו בעניין אחר ל-*Henriette Dahan Kalev & Shoshana-Rose Marzel, Liberté, Egalité, Islamité: Coping Strategies of Female Immigrants from the Maghreb in France, 35 WOMEN'S STUD. INT'L F. 354 (2012)*. בפרקים ב רג להלן אבחנו הקשרים שונים שנדונו בספרות כדי למקם את המחקר בהקשר הרחב של המדיניות הפרו-נטליסטית הבררנית שנקטה מדינת-ישראל. כך, למשל, כפי שהראתה השש ביחס לגורמים ממסדיים שונים, וכפי שהראו מלמד ושנהב בהקשר של קביעת גיל הנישואין ו"חוק משפחות ברוכות ילדים" (חוק הביטוח הלאומי (תיקון מס' 41) (סיוע למשפחות ברוכות ילדים), התשס"א-2000, ס"ח 2), מדיניות הפירון עיצבה את מקומן של האם המזרחית ושל המשפחה המזרחית מרובת הילדים באופן דו-ערכי – כרצויים וכחשודים בעת ובעונה אחת. ראו שהם מלמד ויהודה שנהב "מעבר ללאומיות: על משטר ההצדקה הנאו-מלתוסיאני ועל גיבושה של מדיניות הפירון בישראל 1950-1966" *פערי אזרחות – הגירה, פירון וזהות בישראל* 125 (יוסי יונה ואדריאנה קמפ עורכים, 2008).

15 לנסיונות מוקדמים לתאר את ההיסטוריוגרפיה של ההיסטוריה המשפטית בישראל ראו Lahav, לעיל ה"ש 8; Ron Harris et al., *Israeli Legal History: Past and Present, in THE HISTORY OF LAW IN A MULTI-CULTURAL SOCIETY: ISRAEL 1917-1967*, 1 (Ron Harris et al. eds., 2002). לסקירה עדכנית ומקיפה ראו ניר קירר "המשפט ומקומו המרכזי בהיסטוריה הישראלית: על ההיסטוריוגרפיה של המשפט הישראלי ותרומתה לחקר ישראל" *קתדרה* 150, 155 (2014).

של מזרחים בכלל, ושל נשים מזרחיות בפרט, נדחק לשולי השדה המחקרי.¹⁶ כדי לצמצם מעט את הפער במצב הידע של ההיסטוריה המשפטית הנשית – ההיאסטוריה – המאמר מבקש לחשוף את הפלייתו של הרחם המזרחי בדיני ההפלות, וכך להשלים פרק ביוגרפי חסר בתולדות חייהן של נשים מזרחיות כאזרחיות-שוליים וכאימהות "חשודות" בישראל. מקרה-המבחן המשפטי שבלב המאמר, שבאמצעותו אבחן את הנחות-המוצא התיאורטיות, הוא הדיונים הממסדיים והציבוריים סביב חבלי לידתו והפלתו של הסעיף הסוציאלי. מבחינה מתודולוגית יתבסס הניתוח של הקורפוס הטקסטואלי על חומר ארכיוני רחב-היקף שאזור בארכיון המדינה, בארכיון הכנסת ובארכיון עיתונות יהודית היסטורית. מקורות ראשוניים אלה כוללים דוחות של שלוש ועדות ציבוריות אשר פעלו בשנות השישים והשבעים ומילאו תפקיד חשוב בחקיקת חוק ההפלות; פרוטוקולים של ישיבות מליאת הכנסת ושל ועדות הכנסת שנטלו חלק הן בהכנת החוק בשנים 1975-1977 והן בביטול הסעיף הסוציאלי בשנים 1979-1980; וכן קטעי עיתונות מתקופות אלה שסקרו בהרחבה את הפולמוס הפרלמנטרי. לצד המקורות הראשוניים, המאמר נעזר במקורות משניים רבים כדי להאיר את ההיסטוריה החקיקתית ולאגרג את ההיסטוריוגרפיה של חוק ההפלות.

הניתוח הרב-צירי המוצע של החומר הארכיוני על בסיס מגדר, מעמד ומוצא יחשוף עוד טפח מהאופנים שבהם סומנה אימהותן של נשים מזרחיות כחריגה וכחשודה בתוך מבנה-העומק האתני הפנים-יהודי, ואשר הפכו את דיני ההפלה לדיני ההפלה(י). עם זאת, חשוב להדגיש כי המאמר מציג רק קריאה נרטיבית אחת – נסתרת וסותרת – של הפולמוס הפרלמנטרי, אך אין הוא כופר בתוקפם של נרטיבים גלויים אחרים ששיקפו הגיונות דמוגרפיים וסדר-יום מגוונים, אשר משכו לעיתים לכיוונים מנוגדים ותרמו למורכבותו של השיח החקיקתי. המבנה המארגן של המאמר הוא כדלקמן. פרק א ממפה את השדות התיאורטיים המשמשים אבני בניין לתזה המוצעת, מבקר את הביקורת הפמיניסטית על תיאוריית האזרחות הרפובליקנית, ועל רקע מצע ביקורתי זה פורש את משנתו האינטלקטואלית של הפמיניזם המזרחי במשפט. פרק ב מתווה קווים לדמותה של פוליטיקת הפריון הבררנית, כהקשר חיוני להבנת הבנייתה של האימהות המזרחית בחברה ובמשפט ולפענוח הדינמיקות הסמויות וההטיות המוגזעות שכווננו את חוק ההפלות. פרק ג בוחן את ציוני-הדרך ההיסטוריים שהובילו ללידתו של חוק ההפלות, ובמיוחד את עבודתן של שלוש ועדות ציבוריות שפעלו בשנות השישים והשבעים, ומזהה עד כמה הוטמעו בדיוניהן הדפוסים של נחשלות, מצוקה וריבוי ילדים כמסמנים מובהקים של "מזרחיות". פרק ד מנתח את הפולמוס הפרלמנטרי סביב קבלת הסעיף הסוציאלי, תוך שימוש בארגז הכלים הדקונסטרוקטיבי של הפמיניזם המזרחי, ואת הסיבות שהובילו לביטולו. פרק ה עובר מניתוח היסטורי-נרטיבי לניתוח משפטי-נורמטיבי, ומציע רפורמה של מדיניות הרבייה הישראלית מבעד לאספקלריה התיאורטית של הפמיניזם המזרחי.

16 רון חריס, אסף לחובסקי ואלכסנדר (סנדי) קדר "בין משפט להיסטוריה: על ההיסטוריוגרפיה של המשפט הישראלי" עיוני משפט כו 351, 388-389 (2002) (המציינים את החסר המחקרי בתחומים שונים של משפט והיסטוריה, ואת העדרם של "תיאור ההיסטוריה של המשפט הישראלי מנקודת-ראות של חוקרים ערביים או דיון ביחס של המשפט הישראלי לחרדים או ליהודים מזרחים"). הבחנה זו תקפה במידה רבה גם כיום.

א. על נשיות, אזרחות ומזרחיות

1. מיפוי השדה התיאורטי

שיח האזרחות בישראל, לפי הטיפולוגיה שהציע יואב פלד, מרוכז בשלושה רבדים רעיוניים: רובד הבסיס הוא שיח ליברלי של זכויות אזרחיות, פוליטיות וחברתיות הפועל להפרדת היהודים והפלסטינים שהינם אזרחי ישראל מן הפלסטינים בשטחים שמעבר לקו הירוק, אשר אינם אזרחי ישראל; הרובד האתנו-לאומי הוא שיח של הכללה והדרה המבקש לבדל בין אזרחיה היהודים של המדינה לבין אזרחיה הלא-יהודים; והרובד השלישי מתבטא בשיח רפובליקני של מטרות קהילתיות ומידה טובה אזרחית, של זכויות וחובות, המובא כדי לספק לגיטימציה והכשר למיקום המובחן של קבוצות שונות בסולם המעמדי הפנים-יהודי. בבסיסו של שיח זה מונחת התפיסה כי היקף הזכויות הקנויות לאזרחי המדינה היהודית תלוי במידת תרומתם להגשמת החזון הציוני. בראייה זו השוני באיכות התרומה למדינה נתפס כמצדיק מתן מעמד אזרחי משני ומופחת ל"אחרים" בתוך הקהילה השיוכית, המוגדרים על בסיס מגדרי ואתני-עדתי. כך, התרומה הלאומית של נשים לעומת גברים ושל מזרחים לעומת אשכנזים הומשגה כמונחים של "כמות", להבדיל מ"איכות", וסיפקה רציונליזציה להכפפתם ליחס דיאלקטי של הכללה והדרה בקולקטיב הציוני.¹⁷

המחקר הפמיניסטי הביקורתי הוסיף והראה כי שיח האזרחות הליברלי והאתנו-לאומי ממלאים תפקיד חשוב בכינון תנאי הסף לרכישת אזרחות רפובליקנית מלאה על-ידי נשים בחברה הישראלית. תובנותיו של מחקר זה הצביעו על המושג "אזרחות אימהית" כמבחן הלקמוס להאדרה נשית או להדרה נשית מן הקולקטיב היהודי, התובע מהן לייצר ילדים ולהתמסר להכשרתם כאזרחי המחר של האומה.¹⁸ לפי תפיסה הגמונית זו, אזרחותה של

17 יואב פלד "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל" תיאוריה וביקורת 3, 21 Yoav Peled, *The Evolution of Israeli Citizenship: An Overview*, 12 CITIZENSHIP; (1993) Stud. 335 (2008); Gershon Shafir & Yoav Peled, *Citizenship and Stratification in an AZIZA KHAZZOOM*, 21 ETHNIC & RACIAL Stud. 408 (1998) *Ethnic Democracy*. כן ראו, SHIFTING ETHNIC BOUNDARIES AND INEQUALITY IN ISRAEL: OR, HOW THE POLISH PEDDLER BECAME A GERMAN INTELLECTUAL 37-39, 52 (2008). דבריו של משה שרת לעניין החומר האנושי הנדרש לבינוי האומה ממחישים נקודה זו היטב: שרת הסביר כי למדינה היהודית יש יותר צורך ב"איכות" של יהודי מזרח אירופה, ופחות ב"כמות" של יהודי צפון אפריקה. מצוטט אצל Joseph Massad, *Zionism's Internal Others: Israel and the Oriental Jews*, 25 J. PALEST. Stud. 53, 56 (1996). לניתוח נורמטיבי הקושר בין דירוג של קבוצות שונות באוכלוסייה בהתאם למידת השתייכותן לאזרחות השלטת בחברה לבין המידה הראויה של זכאותן להגנה מפני הפליה ראו, למשל, מיטל פינטו "מהותן של השוויון המהותי בעקבות עניין פרוז'אנסקי" משפט ועסקים טז 109, 144-145 (2013).

18 על ההבניה של האישה היהודייה כאם וכרעיה ראו, למשל, פנינה להב "כשהפליאטיב רק מקלקל – הריון בכנסת על חוק שיווי זכויות האישה" זמנים 46-47, 149 (1993); ניצה ברקוביץ "אשת חיל מי ימצא?" – נשים ואזרחות בישראל" סוציולוגיה ישראלית ב 277, 287 (1999) (להלן: ברקוביץ "אשת חיל"); ניצה ברקוביץ "אזרחות ואימהות: מעמדן של הנשים בישראל" ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית? 206 (יואב פלד ועדי אופיר עורכים, 2001); Delila

האישה היהודייה משתכללת דרך רחמה, דרך משימתה הלאומית כאם האומה, וזאת מכוח תהליך הלידה ההיסטורי של ישראל כמדינת לאום עם אוכלוסייה ניצולת-שואה ועם שלד אזרחי בעל הטרזוגניות אתנית, שבו העם הערבי-הפלסטיני מהווה מיעוט משמעותי המאיים על הדמוגרפיה היהודית, מבית ומחוץ.¹⁹ החשש מילודה ערבית הועצם לנוכח הבנייה של ישראל כדמוקרטיה אתנית, במונחיו של סמי סמוחה, דהיינו, כמשטר אשר מבוסס על שוויון זכויות פורמלי למיעוט הערבי אך מעניק יתרון מובנה לבני הקבוצה האתנית היהודית, תוך הבנייה המיעוט הערבי כאיום דמוגרפי ופוליטי.²⁰ על רקע זה צמח למן קום המדינה הנרטיב הלאומי-הציוני ההגמוני, החוגג את "פולחן הפוריות" בשם ערכים דתיים, פטריארכליים ולאומיים המקדשים את מבנה המשפחה המסורתית.²¹ כך, לפי הנרטיב הפמיניסטי של אזרחות אימהית, כונן חוזה חברתי ממוגדר שבו נשים וגברים נהנים מאפיקי תרומה מובחנים לרכישת אזרחות רפובליקנית. בפשטות, לגברים יועד תפקיד צבאי, ולנשים תפקיד רבייתי, ויחד הם נכללים בקולקטיב הלאומי – זה כאזרח-לוהם וזו כאזרחית-רהם.²²

Amir & Orly Benjamin, *Defining Encounters: Who Are the Women Entitled to Join the Israeli Collective?*, 20 WOMEN'S STUD. INT'L F. 639 (1997); Nira Yuval Davis, *Women and the Biological Reproduction of "the Nation,"* 19 WOMEN'S STUD. INT'L F. 17 (1996);

.NIRA YUVAL-DAVIS, GENDER AND NATION (1997)

ברקוביץ "אשת חיל", שם, בעמ' 281; דלילה אמיר ודוד נכון הפוליטיקה של הפלות בישראל 19

4 (1989); סיגל גולדין "טכנולוגיות של אושר: ניהול פריון במדינת רווחה מעורדת ילודה"

פערי אזרחות: הגירה, פריון וזהות בישראל 167 (יוסי יונה ואדריאנה קמפ עורכים, 2008);

עמיה ליבליך "סדר נשים: אמהות חד-הורית מבחירה בישראל" אמהות – מבט מהפסיכואנליזה

וממקום אחר 214, 227 (אמיליה פרוני עורכת, 2009); אורנה דונת "פרו-נטליזם סרוק –

נרטיבים של הולדה ואי-הולדה בישראל" סוציולוגיה ישראלית יא 417, 424-423 (2010);

SUSAN MARTHA KAHN, REPRODUCING JEWS: A CULTURAL ACCOUNT OF ASSISTED CONCEPTION

.IN ISRAEL (2000)

.Sammy Smoocha, *Ethnic Democracy: Israel as an Archetype*, 2(2) ISR. STUD. 198 (1997) 20

למונח "פולחן הפוריות" ראו לסלי הייזלטון צלע אדם – האשה בחברה הישראלית (נעמי גל 21

מתרגמת, 1978). כן ראו כרמל שלו "טכנולוגיות פריון וגנטיקה בישראל" ביו-אתיקה כחול

לבן – ביו-אתיקה ומשפט רפואי בישראל 140 (גיל סיגל עורך, 2015); Daniel Sperling,

Commanding the 'Be Fruitful and Multiply' Directive: Reproductive Law and Policy in

Israel, 19 CAMBRIDGE Q. HEALTHCARE & ETHICS 363 (2010); Nitza Berkovitch, *Motherhood*

as a National Mission: The Construction of Womanhood in the Legal Discourse in

Israel, 20 WOMEN'S STUD. INT'L F. 605 (1997); Nira Yuval-Davis, *Woman/Nation/State:*

The Demographic Race and National Reproduction in Israel, 21(6) RADICAL AM. 37,

55 (1987) עור ראו, לאחרונה KINNERET LAHAD, A TABLE FOR ONE: A CRITICAL READING

.OF SINGLEHOOD, GENDER AND TIME 17-18 (2017)

ראו את מאמריה של ברקוביץ לעיל בה"ש 18 וכן רימלט מתיאוריה למעשה, לעיל ה"ש 2, 22

בעמ' 130; Peled, לעיל ה"ש 17, בעמ' 336-335 ו-340-339; Amir & Benjamin, לעיל ה"ש

18; WOMAN-NATION-STATE (Nira Yuval-Davis & Floya Anthias eds., 1989); יש הסברות

כי הטענה הפמיניסטית שלפיה האימהות היא כרטיס הכניסה ללאומיות הציונית אינה תקפה

אני מבקשת לפרק ולפתח את רעיון האזרחות הרפובליקני הישראלי ולחשוף בו רבדים חדשים של מורכבות המסבכים את שני הנרטיבים, האזרחי והפמיניסטי, באמצעות עיון רב-צירי בנרטיב המזרחי-המגדרי-המעמדי. בהמשך למחקרים שביקרו את הפרו־נטיזם הבררני בישראל, אציע לקשור בין שיח האזרחות האימהית לבין התוכנות החשובות של הפמיניזם המזרחי. תיאוריה ביקורתית זו התגבשה והתבחנה כזרם פמיניסטי עצמאי בסוציולוגיה הישראלית החל בשנות התשעים, בהשראת הפמיניזם הפוסט-קולוניאלי, הרב-תרבותי והשחור.²³ הפמיניזם המזרחי קורא להתאמת השיח של הפמיניזם הליברלי ה"לכן" להקשר הישראלי הרב-תרבותי ולאתגור האצטלה האוניוורסלית העוטפת את סדריומו וטיעונו. הוא מאיר את האתניות כנקודת-העיוורון של הדיון הפמיניסטי החולש על השיח האקדמי והציבורי בישראל, ואת המגדר כנקודת-עיוורון בשיח המזרחי; מדגיש את הדיכווי הרב-ממדי שנשים מזרחיות כפופות לו בחברה הישראלית; ומבקש לפרוץ את חומת השקיפות של קיפוחן ו"נחשולן" הן על-ידי הממסד הפטריארכלי – האשכנזי והמזרחי גם-יחד – והן על-ידי אחיותיהן האשכנזיות בנות המעמד הבינוני-הגבוה.²⁴ הפמיניזם המזרחי אומנם מכיר במיצובן הדו-ערכי של נשים אשכנזיות כ"בעלות כוח חסרות כוח", אך מבקר את הזרם הליברלי-האשכנזי על כך שהוא משכפל פערים מעמדיים ודיכווי תרבותי, מדייר נשים מזרחיות

עוד, במובן זה שנשים יהודיות אומנם נדרשות עדיין ללדת אולם ללא ההטבות האימהיות המעטות שהן היו זכאיות להן בעבר. תודה לדפנה הקר על ההערה.

23 אלה שוחט "הקונפליקט כנקודת מוצא: לקראת פמיניזם רב תרבותי" נגה 28, 20 (1995); אלה שוחט "פמיניזם מזרחי: פוליטיקה של ג'נדר, גזע ורב תרבותיות" מצד שני 5-6, 29 (1996) (להלן: שוחט "פמיניזם מזרחי"); אלה שוחט זיכרונות אסורים – לקראת מחשבה רב-תרבותית (2001); ויקי שירן "מזרחיות ואחרות" מצד שני 5-6, 26 (1996) (להלן: שירן "מזרחיות ואחרות"); ויקי שירן "הייצוג העצמי הסימטרי: תרומת הנשים המזרחיות לפמיניזם הישראלי" עזות מצח – פמיניזם מזרחי 12 (ורדית דמרי מדר עורכת, 2002); הנרייט דהאן-כלב "פמיניזם בין מזרחיות לאשכנזיות" מין מיגדר פוליטיקה 217 (דפנה יזרעאלי ואח' עורכות, 1999) (להלן: דהאן-כלב "בין מזרחיות לאשכנזיות"); הנרייט דהאן-כלב "מנוחשלות: עיוורון מגדרי בתיאוריות פוליטיות ושקיפותן של נשים מזרחיות" סוציולוגיה ישראלית ד 265 (2002) (להלן: דהאן-כלב "מנוחשלות"); פנינה מוצפי-האלר "מתוך האחריות: לקראת שיח פמיניסטי אלטרנטיבי בישראל" חקרי מגדר בארץ 8, 21 (2001) (להלן: מוצפי-האלר "מתוך האחריות"); פנינה מוצפי-האלר בקופסאות הבטון – נשים מזרחיות בפריפריה הישראלית (2012) (להלן: מוצפי-האלר בקופסאות הבטון).

24 שירן "מזרחיות ואחרות", שם; דהאן-כלב "בין מזרחיות לאשכנזיות", שם; מוצפי-האלר "מתוך האחריות", שם; מוצפי-האלר "לקרוא את כל הוקס", לעיל ה"ש 2; דהאן-כלב "מנוחשלות", שם; הנרייט דהאן-כלב "המזרחיות – נשים שקופות" עזות מצח – פמיניזם מזרחי 4 (ורדית דמרי מדר עורכת, 2002); הנרייט דהאן-כלב "האחרות של האחרים – נשים מזרחיות" קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית 124 (גיאת אבוטבול, לב גרינברג ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2005) (להלן: דהאן-כלב "האחרות של האחרים"). כן ראו, באופן כללי, Pnina Motzafi-Haller, *Scholarship, Identity, and Power: Mizrahi Women in Israel*, 26 SIGNS 697, 707 (2001) (להלן: Motzafi-Haller, *Mizrahi Women*); סיגל נגר-רון "לגלות את הקלפים ולשבור את הכלים: ניתוח נרטיבי לסיפורי חיים של פמיניסטיות מזרחיות בישראל" לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית 271 (שלומית ליר עורכת, 2007).

מקביעת סדר-היום הפמיניסטי, ומכיר רק באישה הערבית-הפלסטינית כמי שיש להידרש לזוהתה המובחנת.²⁵ כך, למשל, ריכוז המאמץ האינטלקטואלי והאקטיביסטי בזכותן של נשים למימוש עצמי, במקום בזכותן לקיום עצמי, באמצעות התמקדות בסלילת דרכן של נשים אל מוקדי הכוח של הפוליטיקה והכלכלה על-חשבון הפניית משאבים לדיון במצוקת העוני, החינוך והדיור, הוא דוגמה מאלפת להשתקת קולן של נשים מזרחיות, לדחיית האינטרסים המובחנים שלהן ולהכחשת שונותן.²⁶ גם ההתגייסות המשפטית למאבקה של אליס מילר לקידום שוויון מגדרי בצה"ל – גולת הכותרת של הפרויקט הפמיניסטי בישראל²⁷ – מהדהדת את ביקורתו של הפמיניזם המזרחי על התמסרות למאבק "לבן" שאת פירותיו קוצרות בעיקר נשות-שמנת אשכנזיות, ולא נשים מזרחיות מוחלשות.²⁸

- 25 לביא מוסיפה וטוענת כי סימון הנשים הפלסטיניות כ"אחרות" מאפשר "לפמיניסטיות האשכנזיות להימנע מהתמודדות עם הדעות הקדומות הגזעניות והמעמדיות שלהן עצמן נגד רוב אזרחיות ישראל שמוצאן מזרחי". סמדר לביא "פמיניזם מזרחי ושאלת פלסטין" סדק 5, 119, 124 (2010). לעומת זאת, יש המבקרות את הפמיניזם המזרחי על כך שבניגוד לפמיניזם השחור, הוא אינו חותר לשנות מן היסוד את הסדר החברתי, ובמקום זאת מסכיין עם משטר של כיבוש ויחסי דיכוי וגזענות כלפי הפלסטינים, ומדכא בתורו נשים ערביות-פלסטיניות בישראל. ראו שירן "מזרחיות ואחרות", לעיל ה"ש 23; סימון ביטון "מדוכאות ומדכאות" מצד שני 4, 26 (1996); רחלי אביב פמיניזם "פוסט מודרני" בישראל: פמיניזם מזרחי 29-30 (עבודה לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה – הפקולטה למדעי הרוח, 2004); יאלי השש "כולנו יהודים: על 'זבל לבן', מזרחים ושוליות מרובה בתוך ההגמוניה" תיאוריה וביקורת 48, 249 (2017).
- 26 ההתמקדות במאבקים מגדריים "לבנים", ולא בנשים מהמעמד הנמוך ובעבודות של חברות-קבלן למשל, אינה מפתיעה לנוכח הייצוג המכריע של נשים אשכנזיות בקרב ארגוני נשים בישראל, ביניהם שרולת הנשים בישראל וארגון נעמ"ת. לביקורת זו ראו תקווה הוניג-פרנס "להשבת כבודם של הפמיניזם השחור", הפמיניזם המזרחי והפמיניזם הסוציאליסטי" מצד שני 2-3, 34 (1996); אראלה שדמי "הכמיהה למלאות ההוויה, הכמיהה אל הכוח: הערות ראשוניות על הווייתן של נשים אשכנזיות בישראל" התשמע קולי? ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית 408, 424 (יעל עצמון עורכת, 2001); Barbara Swirski, *Israeli Feminism New and Old*; (2001) 285, 299-300 (Barbara Swirski & Marilyn Safir eds., 1993). יצוין כי גם נשים אשכנזיות החולקות עם נשים מזרחיות בסיסים משותפים של דיכוי, כגון נטייה מינית, מדירות למרבה הצער את אחיותיהן על בסיס אתני. הנרייט דהאן-כלב "פמיניזם מזרחי, פוסט-קולוניאליזם וגלובליזציה" תרבות דמוקרטית 10, 135, 147 (2006) (להלן: דהאן-כלב "פמיניזם מזרחי").
- 27 קארין כרמית יפת ושולמית אלמוג "הדתה, הדרה וצבא: אפס ביחסי מגדרי?" עיוני משפט לט 258, 243 (2016).
- 28 שושנה מרמוני "אנחנו כאן וזה שלנו: כנס הנשים המזרחיות הראשון" מצד שני 4, 22 (1996); דהאן-כלב "בין מזרחיות לאשכנזיות", לעיל ה"ש 23; דהאן-כלב "האחרות של האחרים", לעיל ה"ש 24, בעמ' 124; דהאן-כלב "פמיניזם מזרחי", לעיל ה"ש 26, בעמ' 145-146 ו-156-157; אסתר עילם "שימוש הגמוני בשפה בקרב נשים והשלכותיו הפוליטיות" לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית 197, 198 (שלומית ליר עורכת, 2007) (המבקרת את ההתמקדות בקידום חקיקה המשרתת נשים הגמוניות, כגון אישור ניכוי הוצאות מטפלת מהמשכורת). אכן, במקום קרבות משפטיים אלה, שמעוגנים באינטרסים מעמדיים בורגניים, נשים מזרחיות הצטרפו אל

פמיניסטיות מזרחיות אף ביקרו את ההטיה הפנים-מגדרית העמוקה של הדינמיקה העדתית בישראל, שמכוחה קידומן של נשים אשכנזיות בחברה והשתלבותן בתפקידי מגדר לא-מסורתיים באים, במידה רבה, על-חשבון מתן שוויון הזדמנויות דומה לנשים מזרחיות. קיפוח הצדק האתגר-מגדרי מעוגן, לשיטתן, בנסיגה של הציונות האשכנזית להבנות את עצמה כמערכת, מודרנית ומתקדמת, ו"למזרח" את יהודי ארצות ערב והאסלאם באמצעות פיתוח וטיפוח של דימויה הפטריארכלי והדכאני של המשפחה המזרחית והצגת נשות הקהילה כקורבנותיה.²⁹ כ"שליחות מתרבות" של המפעל הציוני, נטלו נשים אשכנזיות חלק פעיל בייצור ובשעתוק של הסטריאוטיפים המפלים והמשפילים כלפי נשים מזרחיות, ואף זכו בהכרה ובמעמד ציבורי על תרומתן כ"מושיעותיהן וגואלותיהן מתהום הפיגור והנחשלות".³⁰ הפמיניזם המזרחי פועל אפוא לפיתוח קולות נשים-מזרחיים אוטונומיים, לפירוק כבלי הזהות המדומיינת שבתוכה נכלאו נשים מזרחיות, ולקעקועם של מנגנוני הסוואה, ההכחשה וההחלשה שחוסמים את ניעותן החברתית. הניתוח הרב-צירי של הפמיניזם המזרחי אף הרים תרומה משמעותית לחשיפת הקשר בין השסע המגדרי, השסע האתני והשסע המעמדי, אשר פועלים ביחסים שלובים של הזנה והעצמה הדדית וממצבים נשים מזרחיות בשולי המדרג הריבוני היהודי בישראל.³¹ בהדגישן את הדיכוי הסינרגטי שנוצר מהצטלבות של צירי

הזירה הפמיניסטית הישראלית בשנת 1996, בחגיגות כנס הנשים המזרחיות הראשון, במידה רבה מתוך מאבקן על חינוך ילדיהן מול מערכת חינוך פטרונית המתייחסת אליהן כאל "ילדות חסרות יכולת" ולא כאל נשים ואמהות בוגרות המסוגלות לגדל את ילדיהן באופן ריבוני". נוגה דגן "משבר הזהויות של הפמיניזם – כנס נשים מזרחיות כחלק מתהליך גלובלי" מצד שני 4, 28, 30 (1996). עוד יצוין כי המאבק האליס-מילרי אינו רלוונטי לנשים ערביות-פלסטיניות, ואף פועל לרעתן. ראו חסן ג'בארין "לקראת גישות ביקורתיות של המיעוט הפלסטיני: אזרחות, לאומיות ופמיניזם במשפט הישראלי" פלילים ט 53, 63-66 (2000).

29 ראו עילם, שם, בעמ' 201; Motzafi-Haller, *Mizrahi Women*; לעיל ה"ש 24, בעמ' 707. ייחוס נהגים פטריארכליים למזרחים שימש להצדקת ההגזעה שלהם כאחרים וכנחותים מבחינה מוסרית. ראו אלה שוחט "לדובב את השתיקות: ייצוג האשה והמזרח בקולנוע הישראלי" החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים 245 (אורי רם עורך, 1993) (להלן: שוחט "ייצוג האשה והמזרח"); עזיזה כוזם "להפוך למיעוט, לבחון את המגדריות: נשים עיראקיות יהודיות בשנות החמישים" מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש 212, 221-222, 242 (חנן חבר, יהודה שנהב ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2002) (להלן: כוזם "נשים עיראקיות יהודיות"); עזיזה כוזם "אוריינטליזם ופמיניזם בישראל" קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית 165 (גיא אבוטבול, לב גרינברג ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2005) (להלן: כוזם "אוריינטליזם ופמיניזם"). כן ראו ELLA SHOHA, ISRAELI CINEMA: EAST/WEST AND THE POLITICS OF REPRESENTATION 90 (rev. ed. 2010).

30 דהאן-כלב "פמיניזם מזרחי", לעיל ה"ש 26, בעמ' 148-149; דפנה הירש 'באנו הנה להביא את המערב' – הנחלת היגיינה ובניית תרבות בחברה היהודית בתקופת המנדט 130 (2014) (להלן: הירש הנחלת היגיינה); ויקי שירן "לפענח את הכוח, לכרוא עולם חדש" פנים 22, 15, 20 (2002); שדמי, לעיל ה"ש 26, בעמ' 422-424.

31 ויקי שירן התייג המכתים: עדות המזרח בחברה הישראלית – בליווי מחקר עיתונות בשנים 1949-1952 (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב – הפקולטה למשפטים, 1978) (להלן: שירן התייג המכתים); ויקי שירן "המזרחיות – גם השנה תהיה שנה שחונה"

נחיתות הנוכחים בחייהן של נשים מזרחיות – ואשר אינו ניתן לביטוי כסיכום אריתמטי פשוט של הדיכוי הנובע מכל ציר בנפרד – הוסיפו פמיניסטיות מזרחיות וביקרו לא רק את אחיותיהן למגדר, אלא אף את אחיהן למוצא, אשר קיפחו את קולן בסדר-היום המזרחי ותרמו לדחיקתן ולהדרתן. כך, בעוד המאבק הנשי-האשכנזי משמר את מבנה הכוח של ההגמוניה האירופוצנטרית, המאבק המזרחי משמר את מבנה הכוח של ההגמוניה הפטריארכלית וממַצב נשים מזרחיות ביחסי כפיפות לגברים מזרחים – המנוחשלים-המנחשלים.³² תיאוריית ההצטלבויות שביסוד הפמיניזם המזרחי מבקרת אפוא את הניתוח החד-צירי לא רק על התמקדותו באינטרסים של החברים הפריוילגיים ביותר בקבוצה המנוחשלת, אלא אף על עוורונו להתמרה של הדיכוי שחווים גברים מזרחים ונשים אשכנזיות, המתורגם לדיכוי כלפי נשים מזרחיות.³³

בתמצית, אם הספרות הביקורתית על חקר המזרחים עסקה ב"קורבנותיה היהודיים" של המהפכה הציונית-האשכנזית,³⁴ הפמיניזם המזרחי הנכיה את קורבנותיה הנשיים של המהפכה ואת יחסי הכוח האתנו-מגדריים המעצבים אותה.

2. כליה של הגברת – הפמיניזם המזרחי במשפט הישראלי

"כלי האדון לעולם לא יפרקו את ביתו של האדון", התריעה אודרי לורד, מחלוצות הפמיניזם השחור.³⁵ הגיעה העת לפרק את המבנים המשפטיים המקומיים, הנגועים בגזענות פטריארכלית. אני קוראת לתיאוריטיזציה של המשפט הישראלי שתעוגן במיצוב החברתי, בחוויות החיים המושתקות ובזיכרון הקולקטיבי המשותף של נשים מזרחיות³⁶ – מהלך

קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית 95 (גיא אבוטבול, לב גרינברג ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2005) (להלן: "שחונה"); הוניג-פרנס, לעיל ה"ש 26; דהאן-כלב "בין מזרחיות לאשכנזיות", לעיל ה"ש 23; דהאן-כלב "מנוחשלות", לעיל ה"ש 23; הנרייט דהאן כלב "חקר המזרחים בסוציולוגיה הישראלית – המרוקאים כ'מקרה' של המקרה" פעמים 108, 87 (התשס"ז) (להלן: דהאן-כלב "חקר המזרחים"); שרמי, לעיל ה"ש 26, בעמ' 442-444; לביא, לעיל ה"ש 25; סילביה פוגל-ביזואי דמוקרטיה ופמיניזם – מגדר, אזרחות וזכויות אדם (2011); מוצפי-האלר בקופסאות הבטון, לעיל ה"ש 23; Henriette Dahan-Kalev, *Tensions in Israeli Feminism: The Mizrahi Ashkenazi Rift*, 24 WOMEN'S STUD. INT'L F. 669 (2001).

32 ראו, באופן כללי, דהאן-כלב "מנוחשלות", לעיל ה"ש 23, בעמ' 285, וכן דהאן-כלב "האחרות של האחרים", לעיל ה"ש 24. כן השוו יאלי השש "הפוליטיקה של הגעגועים לבגדאר" גזענות בישראל 287 (יהודה שנהב ויוסי יונה עורכים, 2008).

33 השוו Crenshaw, *Race and Sex*, לעיל ה"ש 5, בעמ' 156.

34 Ella Shohat, *Sehardim in Israel: Zionism from the Standpoint of Its Jewish Victims*, 19-20 Soc. TEXT 1 (1988) (להלן: (Shohat, *Sehardim in Israel*).

35 ראו Audre Lorde, *The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House*, in *SISTER OUTSIDER: ESSAYS AND SPEECHES* 110 (2012).

36 מובן שאין בכך כדי לטעון כי כל הנשים המזרחיות עשויות מקשה מהותנית אחת. נשים מזרחיות הן קבוצה הטרוגנית, בעלת זהויות מפוצלות ועשירות, אולם קבוצה זו חולקת – חרף המגוון שבה – מורשת תרבותית שהשפיעה על עיצוב זהותנו, וכן היסטוריה משפטית שאיחדה בינינו

תיאורטי שינתן את חומת השקיפות שמאלימה את הסובייקט הנשי המזרחי במחקר המשפטי.³⁷ התמרה של שתיקה זו לכלל ניתוח פמיניסטי-מזרחי מודע תקרא תיגר על מופעים משפטיים המעוגנים בנסיון החיים של האישה האשכנזיה כנקודת-יחוס נורמטיבית, ועל הדימויים האנדרוצנטריים והאוריינטליסטיים של האישה המזרחית בתורת המשפט הישראלית. היא תאפשר לנו להפעיל כלים חדשים לפירוק "ביתו של האדון" ולפיתוח דוקטרינות משפטיות המותאמות לקידום אזרחותן השווה של נשים מזרחיות ונשים מוחלשות אחרות בחברה. היא תסייע לקראת-מחדש ולפענח שורה של רגעי משפט ומעשי חקיקה הן בהיסטוריה המשפטית שלנו והן במשפט העכשווי, ולבקר את האופנים שבהם תורגם הידע הסוציולוגי על הנשיות המזרחית לכלל מדיניות משפטית. אכן, אם עד עתה העמיד הפמיניזם המשפטי במרכז התיאוריה המקומית את הכלי המתודולוגי של "שאלת האישה", כביטוייה של קתרין ברטלט,³⁸

בדרכים רבות, ובכלל זה הכפפה למנגנוני הדרה והחלשה ולחסי ניעות חברתית. אני מאמצת בהקשר זה את התובנות של הזרם הסוציולוגי הביקורתי של חקר המזרחים, הנסמך על נקודת המוצא התיאורטית הפוסט-קולוניאלית בבקרו את הסדר הדיכוטומי שהזהות המזרחית כלאה בו בשיח ההגמוני, אשר נע בין הצגתה כמהותנית וסטטית, כ"אחר" של החברה היהודית וכ"בעיה" שיש לפתרה לבין הצגתה כתופעה מדומיינת ומומצאת. לעומת עמדות מקוטבות אלה, המחקר הביקורתי מציע גישה מורכבת יותר, הרואה בזהות המזרחית תופעה נזילה ומובנית מבחינה חברתית, אשר אינה בגדר ה"אידך גיסא" של האשכנזיות, אלא בעלת מאפיינים כלכליים-פוליטיים ותרבותיים עצמאיים, ונמצאת במצב מתמשך של משא-ומתן חברתי. ראו, למשל, חנה הרצוג עדתיות פוליטית – דימוי מול מציאות (1986); מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש (חנן חבר, יהודה שנהב ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2002). ברוח זו, גם הדיון באישה המזרחית ובהותה אינו מהותני; הוא מכיר בכך שנשים מזרחיות חולקות ניסיון היסטורי וחוויות חיים שונה הצרובה בזיכרון הקולקטיבי המשותף ומאחדת אותן, אולם אינו מתעלם מקווי שוני תוך-קהילתיים וממתחים פנימיים, אשר סודקים את ההומוגניות של הקבוצה ויוצרים מגוון של התנסויות, פרספקטיבות ושעטנו של זהויות מזרחיות. ראו, למשל, Deborah Bernstein, Orly Benjamin & Pnina Motzafi-Haller, *Diversity in an Israeli Intersectional Analysis: The Saliency of Employment Arrangements and Inter-Personal Relationships*, 34 *WOMEN'S STUD. INT'L F.* 220 (2011). אך מלבד החשש שהמבט על צימת הזהויות משטיח את קטגוריית האישה המזרחית, על המגוון האנושי שבתוכה, אין להתעלם מהביקורת החשובה על תיאוריית ההצטלבויות, שעלולה להוביל לפרגמנטציה שוחקת של קבוצות-זהות ולפיצול אינסופי ומשתק, שיתרום לפלגנות ולחזוק חשיבה סטריאוטיפית. השוו, למשל, צבי טריגר "תאוריות פמיניסטיות וזכויות להט"ביות" וזכויות הקהילה הגאה בישראל: משפט, נטייה מינית וזהות מגדרית, 81, 97 (עינב מורגנשטרן, ניב לושינסקי ואלון הראל עורכים, 2016).

מטבע הדברים, איני עושה שימוש בכל הכלים התיאורטיים שאציג, אלא רק באלה הנדרשים לניתוח מקרה-המבחן ההיסטורי שבליבו של מאמר זה. עם זאת, תת-פרק זה יבקש להציג יריעה רחבה יותר ולשרטט מגוון של כלי ניתוח שעשויים לזרות אור על רובדי-עומק אתנר-מגדריים שטרם נחשפו ברגולציה של המשפט.

ראו את מאמרה המכונן של Katharine T. Bartlett, *Feminist Legal Methods*, 103 *HARV. L. REV.* 829 (1990). לדיון ב"שאלת האישה" בהקשר המקומי ראו דפנה ברק-ארז "פרשנות פמיניסטית" המשפט טז 37 (2011).

או את השאלה "מהי אישה", בניסוחה של סימון דה-בובואר,³⁹ הפמיניזם המזרחי שואל את השאלה "איזו אישה", דהיינו, איזו אישה נפגעת מכללים משפטיים לכאורה ניטרליים המכפפים אותה לנטלים לא-פרופורציונליים, ואיזו אישה יוצאת נשכרת מהטבות משפטיות שמתיימרות להיות כלל-נשיות.⁴⁰ שאלת "איזו אישה" תסייע להכשיר את הפמיניזם המשפטי לתרום את חלקו לתיקון העוול ההיסטורי של מחיקת סיפור חייהן וחוויותיהן המובחנות של נשים מזרחיות מתהליכי הפקתו וייצורו של הידע הישראלי, ולפעול ליצירת ידע נגדי באמצעות הטענת מושגים והתנסויות בתובנות ובחוויות של נשים מזרחיות כסוכנות פעילות. אזמל תיאורטי חשוב להעשרת תיאוריית ההצטלבויות ולשכלול כלי הניתוח הביקורתיים של הפמיניזם המזרחי הוא המבנה הנרטיבי שיצר אדוארד סעיד, מאבות הפוסט-קולוניאליזם, בחיבורו הביקורתי הנודע "אוריניטליזם".⁴¹ לפי תיאוריה זו, האימפריאליזם האירופי פיתח ערכת צבעים ייעודית שבאמצעותה הוא צייר כל מה שאינו אירופי-מערבי כ"אחר" וצבע אותו בגוונים עזים של פרימיטיביות, נחשלות ונחיתות תרבותית ומוסרית. מנגנון מתוחכם זה, אליבא דסעיד, הוא אמצעי פוליטי של הבניית השליטה ושימור יחסי הכוח בין המערב האירופוצנטרי לבין המרחב המזרח-תיכוני והצפון-אפריקני, ומשמש משטר הצדקה לדיכוי פוליטי ולניכוס ונישול תרבותיים של האוכלוסיות הנכבשות והעמים המוכפפים.⁴² האימפריאליזם התרבותי של המערב מאושרר ומשועתק במעגל שוטה, תוך הטבעת חותמו על עיצוב תודעתם של הנכבשים עצמם: במהלך של "אוטו-אוריניטליזם", בני המזרח מפנימים את הדימויים הרכאניים ותבניות השיח של המערב ומפעילים אותם כלפי עצמם.⁴³

39 סימון דה בובואר המין השני כרך ראשון: העובדות והמיתוסים 11 (שרון פרמינגר מתרגמת, 2001).

40 נוסף על פרשת אלס מילר, דוגמה מובהקת לתרופה משפטית כזו היא חובות ייצוג הולם הקבועות בחקיקה. כידוע, תיקון ההעדפה הגברית ההיסטורית מתבטא לרוב במתן ייצוג לנשים המשתייכות לקבוצת הרוב ההגמונית, ואין כמעט מודעות לזהות הממוקפת של נשים. לדוגמה נדירה להכרה כזאת בחקיקה ראו ס' 126 (ב) לחוק שיווי זכויות האשה, התשי"א-1951, הדרוש "ביטוי הולם, בנסיבות הענין, לייצוגן של נשים ממגוון קבוצות האוכלוסיה". לניתוח מקיף של הוראת חוק זו ראו יופי תירוש וענת טהון אשכנזי "ייצוג הולם של מגוון נשים בגופים לעיצוב מדיניות לאומית" משפט וממשל טו 171 (2013). לדוגמה כזו בפסיקה ראו בג"ץ 2475/09 עמותת איתך משפטניות למען צדק חברתי נ' שר הפנים (פורסם בנבו, 21.1.2010).

41 סעיד, יחד עם הומי באבא וגיאטרי סביק, נחשבים מעין "שילוש קדוש" של התיאוריה הפוסט-קולוניאלית. על כך ראו ROBERT J.C. YOUNG, WHITE MYTHOLOGIES: WRITING HISTORY AND THE WEST (1990). לאסכולה הסעידיאנית קמו מבקרים חריפים, עד כדי כך שניתן לראותם כזרם בפני עצמו. הנמסים האינטלקטואלי של סעיד הוא ברנרד לואיס – ראו, למשל, BERNARD LEWIS, ISLAM AND THE WEST (1994); Bernard Lewis, *Letters to the Editor: Orientalism*, DANIEL N.Y. TIMES (Dec. 12, 1976) (Book Review). למיפיו הפולמוס סביב אוריניטליזם ראו MARTIN VARISCO, READING ORIENTALISM: SAID AND THE UNSAID (2007). לתגובה של סעיד על הביקורת כלפיו ראו EDWARD W. SAID, CULTURE AND IMPERIALISM (1993).

42 אדוארד סעיד אוריניטליזם (עתליה זילבר מתרגמת, 2000).

43 להרחבה ראו את כתיבתו הנודעת של הומי ק' באבא "שאלת האחר: הכול, אפליה ושיח פוסט-קולוניאלי" תיאוריה וביקורת 5, 144 (1994). כן ראו, באופן כללי, HOMI K. BHABHA, THE LOCATION OF CULTURE (1994).

בעוד שהביקורת של סעיד ותלמידיו התמקדה בעיקר בייצוגים טקסטואליים, גרפיים ואומנותיים, אני מציעה לעשות "פמיניזציה" לפרספקטיבה הסעדיאנית ולנתח באמצעותה טקסטים משפטיים על ציר מערב-מזרח-מגדר.⁴⁴ היישום וההחלה של פמיניזם מזרחי במשפט, תוך עיון פרשני-סעדיאני בהיסטוריה החקיקתית, בדוקטרינות שיפוטיות ובפרקטיקות משפטיות, מציעים כלי ניתוח ביקורתיים לחשיפת האתנוצנטריות של המשפט הישראלי. ביקורו של השיח האוריינטליסטי וביעורו מאתרים משפטיים שונים הוא חשוב במיוחד, שכן בניגוד לשדות אחרים שהיו מושא לביקורת סעדיאנית, כאשר צורת המפגש בין מזרח למערב מעוגנת במשפט ומתורגמת למדיניות משפטית, היא מתגבשת לכלל "משטר אמת", שמקבל חותם כשרות וגושפנקה חוקית מאורגנים רשמיים של המדינה.⁴⁵

ומתיאוריה לפרקסיס: כיצד יבוא הקול הדיסידנטי של הפמיניזם המזרחי לידי ביטוי במשפט? מקרה-המבחן מושא המאמר – זכותה של האישה להפסיק את הריונה, שהיא מהסוגיות המכוננות של הפמיניזם הגלוקלי – ישמש נקודת מוצא לניסוח מחודש של עקרונות משפטיים בהתאם לתיאוריה של הפמיניזם המזרחי. דיני ההפלות הם דוגמה פריגמטית לערך המוסף של הפמיניזם המזרחי ככלי ניתוח ביקורתי לבחינת דוקטרינות משפטיות. כך, אף שמדובר בסוגיה שזכתה בליבון פמיניסטי יסודי,⁴⁶ עד היום טרם הושלמה מלאכת פירוקם

44 כמה מממשיכות רכבו של סעיד החלו לפתח את ההיבטים הפמיניסטיים של משנתו. ראו, למשל, Joyce Zonana, *The Sultan and the Slave: Feminist Orientalism and the Structure of Jane Eyre*, 18 SIGNS 592 (1993); MEYDA YEĞENOĞLU, COLONIAL FANTASIES: TOWARDS A FEMINIST READING OF ORIENTALISM (1998); Elizabeth Kolsky, *The Body Evidencing the Crime*: Rape on Trial in Colonial India, 1860-1947, 22 GENDER & HIST. 109 (2010) שוחט הייתה הראשונה שעמדה על חשיבותה של התיאוריה הסעדיאנית ככלי לניתוח הריבוד האתנו-חברתי של החברה הישראלית, אך לרוב היא לא עשתה כן מפרספקטיבה פמיניסטית וכפריזמה הניתוחית המרכזית של מחקריה, אלא דנה באופן כללי בקבוצות-השייך ערבים-פלסטינים ויהודים-מזרחים. לכתיבתה פורצת-הדרך ראו אלה שוחט *קולנוע הישראלי – מזרח/מערב והפוליטיקה של הייצוג* (2005); Shohat, *Sephardim in Israel*; לעיל ה"ש 34; וכן Ella Shohat, *Antinomies of Exile: Said at the Frontiers of National Narrations*, in EDWARD SAID: A CRITICAL READER 121 (Michael Sprinker ed., 1992). אך ראו שוחט "ייצוג האשה והמזרח", לעיל ה"ש 29. אולם למרות החשיבות המיוחדת של הפרספקטיבה הסעדיאנית לניתוח המשפט, תיאוריה זו יושמה בשדה המשפטי במידה הפחותה ביותר. להריג חשוב להסר זה ראו Omer Aloni, *Orientalist Reflections in Early Israeli Law: (New) Perspectives on the Issue of Polygamy*, 4 COMP. LEGAL HIST. 181 (2016). כן ראו ASSAF LIKHOVSKI, LAW AND IDENTITY IN MANDATE PALESTINE (2006).

45 לניתוח המושג "משטר אמת" ראו מישל פוקו *לפקח ולהעניש* (דניאלה יואל מתרגמת, 2015).

46 ראו, למשל, אמיר ונבון, לעיל ה"ש 19; דלילה אמיר וניבה שושי "חוק ההפלות הישראלי" – היבט מגדרי ופמיניסטי "עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 777 (דפנה ברק-ארו ואח' עורכות, 2007) (להלן: אמיר ושושי "חוק ההפלות"); דלילה אמיר וניבה שושי "פמיניזם והעצמת נשים בישראל: מדיניות ההפלות כמקרה בוחן" *משפט, חברה ותרבות – העצמה במשפט 279* (מימי אייזנשטדט וגיא מונדלק עורכים, 2008) (להלן: אמיר ושושי "פמיניזם והעצמת נשים"); גילה שטופלר "מדיניותה הדמוגרפית של ישראל בתחום הילודה וזכויות נשים ומיעוטים" *משפט וממשל יא 473* (2008); רימלט *מתיאוריה למעשה*, לעיל ה"ש 2; נויה רימלט "מנגישות

של קווי העומק האתגור מעדיים הבררניים שנמהלו ברגולציה של הפסקות היריון בישראל. בפרקים שלהלן אבקש להראות כי עיון ביקורתי במשפט באספקלריה פמיניסטית-מזרחית מנכיח ומאיר זוויות ייחודיות בניתוח המשפטי של סוגיית ההפלות, שנותרות סמויות מן העין בלעדיה. אטען כי חוק ההפלות עוצב, בחלקו, כאסטרטגיית שליטה ופיקוח לנרמול הרחם המזרחי וליצירת גוף נשי ממושמע, רציונלי ו"מתורבת". קיומה של שכבת-עומק זו הוחמץ בקורפוס המחקר בישראל, שככלל אינו יודע לשאול את שאלת "איזו אישה". החמצה זו, לטעמי, היא תולדה של ההגמוניה של הפמיניזם האשכנזי על עיצוב מסגרות השיח, על מתודות הלימוד והפירוק שלו, ועל הבחינה הביקורתית של תכניו בהתאם לסדר-היום ומאבקי השעה של נשים אשכנזיות בורגניות.⁴⁷

כך, למשל, ניתן להצביע על תיאוריה רווחת בספרות המחקר הפמיניסטית ה"לבנה" שלפיה ההסבר העיקרי לתהליכי הליברליזציה שעבר חוק ההפלות בשנות השבעים הוא מודל "אימהות-החובה", המעוגן בפרדיגמת ה"כמות" הדמוגרפית. אסביר. עד לרפורמה בחוק ההפלות של שנות השבעים, מושא מאמר זה, נשלט המרחב הנורמטיבי בישראל על-ידי פקודת החוק הפלילי המנדטורית, אשר אסרה הפלות כמעט ללא חריגים.⁴⁸ היקפו הקיצוני של האיסור המשפטי גרם לכך שהחוק נהפך ללא-רלוונטי; נשים הורשו לעקוף את החוק כמעט באין מפריע וללא פיקוח מוסדי.⁴⁹ כפי שיתואר להלן בהרחבה, בשנות

חלקית, שאין בה צדק, לחקיקה צודקת: לקראת פרדיגמה חדשה של הפסקות היריון בישראל "עיוני משפט לט 415 (2016) (להלן: רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת"); דלילה אמיר הפלות כסוגיה מושתקת בישראל – על פרספקטיבה פמיניסטית ובין-לאומית ועל דילמות ממסדיות ואישיות (2015) (להלן: אמיר הפלות); Noga Morag-Levine, *Abortion in Israel: Community, Rights, and the Context of Compromise*, 19 L. & Soc. INQUIRY 313 (1994); Yael Yishai, *Abortion in Israel: Social Demand and Political Responses*, in WOMEN Yishai, *Abortion*; (להלן: Yael Azmon & Dafna N. Izraeli eds., 1993) Delila Amir & Orly Biniamin, *Abortion*; לעיל ה"ש 18; Amir & Benjamin; *in Israel Approval as a Ritual of Symbolic Control*, in *THE CRIMINALIZATION OF A WOMAN'S BODY* 5. (Clarice Feinman ed., 1992)

47 טענה זו, בהיותה עניין פרשני, אינה ניתנת כמובן להוכחה בכלים אמפיריים מקובלים, אלא מהווה קריאה הסברית מוצעת של המחברת לחסר הקיים בספרות.

48 ראו ס' 175 לפקודת החוק הפלילי, 1936. הפקודה תוקנה בחוק לתיקון פקודת החוק הפלילי (מס' 28), התשכ"ו-1966, ס"ח 64. החקיקה הפלילית המנדטורית אסרה הפסקת היריון באופן גורף, אולם בהלכה הפסוקה הוכר חריג המאפשר לאישה לבצע הפלה אם המשך ההיריון מסכן את חייה או את בריאותה. ראו, למשל, ת"פ (מחוזי חי') 207/52 **היועץ המשפטי לממשלת ישראל נ' הורביץ**, פ"מ ה 465, 459 (1952).

49 משרד הבריאות "דין וחשבון של הוועדה לבריאת האיסורים החלים על הפלות מלאכותיות" **בריאות הציבור** 17, 427, 475 (1974) (להלן: דוח גבאי). בשנת 1952 הנחה היועץ המשפטי לממשלה את רשויות האכיפה לא להעמיד לדין בגין הפרת האיסור הפלילי (חוץ מאשר במקרים שבהם ביצוע ההפלה גרם למות האישה או בוצע ברשלנות או לא בהסכמתה), אולם הנחיה זו בוטלה בשנת 1963 לנוכח ספקות באשר לחוקיותה. ראו Daphne Barak-Erez, *Reproductive Rights in a Jewish and Democratic State*, in *CONSTITUTIONAL SECULARISM IN AN AGE OF RELIGIOUS REVIVAL* 228, 232 (Susanna Mancini & Michel Rosenfeld eds., 2014)

השבעים הוחלט על ליברליזציה של דיני הפסקת היריון בישראל, שבמסגרתה הוגמשו העילות לביצוע הפלות והורחבה זכותה של אישה להפסיק את הריונה, בין היתר מטעמים סוציאליים. רפורמה ליברלית זו הוסברה בספרות הפמיניסטית בעיקר על רקע הרצון למגר את השוק השחור שפעל בצילו של החוק האוסרני באמצעות משטר דיאליסטי של הפסקת היריון, עם שירותי הפלה מקצועיים, סניטריים ובטיחותיים. זאת, לפי הנרטיב הדומיננטי, לא כדי להגן על כבודן, שוויוןן ואוטונומיית הגוף והרצון של נשים, אלא במטרה לשמור על בריאותן, פוריותן וכושן העתידי ללדת ילדים עבור הקולקטיב הלאומי.⁵⁰ דהיינו, הרפורמה בחוק ההפלות נערכה, לפי רוב החוקרות, לא בשם שיח זכויות פמיניסטי, אלא בעיקר למען הגברת ה"כמות" הדמוגרפית במסגרת הביו-כוח של השלטון.⁵¹ במילים אחרות, הגמשת חוק ההפלות נועדה באופן פרדוקסלי להקשחת התפיסה של אזרחות אימהית, הרואה את מהותן של נשים באימהותן.

יתר על כן, המבט הנשי ההגמוני נוטה להשקיף על הסעיף הסוציאלי באופן צר אשר משטיח ומרדד אותו לכלי מיטיב המשרת נשים.⁵² אך גם הכתיבה שקוראת לתוך הסעיף מימד של ויסות ילודה – של צמצום העוני באמצעות צמצום משפחות עניות – נותרת ככלל בלתי-מודעת למזרחיזציה של העוני, ומחמיצה את הצמתים המרובים והחופפים של דיכוי המצטלבים בחייהן של נשים מזרחיות על רקע מגדרן, מוצאן, שיוכן המעמדי ומיקומן התרבותי.⁵³ הסעיף הסוציאלי, כפי שהוא משתקף בתיווך העדשות הפמיניסטיות עוורות-הצבעים, מתפרק כמעט כליל מהמימד האתני הטעון המקופל בתוכו, אשר ניזון מסטריאוטיפים אוריינטליסטיים ופוגעניים כלפי הרחם המזרחי.

- 50 ראו, למשל, רימלט מתיאוריה למעשה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 138; רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 417, 438 ו-440 Karin Carmit Yefet, *Born to Be a Mother: Anatomy, Autonomy, and Substantive Citizenship for Women in Israel*, 39 HARV. J.L. & GENDER 257, 272 (2016) (להלן: Yefet, *Born to Be a Mother*). כן ראו אמיר ושושי "פמיניזם והעצמת נשים", לעיל ה"ש 46, בעמ' 311-312.
- 51 למושג הביו-כוח של פוקו, כאמצעי מדינתי לפקח על האוכלוסייה, ראו מישל פוקו תולדות המיניות I – הרצון לדעת 93 (גבריאל אש מתרגם, 1996).
- 52 זה היה, למשל, הקונסנזוס שרווח בקרב ארגוני הנשים הבולטים בתקופת חקיקתו וביטולו של הסעיף הסוציאלי. ראו להלן ואצל חנה ספרן לא רוצות להיות נחמדות – המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל 97-98 (2006). כן ראו את עמדתן של Morag-Levine, לעיל ה"ש 46, בעמ' 325-326, ושל אמיר ושושי "פמיניזם והעצמת נשים", לעיל ה"ש 46, בעמ' 299 ו-305.
- 53 ראו, בין היתר, רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 418, 428 ו-438. ישי, למשל, ערה למתאם הסטטיסטי בין מעמד למוצא, אך אינה מזהה את התפקיד שהמזרחיות ממלאת בהגיונו של הסעיף הסוציאלי או את ההטיות המוגזעות שמצאו ביטוי בשיח החקיקתי. Yael Yishai, *The Hidden Agenda: Abortion Politics in Israel*, 22 J. Soc. POL'Y 193, 198-99 (1993) (להלן: Yishai, *Hidden Agenda*). כן ראו Michal Raucher, *The Cultural and Legal Reproduction of Poverty: Abortion Legislation in Israel*, 30 J. FEMINIST STUD. RELIGION 147, 151-55 (2014), הטוענת כי ההקשר הכלכלי חיוני להבנת חוק ההפלות אך רואה במשפחות החרדיות את עיקר מושאו הרגולטורי של הסעיף הסוציאלי.

הניתוח המוצע כאן, המתפרש מתוך המיקום של הפמיניזם המזרחי במשפט, מסבך את הסיפור ההגמוני – המשוקע בעיקרו בערכים של פרו־נטליזם כוללני כלל־יהודי – ומציד תמונת־מצב נורמטיבית מורכבת יותר באמצעות חשיפתו של נרטיב הסברי נוסף, אשר חי ומתקיים ברקעו של הסיפור הדומיננטי השגור. בהמשך למחקרים על פוליטיקת הפריון הבררנית בישראל,⁵⁴ אטען כי הנרטיב הסמוי המוכמן בחוק ההפלות נשען על פרדיגמה דמוגרפית מתחרה, היא פרדיגמת ה"איכות", המחריגה את האימהות המזרחית מן האזרחות האימהית. כך, מבעד לפריזמת ההצטלבויות של הפמיניזם המזרחי־המשפטי, נחשף סודה של הרפורמה הליברלית בדיני הפסקת היריון כסיפור של איכות, ולא רק של כמות, קרי, כסיפור שעניינו יצירת הייררכייה אתנו־מעמדית של אימהות יהודית באמצעות עידוד רבייתו של הרחם ה"פריווילג'י" אל מול ויסות פריונו של הרחם ה"פרימיטיבי".

הנה כי כן, בעוד ששיח האזרחות הרפובליקני החמיץ את האזרחות המגדרית, הכרוכה במודל אימהות־החובה, הפמיניזם ה"אשכנזי" מחמיץ את האזרחות המזרחית, המוחרגת ממודל האימהות הראויה. האזרחות הנשית־המזרחית מוקמה אפוא בתחתית המדרג המגדרי הפנימי־יהודי בישראל. הפרקים הבאים מוקדשים לחשיפת פוליטיקת הפריון הבררנית במשפט בתיווכו התיאורטי של הפמיניזם המזרחי, ומציעים ניתוח היסטורי רב־צירי של דיני ההפלה(י)ה בישראל.

ב. פוליטיקת הפריון הבררנית בישראל – פרופיל אתנו־מגדרי

פרק זה משרטט תוואי ראשוני של מערכת יחסי־הגומלין המורכבת שבין המשפט לבין הדינמיקה האתנו־מגדרית של הרבייה היהודית. במסגרת זאת תוצג תרומתה של ספרות המחקר לחשיפת מיקומה הדו־ערכי של האם המזרחית בחברה הישראלית המתגבשת, ועל רקע תובנות אלה אפנה לחילוף מערך המשמעויות והייצוגים המגזיעים המשוקעים בסעיף הסוציאלי כמחולל אתוס של פרו־נטליזם בררני.

מתוך הכרה שהיהודים לעולם יהוו מיעוט מספרי במזרח־תיכון ערבי, התמקד פרויקט הלאום הציוני, בראש ובראשונה, באיכותו של ההון האנושי הזמין למדינה היהודית, בתתירתה לעליונות טכנולוגית, ארגונית וצבאית אל מול העולם המוסלמי.⁵⁵ כחלק מתפיסה זו, כוננה ההגמוניה הממסדית את יהודי ארצות ערב והאסלאם כ"בני ערות המזרח" וכ"יהודים־ערבים",⁵⁶

54 לפירוש ממצאי המחקרים שזיהו כי מדיניות הפריון הישראלית ממזגת בתוכה רעיונות של פרו־נטליזם בררני ראו להלן פרק ב.

55 ראו WOMAN-NATION-STATE, לעיל ה"ש 22, בעמ' 53 ו־55. ראו גם Yishai, *Hidden Agenda*, לעיל ה"ש 53, בעמ' 196; *Medicine and the State: The Medicalization of Reproduction in Israel*, in KIN, GENE, COMMUNITY: REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES AMONG JEWISH ISRAELIS 271 (Daphna Birenbaum-Carmeli & Yoram S. Carmeli eds., 2010); Yael Hashiloni-Dolev, *Between Mothers, Fetuses and Society: Reproductive Genetics in the Israeli-Jewish Context*, 12 NASHIM 129, 139-40 (2006) **צבי צמרת עלי גשר צר – מערכת החינוך בשנות המדינה הראשונות פרק 5 (1997) (להלן: צמרת עלי גשר צר).**

56 לכיטוי זה, המאגד יחד במהותנות חסרת הבחנה יהודים מארצות אסיה וצפון אפריקה, ראו Shohat, *Sephardim in Israel*, לעיל ה"ש 34; אלה שוחט "זהויות שסועות: הרהורים של

והערביות שדבקה בהם אפשרה לארגן את זהותם כנחותה מזו של היהודים-המערכים, האשכנזים. די בהיכרות טרופה עם המחקר ההיסטורי הענף שהתחקה אחר הפתרון הציוני ל"בעיה המזרחית" – העקירה מן השורש של האופי והתרבות של המזרחים והרוקציה האוריינטלית שעברו מטעם הממסד הפוליטי, האקדמי והתקשורתי – לגיבוש ההבנה כיצד הם סומנו בשיח האידיאולוגי של התקופה כאיום דמוגרפי פנים-יהודי, המעמיד בסכנה את איכות הקולקטיב הציוני.⁵⁷ כך, משהוברר כי היהודים-הערבים מתחילים לחלוש על – ולהחליש את – הדמוגרפיה היהודית, החל הממסד האירופוצנטרי לתת ביטוי לחשש שרוב ילדי ישראל נולדים "לאימהות לא משכילות ונחותות".⁵⁸ אישים בכירים במנהיגות הפוליטית, האינטלקטואלית והרפואית נשאו באדיקות את רוממות האידיאולוגיה הרעיונית-האאוניטית,

יהודייה-ערבייה" זיכרונות אסורים – לקראת מחשבה רב-תרבותית 242 (2001); הנרייט דהאן-
 כלב "עדיתות בישראל – נקודת-מבט פוסט-מודרנית" מודרניות, פוסט-מודרניות וחינוך 197,
 207 (אילן גור-זאב עורך, 1999). כן ראו את ספרו החשוב של יהודה שנהב היהודים-הערבים –
 לאומיות, דת ואתניות (2004) (להלן: שנהב היהודים-הערבים); עוז אלמוג הצבר – דיוקן
 124 (1997); סמי שלום שטרית המהפכה האשכנזית מתה: הרהורים על ישראל מזווית כהה
 50 (1999) (להלן: שטרית המהפכה האשכנזית מתה); עזיזה כוזם "תרבות מערבית, תיגו אתני
 וסגירות חברתית: הרקע לאי-השוויון האתני בישראל" סוציולוגיה ישראלית א 385 (1999);
 כוזם "נשים עיראקיות יהודיות", לעיל ה"ש 29; כוזם "אוריינטליזם ופמיניזם", לעיל ה"ש
 29. כן ראו סמי סמוחה "שסעים מעמדיים, עדתיים ולאומיים ודמוקרטיה בישראל" החברה
 הישראלית: היבטים ביקורתיים 172, 181-182 (אורי רם עורך, 1993) (להלן: סמוחה "שסעים").
 57 ראו ד"כ 6, 940 (התש"י). כן ראו שלמה סבירסקי "לא נחשלים אלא מנוחשלים – מזרחים
 ואשכנזים בישראל: ניתוח סוציולוגי ושיחות עם פעילים ופעילות (1981); שלמה סבירסקי
 זרעים של אי-שוויון (1995); Shohat, *Sephardim in Israel*, לעיל ה"ש 34; שטרית המהפכה
 האשכנזית מתה, שם; סמי שלום שטרית המאבק המזרחי בישראל – בין דיכוי לשחרור,
 בין הזדהות לאטרנטיבה 1948-2003 (2004) (להלן: שטרית המאבק המזרחי); חיים מלכה
 הסלקציה וההפליה בעלייה ובקליטה של יהודי מרוקו וצפון-אפריקה בשנים 1948-1956
 (1998); מזרחים בישראל: עיון ביקורתי מחודש, לעיל ה"ש 36; המקורות אצל דהאן-כלב
 "חקר המזרחים", לעיל ה"ש 31; ברוך קימרינג "מדינה, הגירה והיווצרותה של הגמוניה
 (1948-1951) סוציולוגיה ישראלית ב 167 (1999); Hirsch, לעיל ה"ש 59; מלמד, לעיל ה"ש
 9, בעמ' 69; Birenbaum-Carmeli & Carmeli, לעיל ה"ש 60, בעמ' 12; Yishai, *Hidden*;
 Sagit Mor, "Tell My Sister to Come and Get Me Out"; 199, בעמ' 53, לעיל ה"ש 53, *Agenda*
 of Here": A Reading of Ableism and Orientalism in Israel's Immigration Policy (*The*
First Decade), 27 DISABILITY STUD. Q. (2007). כן ראו את סדרת המאמרים המפורסמת של
 העיתונאי אריה גלבלום הארץ 1949-13.4.1949-6.5.1949; שירן התיג המכתים, לעיל ה"ש 31 (על
 אופני הצגתם של העולים המזרחים בעיתונות).
 58 ראו תיק מס' ג 14/2976 בארכיון המדינה, המובא אצל Hashash, לעיל ה"ש 55, בעמ' 290-291,
 הערה 8 (המצטט מדבריו של פרופ' רוברטו בקי, ראש הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשעבר).
 כן ראו שם, בעמ' 276 (חברי המועצה הדמוגרפית התייחסו לעיתים קרובות לאיום הלאומי של
 הכבדה על הציבור הגלום בצמיחת האוכלוסייה בשכבות הנמוכות).

המייחסת למזרחיים דימויים שליליים, חוסר היגיינה ונחיתות מוסרית ותרבותית, ורואה בהם עקב אכילס של הלאומיות היהודית המתחדשת.⁵⁹ סוכנים ציבוריים שונים נתנו ביטוי גלוי לאתוס הפרו־נטיליסטי הבררני המעוגן בהבניה שלילית של דפוסי הילודה של "המשפחות העניות יוצאות המזרח". לפי תפיסה זו, היה צורך לנקוט מהלך משולב שבמסגרתו "אין להדריך את השכבות העניות של האוכלוסייה לריבוי לירות אלא לקיצובן", לצד עידוד ילודה "במשפחה הנמנית על האינטליגנציה".⁶⁰ האם היהודייה הומשגה כחוד החנית של המפעל לייצור "יהודי חדש" לפי תורה־התקן האירופוצנטרי־הציוני, אך היו לה איכויות של פני יאנוס: האם הראויה – האשכנזייה – נתפסה כסוכנת

59 שירן התיוג המכתים, לעיל ה"ש 31, בעמ' 107-108; דהאן־כלב "מנוחשלות", לעיל ה"ש 23; הנרייט דהאן־כלב "כמה שאת יפה, לא רואים שאת מרוקאית" מורות בישראל: מבט פמיניסטי 174 (מיכל צלרמאיר ופנינה פרי עורכות, 2002); Daphna Hirsch, *Zionist Eugenics, Mixed Marriage, and the Creation of a 'New Jewish Type'*, 15 J. ROYAL ANTHROPOLOGICAL INST. 592 (2009); Sachlav Stoler-Liss, "Mothers Birth the Nation": *The Social Construction of Zionist Motherhood in Wartime in Israeli Parents' Manuals*, 6 NASHIM 104 (2003); דפנה הירש "באנו הנה להביא את המערב: השיח ההיגייני בארץ־ישראל בתקופת המנדט הבריטי" זמנים 78, 107 (2002); יהודה שנהב ויוסי יונה "מבוא: גזענות מהי?" גזענות בישראל 13 (יהודה שנהב ויוסי יונה עורכים, 2008). לדוגמה לגזענות מהדהדת של האליטה האינטלקטואלית מאותה תקופה ראו את דבריו של הפילוסוף מרטין בוכר בפגישה שזימן דוד בן־גוריון כדי לדון בקליטה החינוכית־התרבותית של העולים. מצוטט אצל צמרת עלי גשר צר, לעיל ה"ש 55, בעמ' 144.

60 דבריו של ד"ר יוסף מאיר, שעל שמו קרוי בית־החולים בכפר־סבא, ואשר כיהן כראש קופת־חולים כללית ולימים כמנהל הכללי הראשון של משרד הבריאות. ראו יוסף מאיר "הגברת הילודה או ריבוי הילדים" איתנים ה 76 (1952). ראו גם Daphna Birenbaum-Carmeli & Yoram S. Carmeli, *Reproductive Technologies Among Jewish Israelis: Setting the Ground*, in KIN, GENE, COMMUNITY: REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES AMONG JEWISH ISRAELIS I, 12 (Daphna Birenbaum-Carmeli & Yoram S. Carmeli eds., 2010). לדברים אלה הצטרף הגינקולוג הבכיר ד"ר משה לנצט, בהסבירו כי "המטרה שלנו, גם מבחינה דמוגרפית ישראלית, לא יכולה להיות ריבוי מספרי בלבד, אלא גם שינוי מבחינה איכותית". משה לנצט "תכנון המשפחה האחות בישראל 66, 10 (1968). כן ראו את דבריו של אליעזר ברגמן שכתב בכתב־העת הסעד כי "המרצת ילודה צריכה להתכוון לא רק לכמות אלא גם לאיכות. ההיגיון דורש שהמשפחות היכולות לתת לילדים גם מתרבותן וגם מכספן הן שצריכות להרבות בילדים. לכן יש לשלול תמיכה ממשפחות היולדות מעבר ליכולתן ולהימנע מלתמוך בתענוגותיו הפרימיטיביים של האב" (מצוטט אצל הנרייט דהאן־כלב "מאורעות ואדי סאליב" חמישים לארבעים ושמונה – מומנטים ביקורתיים בתולדות מדינת ישראל 149, 150 (עדי אופיר עורך, 1999)). כן ראו את דבריו של ד"ר אברהם קצנלסון, חבר ההנהגה הציונית, אשר הוטרד מצמצום הילודה בקרב "חוגים ידועים בעלי תרבות אירופית", כמצוטט אצל לילך רוזנברג־פרידמן "הפלות מלאכותיות: כבואה לדיוקנו הרבוגני של היישוב" עיונים בתקומת ישראל 24, 220, 231 (2014). קצנלסון שיקף למעשה דאגה כללית ביישוב בנוגע לפערים העדתיים בסוגיית הילודה, בין היתר "בשל התפיסה הביקורתית כלפי ריבוי הילדים בקרב יוצאי ארצות האסלם והיישוב הישן שכן הם נחשבו נחשלים וזרים לחזון הלאומי" (שם, בעמ' 232).

חברות גורלית בקימומה הפיזי והרוחני של האומה, אך האם החשודה – המזרחית – נתפסה כגורם שלילי העלול לגרום לניוון העם ולערעור המשוואה הבינרית של "יהודים או ערבים" כפיקציה ציונית.⁶¹ לפי קו רעיוני זה, הנשיות המזרחית כשלה במבחן האזרחות הרפובליקני, שכן היא לא קידמה את הטוב הציוני של הפיכת מדינת היהודים לחלק ממשפחת העמים האירופית.⁶² רחמה של האישה המזרחית נתפס כאיום לוונטיני על חזון ההתמערבות של ישראל, ודפוסי הפיריון המוגברים שאפיינו אותו נתפסו כסמן תרבותי של נחיתות אתנית, והיוו חלק מארגז הכלים האוריינטליסטי שהאשכנזים הפעילו בפרויקט ה"האַחְרָה" של המזרחים.⁶³ על רקע זה גובשה כבר למן שנות החמישים מדיניות פיריון דואלית שנעה על הציר שבין עידוד ילודה לדיכוי ילודה, בין ניכוס הרחם האשכנזי לנישול הרחם המזרחי. פרויקט זה נתמך בסדרה של "מחקרים" שבוצעו בעשורים הראשונים לקום המדינה על כישורי האימהות ה"לקויים" וה"פרימיטיביים" של נשים מזרחיות, על מטענן התרבותי הנפסד, על היותן טעונות טיפוח וחסרות מסוגלות הורית בסיסית, ועל כשלונן התפקודי והחינוכי אפילו במרחב הסמכויות המוגבל שהופקד בידיהן בספרה הביתית.⁶⁴

61 עמיליה דינאי ועירית להב "אמהות בשכונת מצוקה בראי התחנה לבריאות המשפחה" חברה ורווחה י 133 (1989); שחלב סטולר-ליס "כך אגדל תינוק ציוני – הבניית התינוק והאם הארץ-ישראלים באמצעות ספרי הדרכה להורים" עיונים בתקומת ישראל 13, 277 (2003); השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13; Smadar Lavie, *Colonialism and Imperialism: Zionism*, 13; 6. ENCYCLOPEDIA OF WOMEN IN ISLAMIC CULTURES 9 (Suad Joseph, ed., 2007)

62 ראו KHAZZOOM, לעיל ה"ש 17, בעמ' 82-86. כן ראו מלמד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 82-86; מלמד ושנהב, לעיל ה"ש 14, בעמ' 146.

63 ראו הירש הנחלת היגינה, לעיל ה"ש 30, בעמ' 380-381; KHAZZOOM, לעיל ה"ש 17, בעמ' 124-125 ו-127. כן ראו שם, בעמ' 115. כיום טוענת (שם, בעמ' 123) כי אחת הטכניקות שבהן עברו יהודי מזרח אירופה אוריינטליזציה על-ידי האירופים הייתה באמצעות אפיונם כבעלי משפחות גדולות (בלשונו של מרקס, יהודי פולין התרבו כמו "כינים"), כסימן של שונות ונחיתות, ואת אותה טכניקה שהופעלה כלפיהם הפעילו כעת האשכנזים כלפי המזרחים כדי למערב את עצמם.

64 אורית רוזין "תנאים של סלידה – היגינה והורות של עולים מארצות האסלאם בעיני ותיקים בשנות החמישים" עיונים בתקומת ישראל 12, 195 (2002); Stoler-Liss, לעיל ה"ש 59; הירש הנחלת היגינה, לעיל ה"ש 30, פרק 8; שירן התיוג המכתים, לעיל ה"ש 31, בעמ' 103-106. לסיכום המחקרים ראו מוצפי-האלר "מתוך האחריות", לעיל ה"ש 23. כן ראו מימי אייזנשטדט "התאחדות נשים עבריות לשיווי זכויות בארץ ישראל ומאבקן לכינון תפקיד 'אם המשפחה' בארץ ישראל, 1919-1948" חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה – נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט 57, 68-71, 84 (אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי עורכים, התשע"א); תמי רזי "ראויה המשפחה שיכנוה מחדש: תפיסות של המשפחה היהודית העירונית בתקופת המנדט" חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה: נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט 21, 54 (אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי עורכים, התשע"א); דפנה הירש וסמדר שרון "אימהות מזניחות": הבניית האימהות של נשים מזרחיות בתקופת המנדט ובראשית שנות המדינה" ילדים של הלב – היבטים חדשים בחקר פרשת ילדי תימן 253 (טובה גמליאל ונתן שיפריס עורכים, 2019); Mimi Ajzenstadt & Gal John, *Appearances Can Be Deceptive*; (2019) *Gender in the Israeli Welfare State*, 8 Soc. POL. 292, 308-09, 315 (2001)

תפיסות סטריאוטיפיות אלה תורגמו ושוכללו, בתיווך פרדיגמת המודרניזציה שהנחתה את הגיונו של המפעל הציוני, לסדרה של פרקטיקות מתרבות וממשטרות לוויסות ילודה מזרחית או לנטרול השפעתה של ההורות המזרחית ה"מזיקה" על ילדי ישראל. למשל, חוקרים טוענים כי פרס הילודה הלאומי שייסד דוד בן-גוריון לאימהות ולדניות בוטל, משהוברר כי הוא מתגמל את הקבוצה האתנית ה"לא-נכונה", קרי, נשים ערביות ונשים יהודיות-ערביות.⁶⁵ כחלק מהלוונטיניזציה של האם המזרחית, סוכני הבריאות והרווחה אף עשו שימוש בשנות השישים והשבעים בגלולה למניעת היריון כמכשיר לשליטה ולפיקוח על הפיריון של נשים מזרחיות.⁶⁶ לטענת אושרית יקנה, משנואשה המערכת הרפואית מהנחלת השימוש בגלולה לנשים מזרחיות, אשר לא הפגינו צייתנות בנטילתה היומיומית, הוחלט למשטר את גופן בתיווכו של אמצעי מניעה חיצוני שאינו תלוי בשיתוף-הפעולה של הנשים, כגון זריקות למניעת היריון והתקן תוך-רחמי.⁶⁷ הנחלת פרקטיקות של ריסון רכייה נגזרה משילוב של אינטרסים סוציאליים-פטרנליסטיים לצד אינטרסים לאומיים, לשם "צמצום הילודה המזרחית במגמה לגרום לילודה איכותית... [וליצור] חברה בריאה ותקינה ולא חברה של עוני ונתמכות סעד".⁶⁸

אולם הדוגמה הטעונה והמפלגת ביותר לתפיסת ההורות ה"חשודה" של המזרחים היא פרשת היעלמם של ילדים מבין עולי תימן בשנים הראשונות לקום המדינה.⁶⁹ ועדת כהן-קדמי, שחקרה את הפרשה, דיווחה על פרקטיקה של "מסירה מזדמנת לאימוץ" של בני עולי תימן ועדות המזרח, וסברה כי ההגזעה של התפקוד ההורי של העולים כלקוי ומזניח, והיחס

65 השש כמה ילדים, לעיל ה"ש" 13; PORTUGUESE, לעיל ה"ש" 11; Yishai, *Abortion in Israel*, לעיל ה"ש" 46. יש הטוענים טענה מרחיקת-לכת אף יותר שלפיה בעשור הראשון לקום המדינה עוקרו נשים מזרחיות בחסות מדינתית, וזאת "מבלי ליידען, יען כי לא נחשבו לאימהות המשבחות את המאגר הגנטי של הגננים היהודי". ראו ראובן אברג'ל וסמדר לביא "שנה למלחמת לבנון-עזה: מורה נבוכים מזרחי, עם חזון" סדק 2, 71, 78 (2008).

66 אושרית יקנה ההיסטוריה של הגלולה למניעת הריון בישראל 137-148, ובמיוחד 137-138, 141 (עבודת-גמר לקבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בראילן – היחידה ללימודים בין תחומיים, 2011); PORTUGUESE, לעיל ה"ש" 11, בעמ' 125.

67 ראו באופן כללי יקנה, שם. להלן ארון במדיניות דומה שנגקטה כלפי נשים ממוצא אתיופי. 68 שם, בעמ' 151. יקנה מציינת כי סוכני הבריאות מיקדו את תעמולת ההסברה והשכנוע בנשים המזרחיות, ודחקו בהן להשתמש באמצעי מניעה נשיים. זאת, לנוכח התנגדותם הנחרצת של ה"בעלים" המזרחים להגביל את הילודה, הן משיקולים דתיים והן משיקולי כבוד המשפחה, וסירובם להשתמש בקונדום ("אחות, כשאת אוכלת סוכרייה, את אוכלת אותה עם הנייר?" – שם, בעמ' 135). ראו גם Hashash, לעיל ה"ש" 55.

69 באופן חסר תקדים מוגנו שלוש ועדות שונות לחקור את פרשת היעלמם של ילדי תימן ועולים אחרים מקרב ארצות המזרח בשנים שלאחר קום המדינה – שתיים מהן היו ועדות בירור (ועדת בהלול-מינקובסקי וועדת שלגי), והאחרונה הייתה ועדת חקירה ממלכתית (ועדת כהן-קדמי). לדיון בשלוש הוועדות ראו דב לויטן "פרשת ילדי תימן הנעדרים: האם אכן נחטפו ואומצו ילדי עולי תימן?" בני תימן – מחקרים ביהדות תימן ומורשתה 251 (אהרון גימאני, רצון ערוסי ושאל רגב עורכים, 2011). לניתוח מקיף של הכשלים שנפלו בדוח כהן-קדמי ראו בועז סג'רד "באין חשד אין חקירה אמיתית – דוח ועדת החקירה הממלכתית בעניין פרשת היעלמותם של ילדים מבין עולי תימן" תיאוריה וביקורת 21, 47 (2002).

המתנשא והמשפיל כלפיהם, הם אשר הזינו את "אמונת הדרג המקומי שהחזיק בתינוקות, כי מסירתם למשפחות אחרות הינו הפתרון הטוב ביותר עבורם באותן נסיבות".⁷⁰ חוקרות מזרם הפמיניזם המזרחי סבורות כי פרשה זו "לא הייתה יכולה להתרחש אלמלא הגישה הפטריארכלית כלפי האישה המזרחית 'המשריצה ילדים', אישה שילד או שניים פחות לא ישנו לה, אישה שאינה אלא רחם לאומי והולדות שהיא נושאת בו הם רכוש המדינה ומוסדותיה".⁷¹ מעניין שגם חוקרים הכופרים בתזת החטיפה הממוסדת ואוחזים בעמדה קוטבית – תופעה הפוכה של קושי רב למצוא משפחות מאמצות ליתומים ממוצא תימני – מתבססים אף הם על הסטריאוטיפים הגזעניים שרווחו בקרב זוגות אשכנזים כלפי "החומר" האנושי-המזרחי באקלים החברתי של ישראל בראשית ימיה.⁷²

חקר המזרחים במדעי החברה אף רצוף למכביר בתיעוד מופעים של האסכולה החינוכית של קרל פרנקנשטיין, זוכה פרס ישראל לחינוך, שגרסה כי הפיגור המנטלי והתרבותי של המזרחים הוא משני, ולא מהותני, וכי ניתן "לתקן" את הילדים המזרחים ו"להבנותם מחדש" כל עוד הם ינותקו ממסורתם ויורחקו מהוריהם.⁷³ ממצאים מטרידים על המכבש האידיאולוגי המדינתי שהופעל על-מנת "לטהר" את העולים המזרחים מתרבותם הערבית, לפרקם ממאפייניהם האתניים ולערטלם מ"מידות החיים של יוצאי הארצות המפגרות", כלשונו של ראש מחלקת הקליטה של הסוכנות גיורא יוספטל,⁷⁴ עלו, למשל, ברוח של ועדת

70 ראו ועדת החקירה הממלכתית בעניין פרשת היעלמותם של ילדים מבין עולי תימן בשנים 1948-1954 דין וחשבון 313 (2001). על הפרקטיקה של "מסירה מזדמנת לאימוץ" ראו שם, בעמ' 152-153, 205, 206-209 ו-252-256. על "התייחסות מתנשאת ופטרונית מצד גורמי הממסד" כלפי העולים ראו שם, בעמ' 161-162 ו-226. עיקר הבעייתיות ברוח היא היותו חף מ"אפיסטמולוגיה של חשד", בלשונו של סנג'רו, אך לא חף מרטוריקה סטריאוטיפית ומהנחות גזעניות על תפקודם ההורי הנחות של יוצאי עדות המזרח, שמיוחסת להם "נטישה" המונית של ילדיהם. על ה"אפשרות – שהוועדה חוזרת ומתייחסת אליה כאל אפשרות סבירה – שהורים נטשו באופן 'סיווני' את ילדיהם" ראו את ביקורתו הנכוחה של סנג'רו, לעיל ה'ש 69, בעמ' 58. עוד ראו שם, בעמ' 70-73. לקובץ מחקרים על פרשת ילדי תימן שהתפרסם עם ירידת המאמר לדפוס ראו ילדים של הלב – היבטים חדשים בחקר פרשת ילדי תימן (טובה גמליאל ונתן שיפריס עורכים, 2019).

71 שוחט "פמיניזם מזרחי", לעיל ה"ש 23, בעמ' 32.

72 לויטן, לעיל ה"ש 69, בעמ' 287. פרשה זו אינה ייחודית לישראל. ההיסטוריה האוסטרלית (ואף זו הקנדית), למשל, מוכתמת בזיכרון קולקטיבי של "הדרור הגנוב", דהיינו, החטיפה הממוסדת של ילדים אבוריג'ינים במחצית הראשונה של המאה העשרים, וזאת מכוח חקיקה המבוססת על סטריאוטיפים דומים לגבי חוסר כשירות הורית וניסיון לדלל את שיעור האוכלוסייה הילידית. תודה לעילי אהרונסון ולסנדי קדר על ההערה.

73 למבט כללי ראו קרל פרנקנשטיין שיקום האינטליגנציה החבולה (1974). כן ראו קרל פרנקנשטיין "בית ספר ללא הורים" מגמות יב 3 (1962); קרל פרנקנשטיין "לבעיית ההבדלים האתניים" מגמות ב 261 (1951); קרל פרנקנשטיין "למושג הפרימיטיביות" מגמות ב 239 (1951).

74 גיורא יוספטל: חיו ופועלו 95 (שלום וורם עורך, 1963). לאחר כתיבת שורות אלה שודרה התוכנית "סאלח, פה זה ארץ ישראל", אשר חשפה התבטאויות גזעניות רבות של יוספטל, גלבלום, שיבא ואחרים, והובילה לתביעה למחוק את שמם של אישים אלה ממוסדות ציבוריים ומרחובות בישראל. הראשון שעשה זאת היה ראש העיר של מגדל-העמק, אשר שינה את שם

חקירה ממלכתית בראשותו של השופט גד פרומקין.⁷⁵ דוח ועדת פרומקין בחן את "משבר החינוך", שהגיע לשיאו בשנים 1949-1950, ומצא כי גורמי המסד (המ)ערכו באופן בוטה בחינוך ההורי של בני עדות המזרח במחנות העולים, במגמה לחולל את הפיכתם ל"יהודי החדש" לפי תו האיכות הערכי של האתוס הקולוניאליסטי האירוציוני.⁷⁶ כך, כל מי שכשל בתהליך הדה-ערכיזציה ולא השכיל לאמץ דפוסיים תרבותיים של מודרניות וחילון נדון, כמונחי של אדוארד סעיד, ל"אחרות נחותה".⁷⁷

ביטויים משפטיים שונים הבנו את האחרות של הרחם המזרחי ואת האחריות של הרחם האשכנזי לתרום ל(ה)תרבות היהודית. פנינה להב, למשל, מציינת כי המשותף לחברי הכנסת שהשתתפו בדיונים על חוק שיווי זכויות האשה היה תפיסת האישה כאם וכרעה, אולם הפרוטוטיפ הנשי לאימהות הראויה "היתה תמיד... אשכנזית. בנות עדות המזרח (כמו הערביות) הוצגו כמי שיצאו מתרבות נחשלת, והמדינה נתפשה כמי שתעזור להן להמריא מן החושך אל האור".⁷⁸ בשיח הפטרנליסטי-האוריינטליסטי שליווה את דיוני הכנסת, האישה האחרת – העולה החדשה מהמזרח – זוכה בקיום רק כאובייקט סביל שיש להנכו ולתרבותו, כשמטרת-העל של החקיקה היא לזכות במגילת הזכויות הנשית, כלשונו של ישראל בר-יהודה ממפ"ם, "לא רק את החלק היותר מאורגן והיותר מתקדם של נשי המדינה, אלא כל אשה במדינת-ישראל, גם את התימניה... החוק יגן עליה, ידריך אותה, ויבטיח את זכויותיה עוד לפני שהיא בעצמה הבינה אותן".⁷⁹

גם חוק גיל הנישואין היווה תרגיל פרלמנטרי בהבניית יחסי הכוח הלאומיים והעדתיים בחברה הישראלית. שהם מלמד מלמדת, במאמר מאיר-עיניים, כי החוק אימץ גיל נישואין מינימלי הגבוה מן המקובל ברוב מדינות אירופה – אשר שימשו כבוגל מודל לחיקוי חקיקתי – וזאת כדי לצמצם את פרקטיקות הרבייה של המזרחים.⁸⁰ מלמד מבקרת את השיחים הדמוגרפי והפמיניסטי על התעלמותם מ"הפרספקטיבה האתנית להבנת מדיניות הפריון הישראלית",⁸¹

-
- בית-הספר העירוני מ"יוספטל" ל"אילן רמון", ואחריו שינתה גם ראשת העיר נתניה את שם הרחוב שנקרא על-שם יוספטל לרחוב "ברכה צפירה".
- 75 ועדת החקירה בענייני החינוך במחנות העולים דו"ח הוועדה (1950).
- 76 צבי צמרת "ועדת פרומקין – ועדת חקירה ממשלתית בנושא חינוך ילדי העולים בשנות המדינה הראשונות" עיונים בתקומת ישראל 1, 405 (1991); צבי צמרת ימי כור ההיתוך: דו"ח ועדת חקירה על חינוך ילדי העולים (1950) (1993). כן ראו לויטן, לעיל ה"ש 69; שובלי, להלן ה"ש 298, בעמ' 176; צמרת עלי גשר צר, לעיל ה"ש 55, פרק 3; דהאן-כלב "חקר המזרחים", לעיל ה"ש 31.
- 77 Edward Said, *Orientalism* 7 (1979).
- 78 להב, לעיל ה"ש 18, בעמ' 151.
- 79 ד"כ 9, כ' 2171 (התשי"א).
- 80 מלמד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 80. מלמד מודעת לטענה שהחוק נועד להגביל ילודה ערבית, אך טוענת כי דברי הכנסת מלמדים שההצעה להעלאת גיל הנישואין היא "חלק ממדיניות שנועדה לנרמל את הילודה הלא-מבוקרת" בעיקר של הנשים המזרחיות (שם). אך ראו לאחרונה ORIT ROZIN, *A HOME FOR ALL JEWS: CITIZENSHIP, RIGHTS, AND NATIONAL IDENTITY IN THE NEW ISRAELI STATE* 17-18, 36, 41 (2016), המבקרת טיעון זה כ"מופרז עד-מאוד".
- 81 מלמד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 72.

ומראה כיצד הדיונים הפרלמנטריים נעו על הציר שבין כמות לאיכות, במהלך שבו החרדה הדמוגרפית הופנתה לא רק כלפי הערבים, אלא גם כלפי היהודים-הערבים, וההתרבות של האישה המזרחית נתפסה כאיום על התרבות של המדינה היהודית ועל איכות האימהות שתינתן לדור הצעיר. יוזמת החוק, חברת הכנסת עדה מימון ממפא"י, זיקקה את החשש הקיומי: "רואה עתידות חשב ומצא כי כעבור עשרות שנים מעטות נהיה כולנו בני עדות המזרח, כלומר – בנינו אחרינו, לכן כולנו מעוניינים בחתיקת חוק מתאים".⁸² העלאת גיל הנישואין נתפסה אפוא כאסטרטגיה לריסון הריבוי הטבעי הגבוה של המזרחים, לחינוך של "העדות המפגרות"⁸³ ולנטרול כוחם של יהודי ארצות האסלאם "לעצב את דמות חברתנו". מחובתנו לבער בעוד מועד את הרע הזה מקרבנו".⁸⁴

יצוין כי אותו "רואה עתידות" שהתריע על סכנת ההתמזרחות של המדינה היהודית היה ככל הנראה פרופ' רוברטו בקי, הדמוגרף הראשי של מדינת-ישראל.⁸⁵ לימים מונה בקי לעמוד בראש הוועדה לבעיות הילודה, מושאו של הפרק הבא, אשר המלצותיה החלו תהליך שהבשיל לכלל הרפורמה בחוק ההפלות. הפרק הבא צועד אפוא בנתיב הפרשני שפילסה ספרות המחקר בהבנת היחס הדו-ערכי כלפי האם המזרחית ובחשיפת המורכבות האתנית הפנים-יהודית של מדיניות הפיריון הישראלית. על רקע זה אבקש לחשוף אתר משפטי נוסף המקפל היגיון בררני אתגר-מגדרי: הסעיף הסוציאלי.

ג. הדוחות של ועדות בקי, כץ וגבאי – המצע האידיאולוגי שעליו נהרה חוק ההפלות

פרק זה מבקש לשרטט את גבולות הגזרה של המאבק הדמוגרפי הפנים-יהודי בילודה המזרחית ואת תרגומו האידיאולוגי משיח רעיוני לשפה משפטית, אשר הגיע לשיאו עם עיצובו של משטר הפסקות ההיריון בישראל. במוקד הפרק מצוי ניתוח כרונולוגי מעמיק של שלוש ועדות ציבוריות שפעלו בשנות השישים והשבעים ואשר הובילו לליברליזציה בדיני ההפלות – ועדות בקי, כץ וגבאי. מטרת העיון ההיסטורי היא לחשוף את האופן המתוחכם שבו נהפכו הרפוסים של נחשלות, מצוקה וריבוי ילדים לפרוקסי מובהק של "מזרחיות" בדיוני הוועדות. כפי שהראו מלמד ושנהב, טיעונים ניאור-מלתוסיאניים מודרניסטיים וניטרליים לכאורה מבחינה ערכית בעניין "תכנון המשפחה", כמו גם טיעונים בעלי גוון סוציאלי, נקשרו באופן סמוי אך רב עוצמה לריבוד האתני הישראלי, וצבעו את מדיניות הפיריון בישראל בגוונים עזים של אוריינטליזם והגזעה.⁸⁶

82 ד"כ 4, 639 (התש"י) (ההדגשה הוספה).

83 שם, בעמ' 652 (דבריה של חברת הכנסת רחל כהן מוויצ"ו).

84 שם, בעמ' 640 (דבריה של עדה מימון ממפא"י).

85 זאת מסקנתם של מלמד ושנהב, לעיל ה"ש 14, בעמ' 143. ראו גם מלמד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 79.

86 השיח הניאור-מלתוסיאני קושר בין ריבוי ילודה לריבוי העוני, ותומך בפיקוח על הילודה כאסטרטגיה להבטחת מודרניזציה, התפתחות כלכלית, התייעלות וצמיחה בקרב מדינות העולם השלישי. מדובר בגרסה מרוככת ולגיטימית יותר, אשר החליפה במידה רבה את תורת האאווגניקה, שירדה מגדולתה לאחר מלחמת-העולם השנייה. על התבססותו של השיח הניאור-מלתוסיאני

לטענתי, ניתן לזהות שתי פרקטיקות דיסקורסיביות טעונות מבחינה אתנית שמסגרו את השיח הממסדי בסוגיית ההפלות. האחת היא נקיטת רציונליזציה ניאור-מלתוסיאנית הנסמכת על סטריאוטיפים רבייתיים, כדי להגדיר את שיעורי הפריור של קבוצות אוכלוסין שיש להגדיל ושל קבוצות אוכלוסין שיש להגביל, וזאת בשם ערכים של מודרניזציה, מיגור הנחשלות והתייעלות כלכלית.⁸⁷ הפרקטיקה האחרת היא טעינה של תוויות מעמדיות ותרבותיות במשמעות אתנית. כך, למשל, פרקטיקות פריור "מוגברות" נהפכו למסמן מובהק של זהות אתנו-מגדרית, ונתפסו כמחולל תשתית של בעיותיהן החברתיות והכלכליות של עדות המזרח; עוני הובן והוכנה כסמן פתולוגי של השתייכות אתנית; ומשפחה מרובת ילדים – כמטונימיה לנחשלות מזרחית.⁸⁸ החפיפה ההיסטורית שנוצרה בישראל בין מעמד למוצא, ואשר כוננה בחברה מבנה ריבוני אתנו-מעמדי,⁸⁹ תשמש לעיתים אסטרטגיית הלבנה למיסוך המימד האתני המסונף לבעיות העוני וריבוי הילודה, ולרידודם לכלל סוגיה מעמדית, ולא עדתית. כמו-כן, כפי שנראה, השיח הדמוגרפי הדומיננטי שארגן את דוחות הוועדות ואת דינוי הכנסת הוא פנים-יהודי לכל אורכו; נשים ערביות אינן קיימות כשלעצמן, אלא רק כרקע סוציו-פוליטי שעל בסיסו מתעצבים היחסים המורכבים בין מזרחים לאשכנזים. בניגוד לרחם הערבי – אשר התרבותו הומגשה כ"שיא עולמי" ו"פריור העצום" הזין פרנויה דמוגרפית⁹⁰ – כלפי הרחם המזרחי הלימינלי שיקפו סוכני מדינה שונים דו-ערפניות עמוקה: הוא בוז-מניתי יהודי וערבי, מושא לחשש ולתקווה, סיכון לצד סיכוי והבטחה, המותנים בחינוך ובתרבות-מחדש שיפרקו אותו מערביותו ויאפשרו לו למלא את הפוטנציאל הגלום בו "לתקומה הדמוגרפית של האומה".⁹¹

בהיסטוריה של הדמוגרפיה ראו Simon Szreter, *The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History*, 19 POPULATION & DEV. REV. 659 (1993). לניתוח משטר ההצדקה הניאור-מלתוסיאני בהקשר הישראלי ראו מלמד ושנהב, לעיל ה"ש 14, בעמ' 138 ו-161-162 (הטוענים כי לשיח הניאור-מלתוסיאני יש מעמד עצמאי אשר אינו משמש "עלה תאנה" בלבד לסדר-יום דמוגרפי אחר, אולם ממלא תפקיד בארגון יחסי הכוחות בין "מזרח" ל"מערב" ובכינון ובסימון של הגבולות על-פי קווי חלוקה אתניים, גזעיים, עדתיים ודתיים).

87 כך, למשל, כפי שהראו מלמד ושנהב, הסימן "משפחות גדולות" – להבדיל מ"משפחות מתכננות" – תויג בשדה הסוציו-פוליטי של התקופה כנגד דמוגרפי שפשה בקרב בני עדות המזרח, חולל את עוניים ונחשלותם, פגע בחוסנו של הקולקטיב היהודי ושימש הניעה לטפול שיעורי הפריור של היהודים-הערבים. ראו שם, בעמ' 138, 142, 151 ו-158.

88 דין וחשבון של ועדת החקירה הצבורית לענין מאורעות 9/7/1959 בואדי סאליב 15 (1959); Shohat, *Sephardim in Israel*, לעיל ה"ש 34; סמי סמוחה "העדתיים היהודיים בישראל כתופעה ממשית מתמשכת" קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית 157, 162 (גיא אבוטבול, לב גרינברג ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2005) (להלן: סמוחה "העדתיים").

89 סמוחה "שסעים", לעיל ה"ש 56, בעמ' 172; סמוחה "העדתיים", לעיל ה"ש 88, בעמ' 157 ו-162; לביא, לעיל ה"ש 25, בעמ' 119.

90 דוח בקי, להלן ה"ש 94, בעמ' 17.

91 שם, בעמ' 30.

הוועדה לבעיות הילודה, היא ועדת בקי, שפעלה בשנים 1962-1966, הייתה הגוף הראשון שעסק בחסות המדינה בניסוח מדיניות פריון לאומית, והיא שימשה זרז לרפורמה בדיני הפלות. כפי שהראתה יאלי השש, שניתחה לעומק את דיוניה של ועדת בקי, כבר בישיבותיה הראשונות ניתן לראות שהוועדה פעלה ברוח החזון הדמוגרפי של אתוס הפרו-נטליזם הברוני.⁹² הזרז האידיאולוגי "שהניע את ראש הממשלה להחליט על הקמת הוועדה", הסביר יושב-ראש הוועדה פרופ' רוברטו בקי, היה "מיעוט הילודה אצל המשפחות במצב תרבותי וכלכלי טוב יותר וריבוי הילודה אצל מיעוטי היכולת ונחותי התרבות והצורך לפעול ביתר מרץ להטבת המצב של הילדים הנולדים בתנאים אלה".⁹³

הוועדה הוטרה מצמצום הפריון בקרב משפחות ממוצא אירופי בהיותן "משפחות מתכננות", מחד גיסא, ומריכוז הילודה בקרב משפחות ממוצא אסייתי-אפריקני וממוצא ערבי, מאידך גיסא,⁹⁴ בהיותן משפחות מרובות ילדים שסובלות מ"רמה השכלתית וכלכלית ירודה", ואשר ילידיהן גדלים "בתנאים מדאיגים מבחינה חינוכית".⁹⁵ הוועדה סברה כי "האיי-שוויון הקיצוני של הפריון בישראל יוצר בעיה איכותית חמורה מאד ביחס לדור הצעיר הגדל במדינה", שנודעו לה "אימפליקציות חשובות מאוד להתפתחות המדינית, הכלכלית והחברתית של ישראל".⁹⁶ לשיטתה, "פריון והישגים לימודיים נעים בכיוונים הפוכים זה לזה", כך ש"הפריון עולה באופן חד כשעוברים ממשפחות ממוצא אירופי למשפחות ממוצא אסייתי-אפריקאי ולמיעוטים... וההישגים הלימודיים של הילדים יורדים כשעוברים ממשפחות ממוצא אירופי לאלה ממוצא אסייתי-אפריקאי אף אם השכלת האב שווה".⁹⁷ בישיבות שקיימה הוועדה ציין בקי כי "הואיל והקבוצה האירופית מהווה אליטה, יש חשיבות רבה לרמת הפריון בקבוצה זו",⁹⁸ וכי "בהתחשב בשוני העצום ברמה ההשכלתית של הנשים ממוצא אירופי לעומת אלה ממוצא אסייתי ואפריקני, פירושו של השינוי הגדול בהרכב הלידות הוא כי היום פרופורציה ניכרת של הילדים היהודים בישראל נולדים לאמהות בעלות רמה תרבותית נמוכה".⁹⁹

92 למיטב ידיעתי, הניתוח המובא אצל השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, הוא הניתוח המקיף ביותר הקיים באשר לדיוניה של ועדת בקי, אולם הוא מתמקד בעיקר בשתיים מהמלצות הוועדה (מיסוי ושיכון), ולא בגישתה להפלות.

93 ישיבות הוועדה לבעיות הילודה, ארכיון המדינה ג/14/2976, 11.6.1962, מובא אצל השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, בעמ' 44. ההפניות לישיבות הפנימיות של הוועדה, להבדיל מהרוח הרשמי, נחשפו לראשונה אצל השש, שם, ואזכורים שלהן לאורך פרק זה נסמכים על מחקרה.

94 משרד ראש הממשלה דין וחשבון הוועדה לבעיות הילודה 4, 13, 15, 23-25 (1966) (לעיל ולהלן: דוח בקי).

95 לפי ממצאי הוועדה, 64% מילדי ישראל הנולדים למשפחות מרובות ילדים הם בני עדות המזרח, עם שיעור פריון הגבוה ב-250% מהפריון האשכנזי, ו-26% הם ערבים – נתון שמהווה "שיא עולמי". שם, בעמ' 23 ו-25.

96 שם, בעמ' 24.

97 שם, בעמ' 22.

98 ישיבות ועדת בקי, ארכיון המדינה, ג/18/20, מצוטט אצל השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, בעמ' 73.

99 ישיבות ועדת בקי, ארכיון המדינה, ג/14/2976, עמ' 11-12, מצוטט אצל השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, בעמ' 54.

ועדת בקי תרמה אפוא לתיוג המשפחה מרובת הילדים כחלק ממערכת הסיווג המוגזעת של פרקטיקות מזרחיות נחותות. כך נשלט החשבון הדמוגרפי הישראלי על-ידי השסע הערתי, תוך דחיקת כל משתנה זהות לאומי או דתי; הרחם החרדי, למשל, אפילו לא נתפס כקטגוריה מיונית רלוונטית למדידת שיעורי הפרייון.¹⁰⁰

בנסיונה להגביל את שיעורי הילודה בקרב "משפחות מרובות ילדים", קראה הוועדה, לראשונה בישראל, לפתח מערך של מידע ושירותים לתכנון המשפחה כמו-גם חינוך והדרכה לשיפור האיכות ההורית.¹⁰¹ בנסיונה להגביר את שיעורי הילודה של "משפחות מתכננות", דחתה הוועדה את שיטת המענקים החודשיים הישירים למשפחה בהתאם למספר הילדים, שהייתה מקובלת במדינות רבות בעולם באותה עת,¹⁰² מחשש שלא רק שהשיטה תכזיב את תכליתה ותעודד ילודה דווקא בקרב משפחות גדולות, אלא אף תוביל לתוצאת-לוואי של בטלנות, אבטלה וטפילות בקרב הורים המטופלים בילדים רבים.¹⁰³ כידוע, "עצלות כרונית ושנאת העבודה" נהיו לתווית סטריאוטיפית טבועה שנקשרה למזרחים, אשר תויגו כהורים מזניחים שהעדיפו להתעלל בילדיהם ולהרעיבם "ובלבד שיוכלו להימנע מעבודה קשה".¹⁰⁴ מעניין שהתנגדות להסקה מתייגת זו נשמעה רק מפי החבר המזרחי היחיד בוועדה, ד"ר אנדרה שוראקי, היועץ לענייני מיוזג גלויות במשרד ראש הממשלה, אשר מחה בחריפות נגד פסילת ההצעה להיטיב עם משפחות מרובות ילדים.¹⁰⁵

100 ניתן לשער ששיעור הילודה בקרב האוכלוסייה הדתית לא נדון בוועדה, שכן ריבוי ילודה טרם התגבש באותה עת כמאפיין "חרדי", כך שהזיהוי המיידני בין משפחות גדולות לדפוסי הילודה בקרב הקהילה החרדית הוא אנכרוניסטי ביחס לאותה תקופה, ורלוונטי רק לשלב היסטורי מאוחר יותר (במיוחד משנות השמונים ואילך, שאז נהפך ריבוי הילודה לסינונימי לדינמיקה הדמוגרפית של הרחם החרדי, ואף לזאת של הרחם הברדוי – טל, להלן ה"ש 186, בעמ' 135-136, 141 ו-393). אכן, כיום, נוסף על הרחם הערבי, גם הרחם החרדי – המזרחי והאשכנזי כאחד – מהווה מושא לבקרה וביקורת דמוגרפיות, ועובר תהליך "האחרה" שמטיל עליו אחריות לכך שישראל היא שיאנית, לפי הטענה, בכל מדד של מצוקה כלכלית. כך, למשל, נטען כי המשפחות הגדולות והקצבאות שתומכות בהן יוצרות תרבות של תלותיות, עוני ועצלנות, שבגינה ישראל סובלת "מאכלוס יתר, עם ציבור מוחלש שהולך וגדל" ומ"מצב לא-בריא בעל תוצאות חברתיות שליליות", כך ש"הגיע הזמן לסבסד החלטות מקיימות – להשקיע באיכות החיים של הישראלים ולא בכמות החיים שהם מייצרים", ולעודד הורות אחראית. טל, שם, בעמ' 66, 144-145 ו-387-389.

101 דוח בקי, לעיל ה"ש 94, בעמ' 31 ו-48.

102 שם, בעמ' 33.

103 שם, בעמ' 33-34 ו-62. מעניין שבקי, לפי יאלי השש, טפלל את הנתונים הדמוגרפיים כדי להצדיק את המלצות הוועדה, שעיקרן הוא תיעול משאבי מדינה לרווחת משפחות קטנות של אשכנזים מהמעמד הבינוני ומניעתם ממשפחות מזרחיות גדולות מהמעמד הנמוך. ראו השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, בעמ' 49.

104 לשני הציטוטים ראו בהתאמה גלבלום, לעיל ה"ש 57, ורוזין, לעיל ה"ש 64, בעמ' 218. כן ראו צמרת עלי גשר צר, לעיל ה"ש 55, בעמ' 79; גולדה מאיר חיי 194 (1975).

105 דוח בקי, לעיל ה"ש 94, בעמ' 66 ("אין קונסרבטיבי מפגר או פאשיסטי רטרורגראד שהיה מעזי לומר ולכתוב שמענקים למשפחות מרובות ילדים 'פועלים באופן דרסטי להקטנת מאמץ

חלף המענקים החודשיים הוציעה הוועדה, בין היתר, לחולל רפורמה בדיני הפסקת היריון, וזאת משהוברר כי צמצום הילודה בקרב נשים אשכנזיות נגרם במידה רבה בשל שימוש בהפלות לא-חוקיות כשיטה פופולרית של אמצעי מניעה.¹⁰⁶ כזכור, המשפט הישראלי אימץ באותה עת את מודל החקיקה הבריטי האוסרני, שהפליל הפסקות היריון באופן גורף כמעט, אך לצד מדיניות לא-פורמלית של העדר אכיפה, וכך תרם להיווצרותו של שוק הפלות משגשג שפעל בצילו של החוק.¹⁰⁷ במצב המשפטי האנומלי שנוצר בוצעו הפלות באופן פרטי על-ידי נותני שירות ברמות שונות של הכשרה רפואית או באמצעות המנגנון הלב-חוקי שפיתחו קופות-החולים להנגשת הפלות בבתי-חולים ציבוריים: ועדות להפסקת היריון שאישרו הפלות במקרים מסוימים, וזאת ללא כל הסמכה חוקית.¹⁰⁸ לפי המלצתה של ועדת בקי, כדי להגביל את קיומן של הפלות לא-מותרות, מחד גיסא, ולהבטיח כי הפלות מותרות לא יפגעו בפוריותן העתידית של נשים, מאידך גיסא, יומר המשטר האוסרני במשטר מפקח, במובן זה שהפלה תותנה באישור של ועדות להפסקת היריון ותבוצע בבתי-חולים ציבוריים ועל-ידי רופאים מומחים. הדוח הסביר כי "צריך להיות ברור לוועדות כי המטרה העיקרית היא לצמצם באופן דרסטי את מספר ההפלות. ביחד עם זאת, האינדיקציות שיש לתת לוועדות הן שיש להתחשב לא רק במצב בריאות האשה אלא גם במצבים חברתיים ומשפחתיים קשים. במקרה של היתר, ההפלה תיעשה חינום ובשמירה קפדנית על סודיות הפעולה".¹⁰⁹

חברי ועדה אחדים הסתייגו מהצעת הליברליזציה של המודל האוסרני, בחוששם כי ייקור ההפלות¹¹⁰ הכרוך ברפורמה המוצעת "לא ימנע את הנשים מקבוצות ההכנסה הגבוהות יותר מלבצען, בעוד שחלק מן הנשים מקבוצות ההכנסה הנמוכות, שהסיכויים שהן תחלטנה על הפלה לא במקרה של הריון ראשון אלא לאחר לידת מספר ילדים הם גדולים, לא תוכלנה להרשות זאת לעצמן... וזה יסתור, לפחות חלקית את המטרה אותה רוצה הוועדה להשיג – שיעורי ילודה גבוהים יותר של משפחות מתכננות".¹¹¹ הניחוח המוגזע שעולה מדיני הוועדה

העבודה'. נהפוך הוא הדבר, התמיכות הישירות למשפחות מרוכות ילדים מגדילות את פרוץ העבודה והייצור בצורה דרסטית".

106 שם, בעמ' 13 ו-19-20.

107 לפי הערכות שונות, שיעור ההפלות הבלתי-חוקיות שבוצעו במחתרת היה גבוה ביותר מפי שניים משיעור ההפלות החוקיות (ונאמד בכ-25,000 עד 40,000 בשנה). ראו את הממצאים שעליהם דיווח שר הבריאות בד"כ 72, 1321-1322 (התשל"ה); דליה אבן "ההפלה המלאכותית – האספקט המשפטי" עיוני משפט ב 430 (1972); אמיר ושושי "פמיניזם והעצמת נשים", לעיל ה"ש 46; רימלט מתיאוריה למעשה, לעיל ה"ש 2.

108 ראו דוח גבאי, לעיל ה"ש 49, בעמ' 475-476. כן ראו רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 421-423. מחקרה של ישורון-ברמן, להלן ה"ש 132, הוא המחקר המוקדם ביותר הידוע לי על תפקודן של הוועדות להפסקת היריון.

109 דוח בקי, לעיל ה"ש 94, בעמ' 44 (ההדגשה הוספה).

110 המסתייגים מהצעת הרפורמה סברו כי כינון ועדות ממוסדות להפסקת היריון ייקר את ביצוע ההפלות, כמו-גם את עלות הטיפול הרפואי, כך שלשיטתם הרפורמה המוצעת אינה אלא "ביצוע מדיניות דמוגרפית לפי מבחן מעמדי". שם, בעמ' 46-47.

111 שם, בעמ' 47 (ההדגשה הוספה).

ומהמלצותיה בעניין חוק ההפלות מתחזור אפוא בבירור, ומקבל אישור במחקרם של מלמד ושנהב, שלפיו בשיח הדמוגרפי שרווח בעשורים המוקדמים למדינה גילם המונח "משפחות מתכננות" לשון נקייה ולבנה (תרתי משמע) למשפחות אשכנזיות בעלות הרגלי רבייה "מודרניים". לעומת זאת, המונח "משפחות מרובות ילדים" היווה שם-קוד ניאור-מלתוסיאני למשפחות המזרחיות בעלות הרגלי הרבייה ה"פרימיטיביים", המניבות למדינה את "החומר האנושי הגרוע, הכמו-ערבי" של טעוני-טיפוח.¹¹²

סיכומו של דבר, הוועדה "הגיעה למסקנה כי למרות 'עדינות' הבעיות הנ"ל, למדינה הזכות ואף החובה להתערב במטרה לנסות ולהשפיע לשיפור המצב... לא רק הצדק החברתי אלא גם ענין המדינה בטיב אזרחיה בעתיד – דורשים כי תעשינה פעולות רחבות ככיוונים האלה".¹¹³ ועדת בקי הייתה אפוא התגלמות פרדוקסלית של תודעה מסוכסכת: ועדה שנועדה לעודד את הילודה ולקדם מדיניות דמוגרפית של פרו-נטליזם כוללני נזקקה לשיקולים אתנו-מעמדיים כמשטר הצדקה לקידום היגיון דמוגרפי סותר של פרו-נטליזם ברדני. תמה מארגנת זו תחזור על עצמה גם בדיוניהן של ועדות אחרות וגם בשיח הפרלמנטרי, ותסיט את הדיון שוב ושוב מתפקידם של סוכני המדינה ביצירתו ובשעתוקו של אי-השוויון האתנו-מעמדי בישראל ומן הצורך לשנות את המבנים החברתיים שכוננו את מצוקת העוני של המזרחים ואת הבעיות ההתנהגותיות שיוחסו להם. חשוב לציין, עם זאת, כי ועדת בקי ראתה לנגד עיניה (גם) את רווחת האם במשפחה מרובת הילדים ואת תנאי החיים של צאצאיה, והמלצותיה הונעו בחלקן על-ידי רצון כן ואמיתי לסייע לאימהות ולילדיהן.¹¹⁴ אולם הצגה של טובת הילד או רווחת האישה כחזות הכל משטיחה את המציאות ההיסטורית המורכבת ונותרת עיוורת לצביעה של דיוני הוועדה בגוונים מוגזעים, ביניהם ההתייחסות החוזרת ונשנית למוצא עדתי, האתניציזיה של העוני והבערות, ההנמכה של נשים מזרחיות וכישורי ההורות שלהן, וההתמקדות בנזק שנגרם לאינטרס הלאומי כתוצאה מהילודה המזרחית לא פחות מאשר בנזק הסוציאלי שנגרם לילדים ולאימותיהם. גם העובדה מאירת-העיניים שוועדה אשר נועדה באופן מוצהר להגביר את שיעורי הילודה בקרב יהודים, מציעה דרכים לצמצום בקרב המזרחים – מדברת בעד עצמה.

לשם הגשמת המלצותיה של ועדת בקי הוקם במשרד ראש הממשלה מרכז לדמוגרפיה שתכליתו "לפעול באורח שיטתי להגשמת מדיניות דמוגרפית, המכוונת ליצירת אורה שיהיה בה כדי לעודד את הילודה, בהתחשב בחיוניותה לעתידו של העם היהודי".¹¹⁵ כחלק מפעילותו יזם המרכז לדמוגרפיה ומימן מחקרים שונים כדי לעמוד על טיבה של האם המזרחית בנושאים כגון פרקטיקות מזיקות של גידול ילדים ו"השפעת האמהות המזרחית

112 מלמד ושנהב, לעיל ה"ש 14, בעמ' 142, 158 ו-161 (המתייחסים, בין היתר, גם לוועדת בקי). עוד ראו, למשל, השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, פרקים 6 ו-7; יקנה, לעיל ה"ש 66, בעמ' 147; הירש ושרון, לעיל ה"ש 64. לזיהוי היחס השונה לילודה מזרחית וליילודה אשכנזית במחקר על הוועדה לבעיות הילודה שפעלה בשנות הארבעים, ואשר גם בראשה עמד בקי, ראו לילך רוזנברג-פרידמן "אופיו הלאומי של היישוב ומגבלותיו: הוועדה לבעיות הילודה של הוועד הלאומי במקרה בוחן" קתדרה 167, 123 (2018).

113 דוח בקי, לעיל ה"ש 94, בעמ' 26 (ההדגשה הוספה).

114 שם, בעמ' 50.

115 החלטה 428 של הממשלה ה-13 "המדיניות הדמוגרפית" (9.4.1967).

על הצלחת ילדיהן בלימודים".¹¹⁶ כפי שהראתה יאלי השש, המרכז נקלע למלכוד לאחר סדרת מחקרים שערך העלתה סימנים מדאיגים שלפיהם משפחות מרובות ילדים סובלות מתנאי חיים ירודים ביותר, מרמת השכלה נמוכה ומאחוז עבריינות גבוה.¹¹⁷ התחרדה ההכרה כי קידום האינטרס הדמוגרפי מוביל לעלייה בכמות אך לירידה באיכות, וכי התעמולה בעד ילודה מולידה פעילות יתר של הרחם ה"פתולוגי" אך אינה משנה את התת-פעילות של הרחם ה"פריווילג'י". "הבעיה" הוגדרה בתמציתיות מכאיבה: "לאנשים הלא נכונים נולדים ילדים... 'האנשים הנכונים' – אותה שכבת מיעוט של בעלי האמצעים וההשכלה, שדרך כלל מוצאם מאירופה – מעדיפים חיי רווחה על פני נחת מילדים; ואילו 'האנשים הלא נכונים' – אותם שחלקם באוכלוסיה 60% ורובם ככולם יוצאי ארצות המזרח וצפון אפריקה, בעלי השכלה נמוכה ואמצעי מחיה דלים – מוסיפים להביא ילדים, בעיקר משום שיש להם מעט מאוד בחירה בנושא".¹¹⁸ בהתאם לכך, אף שתפקידו המוצהר היה עידוד ילודה יהודית, צידד המרכז לדמוגרפיה במדיניות שחתרה תחת אושיות קיומו – סיוע בצמצום הילודה בקרב נשות האוריינט הוולדניות, היוצרות משפחות מרובות ילדים אך מעוטות יכולת.

החוט המשולש שמקשר בין משפחות גדולות, מזרחיות ומצוקה, ואשר מְשווה ערך סמיוטי לעוני ולריבוי ילדים כסמני אתניות, שוכלל והועמק בשנות השבעים בשתי ועדות נוספות, שהובילו לרפורמה בדיני ההפלות. כזכור, שנים אלה חרותות בזיכרון הלאומי הקולקטיבי כתקופה שבה הייתה התודעה הציבורית טרודה בסוגיה האקוטית של "הפער הערתי".¹¹⁹ ועדת ראש הממשלה לילדים ובני נוער במצוקה, היא ועדת כץ, הוקמה בראשית שנות השבעים בעקבות תנועת המחאה של הפנתרים השחורים, אשר אתגרה את השיח הציבורי בסדריו אתנאוגי ומיקמה במרכז את הפער הסוציו-אקונומי החרף בין מזרחים לאשכנזים.¹²⁰ ועדת כץ החרתה החזיקה אחר דוח ועדת בקי בעשותה שימוש נרחב בשפה מעמדית ובדפוס פרוין לסימון מוצא אתני. דוח הוועדה נתן ביסוס מדעי לכך שהשסע הערתי נטוע ומעוגן

116 השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, בעמ' 5-6. לסקירה מקיפה של גוף הידע שנוצר על קטגוריית זוהות "נשים מזרחיות", שהיו מושא להתעניינות מחקרית "רק במידה והיו, או עמדו להיות, אמהות", ראו שם, פרק 1.1. כן ראו פנינה מוצפיה-האלר "ידע, זהות וכוח: נשים מזרחיות בישראל" לאחותי, פוליטיקה פמיניסטית מזרחית 87, 92-96 (שלומית ליר עורכת, 2007) (המתארת את המחקרים המוטים כלפי נשים מזרחיות עד שנות השבעים, אשר הומרו לאחר-מכן בשתיקה מחקרית מוחלטת כמעט).

117 השש כמה ילדים, לעיל ה"ש 13, בעמ' 45-57.

118 ראו את דבריו של אחד מפקידיה הבכירים של היחידה לתכנון המשפחה, המצוטט אצל הייזלטון, לעיל ה"ש 21, בעמ' 61, בצירוף מילות הסבר של המחברת.

119 אהוד שפרינצק ניצני פוליטיקה של דה-לגיטימיות בישראל 1967-1972 13 (1973).

120 שם, בעמ' 20. להרחבה על תנועת הפנתרים השחורים והשפעתה על הציבוריות הישראלית ראו שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 57, בעמ' 136-186; טלי לב ויהודה שנהב "אל תקרי פועל – אלא פנתר!" הפנתרים השחורים ופוליטיקת זוהויות בראשית שנות השבעים" תיאוריה וביקורת 35, 141 (2009) (להלן: לב ושנהב "הפנתרים השחורים ופוליטיקת זוהויות"); טלי לב ויהודה שנהב "כיננו של האויב מבפנים: הפנתרים השחורים כמושא של פאניקה מוסרית" סוציולוגיה ישראלית יב 135 (2010) (להלן: לב ושנהב "האויב מבפנים").

ביסודות כלכליים-מעמדיים, וסימן משפחות גדולות המאופיינות ב"חסך תרבותי" כציר מרכזי באטיולוגיה שחוללה את הנחשלות המזרחית.¹²¹

"העיקרון המנחה" שעליו הושתתו המלצות הוועדה היה התפיסה כי מצוקתן של השכבות החלשות לא רק פוגעת בהן ו"מסכנת את פעילותן החברתית התקינה, אלא יש לראות בה איום על היציבות החברתית בכלל".¹²² כך שועבד למעשה שיח סוציאלי-מיטיבי למסגור של ריבוד אתני חריף, אשר קיבל עתה אישוש "מדעי" ומדינתי. בהמלצותיה לצמצום הקיטוב המעמדי על בסיס עדתי קבעה הוועדה כי אי-אפשר להסתפק בתמיכה במשפחות מרובות ילדים – אשר זוהו כאמור, ברובן המכריע, כמשפחות מצוקה ממוצא מזרחי – אלא יש לפתח ולהנגיש עבורן שירותים לתכנון משפחה שמגמתם ויסות ילודה.¹²³ הדוח אף קרא לעשות שימוש באמצעי התקשורת השונים כדי לעודד "תכנון רציונלי של חיי המשפחה", באופן התואם את "הערכים התרבותיים של החברה הישראלית".¹²⁴ במילים אחרות, אחד הפתרונות

121 משרד ראש הממשלה דין וחשבון הוועדה לילדים ובני-נוער במצוקה 27 (1973) (להלן: דוח כץ). מאירת-עיניים במיוחד היא סקירת מערכת החינוך בישראל באותה תקופה במסגרת הדוח, והמתאם שהוועדה מצאה בין מוצא עדתי וגודל המשפחה לבין ביצועים אקדמיים ויכולות מקצועיות. ממצאי הדוח מלמדים, למשל, כי "90% מהנושרים מבית הספר היסודי הם בני יוצאי אסיה-אפריקה", וכי אוכלוסיית התלמידים המוגדרים טעוני-טיפוח, "מפגרים" ו"בעלי הפרעות נפשיות אחרות" משתייכת ברובה המכריע לעדות המזרח ומהווה "אתגר פדגוגי כבד למחנכים, לאנשי מדע ולשירותי הרווחה". הוועדה סברה כי "החסך התרבותי" של ילדים אלה, שרובם הם "בני משפחות מרובות ילדים", הוא המונע את התפתחותם והתקדמותם. שם, בעמ' 26-27. דוח הוועדה קרא אפוא, בין היתר, "לחפש ולגבש דרכים ושיטות שבעזרתן ניתן יהיה להקנות להורים ידע ומיומנות בגידול ובחינוך ילדיהם" (שם, בעמ' 11-12), ולשים "דגש מיוחד על תכניות של חינוך הורים... שיציעו אופציות חדשות לגידול ילדים" (שם, בעמ' 33). ההתמקדות בתפקוד הלקוי של ההורים המזרחים הוצדקה בכך שהרקע הסוציו-אקונומי והתרבותי של ההורים מילא תפקיד חשוב בנחשלות של ילדיהם. זאת, אף שהוועדה הייתה ערה לאחריות הכבדה של מערכת החינוך למצב זה, אשר במקום להשקיע משאבים פדגוגיים דווקא בתלמידים הזקוקים להם ביותר, הפלתה באופן בוטה את הילדים "טעוני-טיפוח" משכבות המצוקה באמצעות חינוך נפרד ולא שווה. הוועדה התריעה כי עם "עליית התודעה הציבורית של שכבות נחשלות" – ובכך היא כיוונה כמובן לתנועת המחאה של הפנתרים השחורים ולפוליטיקת הזהויות שעורר מאבקם – "עלולה ההפרדה בחינוך... לשמש עילה למרי ציבורי ופוליטי על קיפוח עדתי בחינוך" (שם, בעמ' 29).

122 שם, בעמ' 2.

123 שם, בעמ' 15. כן ראו אמיר ונבון, לעיל ה"ש 19, בעמ' Gary S. Schiff, *The Politics of Fertility Policy in Israel*, in *MODERN JEWISH FERTILITY* 255, 266, 275 (Paul Ritterband ed., 1981); Rebecca Steinfeld, *Wars of the Wombs: Struggles over Abortion Policies in Israel*, 20(2) *ISR. STUD.* 1, 7 (2015).

124 דוח כץ, לעיל ה"ש 121, בעמ' 10. למעשה, פרק שלם בדוח הוקדש להמלצות שעניינן "חינוך לקראת חיי משפחה ושירותים לתכנון משפחה", שבמסגרתו קראה ועדת כץ להקמת "ועדה מתאימה שתחקור את הנושא של פיתוח השירותים לתכנון המשפחה ואת השאלה של מניעת הריבונות".

שהגתה הוועדה לבעייתן של המשפחות מרובות הילדים היה – מניעתן.¹²⁵ בין היתר בעקבות ועדת כץ מונתה ועדת גבאי, היא הוועדה לבחינת האיסורים החלים על הפלות מלאכותיות, שהמלצותיה פורסמו בסוף שנת 1974 והיוו את עמוד-השדרה של חוק ההפלות הישראלי.¹²⁶ גם ברוח זה שועבד ההיגיון הניאו-מלתוסיאני לשיח אתנו-מעמדי אשר יוצר גזרה שווה בין משפחה מרובת ילדים למשפחה מזרחית מעוטת יכולת וגזור קשר סיבתי הפוך בין גודל המשפחה לרמת התפתחותה.¹²⁷ ועדת גבאי לא הסתפקה בניתוח ניטרלי מבחינה ערכית, אלא יצקה לתוכו בעקביות את המשתנה האתני.¹²⁸ המוטיב החוזר ברוח הוועדה תייג באופן שלילי את המשפחה מרובת הילדים, הנבערת והענייה, וזיהה אותה כחלק מההביטוס המעמדי של בני עדות המזרח. הוועדה הסתמכה, בין היתר, על ממצאיהן של ועדת בקי וועדת כץ, אשר היוו לדבריה "סימני דרך" בעבודתה, בקושרם בין מוצא עדתי וריכוז ילדים לבין חוקיים רגשיים, חברתיים וחינוכיים.¹²⁹ בלשונה של הוועדה, "ריכוז ניכר של הילדים במצוקה הנו בקרב יוצאי אסיה-אפריקה וכולט לעין כי כל הילדים שנמצאו במצוקה עמוקה הנם מיוצאי ארצות אלה".¹³⁰

לנתונים אלה חברו מחקרים שונים שהצביעו לא רק על דפוסי הילודה המוגברים של נשים מזרחיות, אלא גם על התמרה בפרופיל הנשי הסוציו-דמוגרפי של הפונות להפלות. אומנם מספר הפסקות ההיריון שביצעו נשים אשכנזיות באופן פרטי היה עדיין גדול פי שלושה מזה שביצעו נשים מזרחיות – נתון שנלוותה אליו התפיסה כי "הסכנה הצפויה לאשה האשכנזית מביצוע הפלה גדולה יותר מזו הצפויה לאשה המזרחית"¹³¹ – אך עם זאת נמצא כי החל בסוף שנות השישים, בתקופה שבה הפלות היו אסורות כזכור לפי חוק העונשין, היה ייצוגי-תר ניכר של נשים מזרחיות משכבות מצוקה בקרב הפונות אל הוועדות להפסקת היריון שהוקמו בבתי-החולים: בעוד ששיעור זניה בלבד של נשים יוצאות אירופה-אמריקה ביצעו הפלות מסיבות סוציו-אקונומיות, 38% מקרב יוצאות אסיה ו-45% מקרב יוצאות אפריקה הפסיקו את היריון מטעם זה. הטיה עדתית מובהקת ניכרת גם באשר לגודל המשפחה כסיבה להפלה: הייצוג המזרחי בקרב נשים שפנו להפסקת היריון בשל הורותן לארבעה ילדים או יותר היה

125 השוו לניתוח של Schiff, לעיל ה"ש 123, בעמ' 265-266.

126 רוח גבאי, לעיל ה"ש 49.

127 שם, בעמ' 462 ו-467.

128 ראו, למשל, שם.

129 שם, בעמ' 468-469.

130 שם, בעמ' 468.

131 שם, בעמ' 457-458. כמובן, אין להתכחש לבעייתיות המתודולוגית של מחקר אמפירי בנושא

שווקים לא-חוקיים ולקשיים במדידת היקפם. על כך ראו Robert Reiner, *The Case of the*

Missing Crimes, in INTERPRETING OFFICIAL STATISTICS 185 (Ruth Levitas ed., 1996);

Peter Reuter, *The Mismeasurement of Illegal Drug Markets: The Implications of Its*

Irrelevance, in EXPLORING THE UNDERGROUND ECONOMY 63 (Susan Pozo ed., 1996)

בעוד ביקורת זו נכונה לגבי הערכת מספר ההפלות שבוצעו באופן פרטי, כוחה יפה פחות

לגבי הנתונים של קופות-החולים, אשר כוננו כאמור ועדות מסודרות להפסקת היריון, אף אם

בניגוד לחוק החרות, ואספו נתונים על פעולתן.

מוחלט כמעט.¹³² ועדת גבאי סיכמה את האפיונים של אוכלוסיית הנשים הפונות להפלות באמצעות מיון ומיפוי של שנים-עשר תבחינים, שהראשון מביניהם התייחס למוצא אתני: "אחוז הנשים ממוצא אסיה-אפריקה המבצעות הפלה מלאכותית באמצעות בתי החולים, גבוה יותר מבנות כל מוצא אחר".¹³³

על רקע השינוי בפרופיל האתני-הנשי של הפונות להפלות, ועם התבססותו של מתאם הדוק – שהוועדה הייתה מודעת לו – בין זהות אתנית, ריבוי ילדים ומיצוב סוציו-אקונומי נמוך, הוצע להתיר לנשים הסובלות מתנאים חברתיים קשים לא להיות אימהות. ועדת גבאי המליצה אפוא על מתן היתר הפלה כל אימת ש"נזק חמור עלול להיגרם לאשה או לילדיה עקב תנאיה החברתיים הקשים של האשה וסביבתה, לרבות מספר רב של ילדים שהם בני ביתה".¹³⁴ המלצה זו כונתה לימים "הסעיף הסוציאלי".

ד. הפולמוס הפרלמנטרי – עלייתו ונפילתו של הסעיף הסוציאלי,

1980-1975

הצעותיה של ועדת גבאי הותכו וזוקקו לכלל הצעת חוק פרטית לתיקון חוק העונשין בשנת 1975 (להלן: הצעת החוק).¹³⁵ הצעת החוק זכתה בתמיכה סוחפת; היא הוגשה על-ידי קבוצה בין-סיעתית, בראשות חבר הכנסת חביב שמעוני מהמערך, בשם חברי כנסת רבים מהקואליציה ומהאופוזיציה, ובתמיכת הממשלה.¹³⁶ הצעת החוק הפקידה את מנגנון אישור ההפלות בידי שומר-סף סטוטורי בדמות ועדות להפסקת היריון, ושרטטה רשימה סגורה של עילות לביצוע הפלה: סכנה לחייה של האישה; נזק גופני או נפשי העלול להיגרם לה; מום העלול להיגרם לוולד; ההיריון הוא תוצאה של אונס או גילוי-ערויות או שהוא מחוץ לנישואין; האישה מתחת לגיל הנישואין או מעל גיל 45; ונזק העלול להיגרם לאישה עקב תנאיה המשפחתיים או החברתיים הקשים, לרבות מספר ילדיה.¹³⁷ תנאי אחרון זה הוא הסעיף הסוציאלי. פרק זה יספר את סיפורו.

הסעיף הסוציאלי עבר גלגולים רבים, החל בדיון הטרומי בכנסת בשנת 1975, עת התחרה והביס את הצעת החוק הפמיניסטית בראשות מרשה פרידמן מהסיעה הסוציאליסטית

132 דוח גבאי, לעיל ה"ש 49, בעמ' 467. כן ראו טובה ישורון-ברמן "סיבות לדרישות האישה להפלה מלאכותית בגלל הריון בלתי רצוי" הרפואה עו 452 (1969); אמיר ונבון, לעיל ה"ש 19, בעמ' 51-52; Schiff, לעיל ה"ש 123, בעמ' 273.

133 דוח גבאי, לעיל ה"ש 49, בעמ' 477.

134 שם, בעמ' 432.

135 הצעת חוק לתיקון דיני העונשין (הפסקת הריון), התשל"ד-1974, ד"כ 72, 1332-1333 (התשל"ה).

136 על הנדירות של הגשת הצעת חוק במתכונת כזאת ראו יצחק קדמן "הפסקת הריון מנקודת-ראות חברתית" חברה ורווחה ב 320, 321-320 (1979). כן ראו Yishai, Hidden Agenda, לעיל ה"ש 53, בעמ' 199.

137 יש להדגיש כי מדובר במתכונתו המקורית של הסעיף הסוציאלי. כפי שיבהיר הדיון להלן, בנוסחו של הסעיף שהתקבל לבסוף הושמט, על חודו של קול, הסיפא ה"ב" מספר רב של ילדים שהם בני ביתה".

העצמאית, המאשררת את אוטונומיית הרצון של האישה ואת זכותה על גופה;¹³⁸ עבור בדינויה של ועדת השירותים הציבוריים, שהמליצה למחוק את הסיפא שהוצע לסעיף הסוציאלי המתיחס ל"מספר רב של ילדים שהם בני ביתה";¹³⁹ המשך בשלוש קריאות נפרדות בכנסת בשנים 1976–1977, שהובילו ללידתו הרשמית של הסעיף הסוציאלי בשנת 1977, ערב המהפך הפוליטי; וכלה בדיונים סוערים לביטולו בשנת 1979, לאחר המהפך, ו"הפלתו" הסופית ביום 3.1.1980.

קריאה מעמיקה של הפרוטוקולים המתעדים את תהליך חקיקתו של הסעיף הסוציאלי וביטולו מסייעת בפירוק ובפענוח של רבדים סמויים של מורכבות המסגירים את הגיונו האתנוצנטרי של החוק. כפי שנראה, בעוד אמות-המידה שעילה זו פורטת נחזים כאובייקטיביים וכניטרליים, הן הובנו במרחב האידיאולוגי של התקופה כמאפיינים מהותניים של מרכיבי הזהות המזרחית. כך, אם הגוף הוא סמן של זהות בחברה הישראלית,¹⁴⁰ הרחם הנשי עתיר הפריון שימש, לטענתי, מסמן אתנו-מגדרי של קטגוריית הזהות "נשים מזרחיות", על התכונות המוגזעות של פרימיטיביות וחוסר רציונליות אשר יוחסו להן, חוללו את אחרותן והבנו אותן כמדד למצבו ולחוסנו של גוף האומה בכללותו. על-פי הקריאה המוצעת, הסעיף הסוציאלי ביקש לנרמל את האישה המזרחית באמצעות תרבותו ומשמעו של גופה ונטרול "ערביותו". לעומתה, נשים ערביות הן נוכחות-נפקדות, וקיומן מתמצה במיקומן כנקודת-ייחוס שעל-פיה נקבע היחס לרחם המזרחי ההיברידי: כאשר הן נוכחות – בתפקיד החד-ממדי של איום דמוגרפי – הרחם המזרחי נתפס כ"יהודי" וכנכס לאומי; כאשר הן נפקדות, הרחם המזרחי נתפס כ"ערבי", וממלא את התפקיד של ה"אחר" האתני שכנגדו האשכנזיות מתמערבת.

מפאת חשיבותם, אניח לדיונים הפרלמנטריים בעמודים הבאים לדבר בעד עצמם. בסיוע התיווך התיאורטי של הפמיניזם המזרחי, אטווה באמצעותם סיפור חלופי להבנת חוק ההפלות כתגובה מוסדית על "כשלון" הרחם המזרחי למערכ את דפוסי הרבייה ה"ערביים" שלו ולאמץ פרקטיקות פריון מבוקרות, מודרניות ורציונליות. ראשית תוצג עמדתו של המחנה האיכותני, התומך בסעיף הסוציאלי כמכשיר של פרו-נטליות בררני, ולאחר-מכן תעומת

138 לאחר הקריאה הטרומית אוחדה הצעת החוק של שמעוני עם הצעת חוק לתיקון דיני העונשין (הפלות), שהוגשה ביוזמת חברת הכנסת פרידמן עם קבוצה של תשעה חברי כנסת בחתך מפלגתי דומה, אשר חצה אף הוא קווים קואליציוניים. הצעת חוק זו, שנדחתה על-ידי ועדת השירותים הציבוריים, לא כללה "סעיף סוציאלי" או עילות נסיבתיות להפסקת היריון, אלא התבססה על הגישה האמריקנית, אשר באה לידי ביטוי בהלכת Roe v. Wade, 410 U.S. 113 (1973). דהיינו, ההצעה קבעה את זכות האישה להפלה בהתאם לשלבי ההיריון ולגילו של העובר, והעניקה לאישה אוטונומיה רבייתית מוחלטת בשנים-עשר השבועות הראשונים להריונה.

139 פרוטוקול ישיבה מס' 102 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 12 (20.5.1975). לביטול הסיפא ראו להלן וכן ד"כ 79, 1258 (התשל"ז); פרוטוקול ישיבה מס' 11 של הוועדה המשותפת (חוקה חוק ומשפט ושירותים ציבוריים), הכנסת ה-8, 2 (27.1.1977).

140 חיים חזן "בין הזמנים: לגופה של הישראליות" זמנים 68–69, 146 (2000). כן ראו יופי תירוש "משקל גוף – קטגוריה חדשה במשפט הישראלי" משפט ועסקים יט 861, 872 (2016) (העומדת על חשיבותם של משתני זהות, כגון מוצא אתני, להבנת תפיסות הגוף בישראל, ועל כך ש"מזרחים בישראל נתפסו ונתפסים כבעלי מיקום לימינלי מסוכן, בהיותם גם יהודים וגם ערבים").

עמדה זו עם ההתנגדויות השונות שהושמעו מפי סוכנים שונים של המחנה הנגדי. כפי שנראה, הן נציגים מהמחנה האיכותני והן נציגים מהמחנה הכמותני – גברים ונשים, מזרחים ואשכנזים, דתיים וחילונים, שמאל וימין – למרות עמדותיהם האידיאולוגיות המקוטבות, נתנו קול לשיח חקיקתי רצוף מאפיינים אוריינטליסטיים של הזהות המזרחית. מכנה משותף זה, שחצה קווים מפלגתיים, מגדריים, עדתיים ודתיים, ממחיש ביתר שאת את הטמעתו של השיח האתני בישראל, אשר רבים מחברי הכנסת היו שותפים לו.¹⁴¹

עם זאת, חשוב להדגיש כי אין בכוונתה של הקריאה הנרטיבית המוצעת להתכחש לכך שדיני הפסקת היריון הם שדה משפטי-תרבותי רב רבדים, שבו רושמים כוחות אידיאולוגיים מורכבים ולעיתים אף סותרים. כך, למשל, אין ספק שגם שיקולים הלכתיים, שיקולים סוציאליים ושיקולים פטרנליסטיים שנועדו להגן על נשים בתנאי מצוקה היו בין הגורמים שהטביעו את חותמם על עיצוב הסעיף הסוציאלי. הניתוח ההיסטורי המוצע כאן אינו כופר בתוקפם של שיקולים אלה, אלא מבקש להאיר נרטיב מחתרתי המתקיים בצילם ונותר לרוב סמוי ומוצנע בדיון על יוזמת החקיקה ועל הרציונלים השונים שהנחו את הגיונה. כמורכב אין בכוונתו של ניתוח זה לטעון כי חברי המחנה האיכותני נקטו בהכרח פרקטיקות שיחניות מכוונות כדי להסוות כוונות מפלגות,¹⁴² אלא רק להביא לשיפוט הקוראת את ההיתכנות שהסעיף הסוציאלי הושפע "ממסגרת תרבותית ומהשקפת עולם רחבות יותר, המארגנות את יחסי הכוח בין 'מזרח' ל'מערב' בסדר היררכי".¹⁴³ כ"גנאלוגית" משפטית הכותבת בהווה, מטרתה היא אפוא לבחון כיצד הובנה השיח המשפטי-ההיסטורי בעבר, כיצד השפיעו המוסדות הפוליטיים על עיצובו האתנו-מגדרי של המשא-ומתן החקיקתי, וכיצד שיקפו המבנים הלשוניים והשימוש

141 לפיכך, למרות ההתייחסות לסעיף הסוציאלי ולביטולו במונחים כרונולוגיים של "לפני המהפך הפוליטי" ו"אחרי המהפך", אין לקרוא את השיח החקיקתי כמהלך פוליטי חד-צדדי המתאר את אשמת השמאל ומטהר את הימין. התמונה מורכבת מזה, שכן בדבריהם של נציגים מכלל המחנות, כל אחד בדרכו, ניתן לאתר זרמים סמויים שנטלו חלק בשיח המשותף של הגזעת המזרחים. תודה לד"ר עידו שחר על ההערה.

142 שורה של מחקרים מתחום הפסיכולוגיה החברתית מראים, למשל, כי מיעוטים אתניים, גזעיים ומינניים חשופים במיוחד להטיות שליליות ולדעות קדומות בהליך הפוליטי, באופן שמשפיע – "לרוב באופן בלתי-מודע (או על סף המודעות) – על האופן שבו הסדרים משפטיים מתעצבים". לדיון בסוגים שונים של מניעים רגשיים ולא-קוגניטיביים שמשפיעים על האליטות הפוליטיות בהליכי החקיקה, ואשר פגיעתם במיעוטים מוחשית גם אם לא מודעת, ראו משה כהן-אליה "לקראת נוסח הליכי של פסקת ההגבלה" משפט וממשל י 521, 556-558 (2007) והאסמכתאות שם. כן ראו Christine Jolls & Cass R. Sunstein, *The Law of Implicit Bias*, 94 CAL. L. REV. 969 (2006) למחקר המלמד על הפליה בלתי-מודעת כלפי מזרחים וערבים וראו Barak Ariel et al., *Ethnic and Racial Employment Discrimination in Low-Wage and High-Wage Markets: Randomized Controlled Trials Using Correspondence Tests*, 9 L. & ETHICS HUM. RTS. 113, 120-21 (2015).

143 מלמד ושנהב, לעיל ה"ש 14, בעמ' 138 (הטוענים טענה זו בהקשר של שימוש בשיח הניאור-מלתוסיאני בעיצוב מדיניות הפריון).

בתבניות ובסמלים את ההטיה הפוליטית והערכית של התקופה הן כלפי נשים מזרחיות והן כלפי מה שנתפס כתחום אחריותן – המשפחה המזרחית.¹⁴⁴

1. דבר החסידים: הסעיף הסוציאלי כמנגנון איכותני של פרו-נטליזם בררני

המתווה החוקי להפסקות היריון מוסגר בדיון הטרומי בהצעת החוק, שהתקיים בכנסת בשנת 1975, כמנגנון פישור בין שתי פרדיגמות דמוגרפיות מתחרות – בין הצורך בגידול אוכלוסין לבין הצורך בבקרת אוכלוסין. המשאומתן התרבותי שהתנהל בין שוחרי פרדיגמת האיכות לשוחרי פרדיגמת הכמות, והמטען המוגזע ששוקע בתוכו, עברו כחוט-השני בדברי הכנסת בכל שלבי החקיקה.¹⁴⁵ לדברי חבר הכנסת שמעוני, מיוזמי החוק, משטר הצדקה מרכזי לתמיכה בהצעת החוק היה נעוץ בתובנה ש"הטלת עומס של ריבוי ילדים על שכבות סוציאליות נחשלות מבחינה כלכלית, חינוכית ונפשית מביאה כליה על המשפחות ועל החברה גם יחד", ולפיכך יש להנגיש עבור נשים הנמנות עם אוכלוסייה זו שירותי הפסקת היריון וכן חינוך והדרכה לתכנון המשפחה.¹⁴⁶ כפי שמשתקף מדבריו של שמעוני, הפולמוס הפרלמנטרי התלבט עמוקות בבחירה בין כמות לאיכות כמושא של מדיניות ההעדפה הלאומית שיש להגשימה בחקיקה:

"אכן, עולה מיד ופורצת השאלה הבלתי-נמנעת: מה יהיה על גדלו של העם היהודי בישראל?! אם בעלי האמצעים שכיום הילודה בקירבם נמוכה ביותר יגדילו את מספר הילדים, אפשר יהיה לאזן את צימצום הילודה בקרב השכבות החלשות והריבוי הטבעי הכללי לא יקטן. לבעיה עקרונית זו נותנת הצעת החוק את התשובה ההולמת בהכירה בסעיף 7' (הסעיף הסוציאלי) בגודל המשפחה כסיבה מספקת להתיר הפלה על-ידי הוועדה הרפואית. 'פריבילגיה' זו אינה ניתנת למשפחות שבהן מספר קטן של ילדים. ל'פריבילגיה' זו הצדקה גם בשל העובדה הבסיסית שבקרב משפחות מרובות ילדים והשכבות החלשות אין תכנון המשפחה המוקדם, והשימוש באמצעי מניעה אינו נהוג ואינו ידוע בשל סיבות שונות; ומכאן ההזדקקות להפלה, לצורך תכנון המשפחה בדיעבד, היא חיונית ביותר דווקא במשפחות אלו."¹⁴⁷

בעוד שהזהות של "השכבות החלשות" ושל הנשים הוולדניות שתויגו כקהל-היעד של מדיניות צמצום הילודה "כובסה" לרוב ו"הולבנה" בהתאם לרוח התקופה, ממדיו העדתיים

144 המושגים "גנאלוגיה" ו"ארכיאולוגיה של הידע" עוסקים בבחינה ביקורתית של הבניית השיח באמצעות פרשנות הקשרית. ראו מישל פוקו *הארכיאולוגיה של הידע* (אבנר להב מתרגם, 2005); דוד גורביץ' ודן ערב *"גנאלוגיה" אנציקלופדיה של הרעיונות – תרבות, מחשבה, תקשורת* 266 (2012).

145 יש להדגיש כי מכיוון שמדובר בתמות שחזרו על עצמן שוב ושוב – הן במסגרת הקריאה הטרומית, הן בשלוש הקריאות שבסופן עבר החוק, והן בדיונים שהתקיימו כשנתיים לאחר-מכן במסגרת הליכי ביטולו של הסעיף הסוציאלי – הדיון מאורגן במידה רבה לפי חלוקה תמטית, ולא כרונולוגית. דהיינו, לנוחות הקוראת, נושאים מקבילים מובאים במרוכז, כדי לזהות את קווי הטיעון המרכזיים, גם אם חלק מהם נאמרו בשלבים שונים של החקיקה.

146 ד"כ 72, 1318 (התשל"ה).

147 שם.

של העוני היו ברורים לכל, כמרגם המוצא האתני של הרחם שפריון-היתר שלו עמד על סדר-היום. כאמור, בתנאי התפתחותו של הריבוד החברתי בישראל נוצר קשר סימביוטי בין מוצא למיזוב כלכלי, שהתבטא בפרולטריוזציה של המזרחים ובאפיון עדתי מובהק לפערים מעמדיים.¹⁴⁸ כיבוס מסמנים אתניים אל תוך שיח סוציו-מעמדי עיוור-צבעים לכאורה היה אפוא כלי דיסקורסיבי יעיל למיסוך המשטור של הזהות המזרחית.

רק בדיונים מפורום המצומצם של ועדת השירותים הציבוריים שהכינה את הצעת החוק לקריאה ראשונה ייתן שמעוני ביטוי גלוי לכוונתו, ויגזור קשר הכרחי בין ריבוי ילדים לבערות הנשית של אימהות מזרחיות ולא-כשירותן לקבל החלטות רציונליות בעצמן. לדבריו, כל עוד הפרקטיקה של תכנון משפחה לא קנתה שביתה בחברה הישראלית, "יש לתת אפשרות ולגיטימציה בחוק לכך שריבוי ילדים במשפחה יהווה עילה להפסקת הריון. לא מדובר כאן על נשים בעלות השכלה, לא מדובר על נשים המודעות למצבן, אלא מדובר על נשים שהן אמהות למשפחות מרובות ילדים".¹⁴⁹ כאשר חבר הכנסת ידידיה בארי מהליכוד הסתייג מן הדברים, עמד שמעוני על דעתו והסביר לו כך:

"מדובר בדרך כלל בנשים בנות עדות המזרח, שלרוב אינן משכילות ואינן יודעות בפני מה הן עומדות... הוועדה הרפואית חיונית לאשה הזאת, כי אם אנחנו נותנים לה להחליט בענין זה בעצמה, אנחנו שומטים למעשה את הסעיף מתחת רגליה... מבלי שתהיה ועדה המורכבת מרופא, עובד סוציאלי, שתעזור לה להחליט אם היא מסוגלת או לא מסוגלת להמשיך בהריון מבחינה פסיכולוגית וסוציולוגית, האשה לא תוכל לשאת בהחלטה זו בעצמה וכך אנו חוסמים בפניה את הדרך."¹⁵⁰

שמעוני, אם כן, יחד עם חברי כנסת אחרים, הצדיק את כינונו של הסעיף הסוציאלי באמצעות דימויים אוריינטליסטיים של הנשים המזרחיות, אשר אינן מסוגלות לכלכל את חיי המין שלהן בתבונה, ונזקקות להדרכתם של מורי-דרך מתרבתים כדי לשלוט בגופן. מטעם דומה התנגד שמעוני להצעתה של ועדת השירותים הציבוריים למחוק – "בגלל הקונוטציה" – את הסיפא "לרבות מספר רב של ילדים שהם בני ביתה".¹⁵¹ שמעוני אף איים כי אם יושמטו מילים אלה, הוא ימשוך את ידיו כליל מהצעת החוק, מחשש שבמקום שהעילה הסוציאלית תתפקד כאישור הפלה לנשים מזרחיות וכאיסור הפלה לנשים אשכנזיות,

148 מרדכי בנטוב כלכלת ישראל על פרשת דרכים 33-34 (1965); סמוחה "שסעים", לעיל ה"ש 56; סמוחה "העדתיות", לעיל ה"ש 88.

149 פרוטוקול ישיבה מס' 102 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 4 (20.5.1975).

150 שם, בעמ' 4-5.

151 שם, בעמ' 12. עם זאת, חשוב לציין שחברי הכנסת ראו בהשמטת הסיפא משום שינוי קוסמטי לצורכי תקינות פוליטית, שלא שינה ממהותו של הסעיף. שם, בעמ' 11. מעניין שדווקא הצעת הסתייגות זו, שהועלתה ביוזמתו של ארי אנקוריון מהמערך, נשמטה ולא הובאה לפני חברי הכנסת ("אמרה לי יושבת-ראש הוועדה שהיתה זאת טעות. אין לי ברירה – אני מוכרח לקבל דבריה של יושבת-ראש הוועדה. ואני רוצה לומר לכם, חברים יקרים: הסתייגותי כמעט נפלה קרבן להפלה בלתי-חוקית"). אנקוריון הסביר כי הסיפא קומם אותו וכי הוא קרא למחיקתו, בין היתר, בשל היותו "פרובוקאטיבי לחלק גדול בציבור שלנו". ד"כ 79, 1253-1254 (התשל"ז).

השמטת הסיפא עלולה להוביל לריסון הפיריון דווקא אצל נשים שהן אימהות "לשני ילדים".¹⁵² תפקידו המרכזי של חבר הכנסת שמעוני, המזרחי, בקידומו של הסעיף הסוציאלי ויחסו המנמיך כלפי אחיותיו למוצא מתבארים ומתבהרים מהפרספקטיבה המפענחת של תיאוריית ההצטלבויות. לפי הניתוח הרב-צירי, שיתוף-הפעולה של שמעוני ושל גברים מזרחים אחרים¹⁵³ במשטור הרחם המזרחי אינו מפתיע, אלא מהווה ביטוי נוסף לאופן שבו הדיכוי האתני מותמר על-ידי החברים הפריווילגיים יותר בקרב מיעוטים אתניים לדיכוי של אלה הממוקמות למטה מהם במדרג המגדרי.

גם שר הבריאות ויקטור שם-טוב מהמערך (איש מפ"ם), כמו שמעוני, ביקש במהלך הדיון הטרומי להסביר לחברי הכנסת כי איכות המשפחה היא העיקר, ולא פמותה. לשיטתו, "הבעיה המרכזית העומדת לפנינו היא הצורך בתיכנון המשפחה בישראל... תיכנון המשפחה יביא לוויסות הילודה בלי להקטין את הריבוי הטבעי שאנחנו כל כך מעוניינים בו בהכרח, אלא להיפך: אולי יוביל לכך שמשפחה שיש לה עכשיו ילד אחד או שניים תגדיל את מספר הילדים במשפחה, ומשפחות המביאות מספר גדול של ילדים, כפי שתואר זאת יפה מאוד חברה-הכנסת שמעוני, ואין להן אפשרות לקיים את הילדים ולחנך אותם – יגיעו אולי לאיזה תיכנון רצוי יותר למשפחה".¹⁵⁴ השר הפנה לממצאיה של ועדת כץ, אשר כוננה כזכור את המשתנה של הרגלי פיריון וגודל המשפחה כסמן ומחולל של קטגוריות זהות מגדריות ואתנן-מעמדיות, והסיק מתוכם כי "המצב של הריון מתמיד מצטייר כאחת המצוקות הגדולות שיש באותן משפחות, שאנו מגדירים אותן כמשפחות בעייתיות. מכאן הצורך הרחוק להגיע לתיכנון המשפחה".¹⁵⁵

גם בדבריהם של חסידים אחרים של הסעיף הסוציאלי הומשגה המשפחה המזרחית כ"בעיה", והסתמנה מגמת ההדחה של שיקולים דמוגרפיים-כמותניים לטובת שיח ערכי-רעיוני מתחרה שבמרכזו דאגה לטיב האומה ולאיכות העם. כך, למשל, היו שהסבירו את הליברליזציה המוצעת בחוק ההפלות, בין היתר, כנובעת מנתונים שלפיהם מדיניות ההפלה של ההפלות במתכונתה דאו הגבילה את שיעור הפסקות ההיריון "בקרב נשים מעוטות יכולת בלבד, דהיינו אמהות למשפחות מרובות ילדים ונערות במצוקה", בעוד שנשים בעלות אמצעים לא התקשו לבצע הפלה. התוצאה היא ש"אחוז ההפלות גדול אצל נשים אשכנזיות פי שלושה מזה שאצל נשים מעדות המזרח, ובגלל זה דו"ח ועדת כץ לענייני ילדים ונוער במצוקה ממליץ באופן חד-משמעי על שינוי החוק בעניין הפלה מלאכותית".¹⁵⁶

152 פרוטוקול ישיבה מס' 120 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 5 (8.7.1975).

153 יצוני כי בניגוד לשמעוני, רבים מחברי הכנסת המזרחים שיאזכרו להלן כחסידי הסעיף הסוציאלי, ביניהם משה שחל, שלמה הלל ושושנה ארבל-אלמוזלינו, אופיינו כ"מזרחים מלידה אך לא מזרחים בתודעה, שעשו דה-לגיטימציה למזרחיות כעניין של פוליטיקה". יהודה שנהב "קשר השתיקה והשיח המזרחי בשנות התשעים" קשת של דעות: סדר יום מזרחי לחברה בישראל 93, 97 (יוסי יונה, יונית נעמן ורודר מחלב עורכים, 2007). בניגוד אליהם, את מרכזיותו של שמעוני (ואף של צ'רלי ביטון – ראו להלן) אי-אפשר להסביר בהעדר תודעה מזרחית, כפי שעולה מפעילותם הציבורית.

154 ד"כ 72, 1322 (התשל"ה). כן ראו ד"כ 32, 3041 (התשל"א).

155 ד"כ 72, 1323 (התשל"ה).

156 שם, בעמ' 1320 (דברי מרשה פרידמן).

גם חבר הכנסת אמרי רון מהמערך, בדיון על ביטול הסעיף הסוציאלי, זרה אור על הרקע הנורמטיבי שהיה קיים ערב החוק, שבו פעלו ועדות להפסקת היריון מטעם קופות-החולים באופן לא-רשמי וללא מעמד חוקי. הוא ציין כי בכל האמור בפנייה לוועדות מחמת טעמים סוציאליים, נשים מזרחיות היו הצרכניות הדומיננטיות של שירותי הפסקת היריון, וכי ויסות הילודה בקרבן הוא סמל של "תרבות גבוהה".¹⁵⁷ רון פרש לפני הכנסת את הנתונים הסטטיסטיים, ופירש אותם כך:

"אותם 50% של הפונות [לביצוע הפלה] מנימוקים סוציאליים מצביעים דווקא על הרמה הגבוהה שהגענו אליה. יש לשבח את האחוז הגבוה הזה ולא לגנות אותו מפני שהוא מצביע על רמה תרבותית גבוהה. בדוק, אדוני השר, את המחקר של ציונה פלד, שהוגש לממשלת ישראל בקשר לאותו חוק, ותמצא בו נתונים מאירי-עיניים על אותה אוכלוסייה בעייתית, על אותן שכבות-מצוקה. לדוגמה, אצל יוצאי צפון-אפריקה מספר הילדים למשפחה בראשית שנות ה-50 היה 6.3 והוא ירד ל-3.6. האם זה רע? האם זה בא כתוצאה מ'רצח המוני' בקרב יוצאי צפון-אפריקה בישראל...? ואולי להיפך – נתון זה מצביע על עלייה תרבותית בקרב אותה עדה? ... אני חושב שזהו נתון חשוב לגבי אוכלוסיית יוצאי אסיה ואפריקה בכללה."¹⁵⁸

הסעיף הסוציאלי ינק אפוא את תוקפו לא מכוח היותו מכשיר רווחה סוציאלי או אמצעי אמנציפטורי של שחרור נשי, אלא מכוח היותו כלי מחולל שינוי של תיקון תרבותי. לפי קריאה זו, הריסון שגזר על עצמו הרחם המזרחי גרם ל"עלייה תרבותית", המסייעת לפרק אותו מערביותו וממערבת את "אותה אוכלוסייה בעייתית" של "יוצאי אסיה ואפריקה בכללה" אל תוך האשכנזיות.

גם חבר הכנסת יחזקאל זכאי מהמערך הבין את הסעיף הסוציאלי כמיטיב עם עדות המזרח וכמיועד לסייע להם להתאים את גודל משפחתם ואורח חייהם למקובל ב"מדינה מודרנית".¹⁵⁹ זכאי התעמק בשרטוט האיכות הנמוכה של המשפחות המזרחיות מרובות הילדים, אשר אחראיות ל-80% מהילדים טעוני-הטיפול בישראל ונתונות בתנאי עוני חריף, במיוחד בשכונות ובעירות-הפיתוח. לדבריו, "רוב יושבי בתי-הסוהר באים מאותן משפחות. רוב הנערות המידרדרות באות מאותן משפחות... חבר-הכנסת גרוס בא ואומר שהערבים יכניעו אותנו במיטה. הערבים לא יכניעו אותנו אם תהיה איכות".¹⁶⁰ זכאי אף האשים את מפלגתו על שלא הקדימה תרופה למכה במחדלה לפעול לתכנון הילודה כבר מעת קום המדינה:

"בעיקרו של דבר יש לי טענות נגד מפלגתי על שבמשך כל השנים נכנעה למפלגות הדתיות וחששה מפני עדות המזרח ולא ניגשה לתיכנון הילודה. בני עדות המזרח

157 לצורך הבהרה יש לחדד כי הנתונים הסטטיסטיים מלמדים כי נשים אשכנזיות ביצעו באופן כללי הפלות רבות יותר מנשים מזרחיות. עם זאת, מתוך קבוצת הנשים שביצעו הפלות מטעמים סוציאליים (דהיינו, מחמת מצב סוציו-אקונומי קשה או גודל המשפחה), נשים מזרחיות היוו את הרוב המכריע.

158 ד"כ 87, 198 (התש"ם).

159 שם, בעמ' 213.

160 שם.

לא הבינו בזמנם כי כל הסיסמאות להגברת הילודה לא כווננו אליהם כלל ועיקר. הכוונה היתה להביא לגידולן של משפחות אשכנזיות, שהיה באפשרותן להעניק בית נאות ליותר מילד אחד או שניים אך נמנעו מלעשות זאת.¹⁶¹

למרות דברים מפורשים אלה, הזיהוי העדתי שהיה מקופל בדבריהם של שוחרי האיכות הוסיף על-פי רוב בשיח סוציו-מעמדי או בכסות רטורית ניאור-מלתוסיאנית שהעמידה תביעה לאומית לצמצום הילודה למטרות "איכותניות" של מודרניזציה, צמיחה כלכלית והתפתחות חברתית. דוגמאות לפרקטיקות דיסקורסיביות כאלה מצויות למכביר, בין בדיונים על חקיקת הסעיף הסוציאלי ובין בדיונים על ביטולו. למשל, חבר הכנסת מאיר פעיל ממפלגת מוקד הבהיר כי ה"אני מאמין" של החוק הוא תכנון המשפחה האיכותית, וציין בדיון בקריאה השנייה כי "...חייל או אדם, שקיבל חינוך מגיל 0 עד גיל 18-19 והלך לצבא, מתפקד כחייל לוחם וחכם אלף מונים יותר טוב מחברו שגדל במשפחה מרובת ילדים, שלא קיבל חינוך והוא מתפקד בצבא כמו באלאסט, כמאסה ריקנית סבילה ולא אפקטיבית... כמויות בני-אדם עדיין אינן ערוכה לאיכות...".¹⁶² בדיונים על ביטול הסעיף הסוציאלי יחזור פעיל על דברים אלה ביתר שאת, עת יבהיר כי הוא מוצא את עצמו "חרד" מכך שביטול הסעיף יגרם לריק גולטורי שיגביר "את מספרם של עניי ישראל... במציאות תתקיים מצוות 'פרו ורבו' של אנשים בלתי-מחונכים, חסרי תזונה, בלתי-יצרניים".¹⁶³ פעיל ניסח אפוא את חרדותיו הדמוגרפיות בהיגיון ניאור-מלתוסיאני שלכאורה אינו נגוע במישרין בגזענות, וזאת תוך העתקת הסימון האתנו-גזעי (מזרחים) אל מסמנים סוציו-מעמדיים ותרבותיים (עוני, גודל המשפחה, פרימיטיביות ובערות) ותוך ציור פרופיל של הורות "חשודה", לא-אחראית ומזניחה.¹⁶⁴ גם חברת הכנסת אסתר הרליץ מהמערך הצהירה אמונים לפרדיגמת האיכות כאבן-פינה של מדיניות דמוגרפית אחראית וראויה, והביעה "צער רב" על כך שהכנסת לא זימנה לדיוניה את "פרופסור בקי, המומחה הדגול לדמוגרפיה בארץ הזאת, הוא ודאי היה אומר לוועדה כי יתרוננו בארץ הוא בטיב ובאיכות, לא בגודל ולא בכמות".¹⁶⁵ כזכור, ועדת בקי נתנה ביטוי גלוי ומפורש לכך שהנשים יוצאות אסיה ואפריקה, נחותות-התרבות ודלות ההשכלה

161 שם, בעמ' 212. שלמה הלל מהמערך החרה-החזיק אחריו באומרו "הוא צודק, הוא צודק".

162 ד"כ 79, 1246 (התשל"ז).

163 ד"כ 87, 873 (התש"ם).

164 להגשמת חזונו הנטליסטי האיכותני הוסיף פעיל והציע תיאוריה חלופית של תכנון משפחה לשם עיצוב מחדש של החשבון הדמוגרפי הלאומי. תיאוריה זו, המעוגנת בסעיף הסוציאלי, מושתתת על קביעת "קווטה" או מכסת ילודה לכל משפחה בהתחשב בתנאיה הפרטניים ובהתאם למנגנון הערכה משולב של רופאים ועובדים סוציאליים. ד"כ 79, 1247 (התשל"ז). ראו את ביקורתו של זרח ורפהטיג מהחזית הדתית הלאומית על "רשיון ההורות" המוצע שם, בעמ' 1248.

165 דברים אלה הובאו בדיונים על ביטול הסעיף הסוציאלי. ד"כ 87, 1133 (התש"ם). כן ראו את דבריה של חייקה גרוסמן, הרואה את היוזמה לבטל את הסעיף הסוציאלי כמונעת "לא במישור הדאגה לאשה. ואני מוכרחה להוסיף – גם לא במישור הדאגה לילודה שצריכה להיות בישראל" (ההדגשה הוספה). פרוטוקול ישיבה מס' 278 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-9, 13 (18.12.1979), במסגרת הדיונים להכנת החוק לביטול הסעיף הסוציאלי לקריאות השנייה והשלישית.

והאמצעים, המגדלות ילדים אנטי־סוציאליים ובלתי־מחונכים, הן שמעמידות בסכנה את התפתחותה של המדינה.¹⁶⁶

חברת הכנסת אורה נמיר מהמערך הייתה אף היא בדעה שאופן התנהלותן של המשפחות הגדולות אינו תורם לקדושתו של מוסד המשפחה, ואף פוגע בה. נמיר הגדירה את העילה הסוציאלית כפסקה "משמעותית ביותר, מרכזית ועיקרית" של הצעת החוק, וזאת מן הטעם שמטרתה "להסדיר בעייתן של מחצית נשות ישראל, בקירוב, שידן אינה משגת תשלום ביקור אצל רופא לביצוע הפסקת ההריון, ומה שחמור יותר – חינוכן, רקען, מצבן הכלכלי והנפשי לא החדירו בהן את תודעת תיכנון המשפחה ואת הדאגה האמיתית לקדושת האדם ולקדושת המשפחה".¹⁶⁷ דבריה של נמיר, המתאפיינים בשיח עיוור־צבעים טיפוסי על העוני, אינם נזקקים במפורש לזהות העדתית של קהל־היעד הנשי שנתפס כמושאה של החקיקה. עם זאת, בעומדה על הערך שבשימוש בהפלות כשיטה לתכנון הילודה, על הבערות של האוכלוסייה הנשית הנוקת להן ועל העודפות הרבייתית של רחמן, היא שרטטה כרוניקה סטריאוטיפית של חיי משפחה שתויגו כמזרחיים.¹⁶⁸

"כל עוד קיימים בורות וחוסר ידע לגבי שימוש באמצעי־מניעה; כל עוד החינוך המיני נמצא בחיתוליו ואינו מגיע לאותה אוכלוסייה הזקוקה לו כלי־כך; כל עוד נושא תיכנון המשפחה הוא מאתנו והלאה בשל עיקשות וחוסר פתיחות; וכל עוד נשים רבות, רבות מאוד, נמצאות במצב של הריון מתמיד, נשים שבגיל 27, 28, 29 הן אמהות לשמונה, תשעה או עשרה ילדים, והן בלות, תשושות, עייפות, עצובות, אדישות, חולות, והעול של גידול וחינוך הילדים נופל על שכמן בלבד, בעוד שהבעל מבלה את רוב שעות היום, ולעתים גם הלילה, מחוץ למסגרת הבית והמשפחה בעיסוקים שונים ומוזרים, ובמקרים רבים אינו מודע ואחראי לנשיאה בעול הכלכלי, שלא לדבר על חובותיו האחרות לקיומם, קידומם וחינוכם של ילדיו – האם יש בקיום מצב זה משום שמירה על קדושת המשפחה?"¹⁶⁹

טקסט זה נחזה כלקוח מרפרטואר הייצוגים הסעדיאני, הכולל את קטלוג התכונות האוריינטליסטי שפיתח המערב כדי להמשיג ולאפיין את המזרח: אם באמצעות תיאור "האוריינטלים" ככטלנים, נבערים, סטטיים ולא־תרבותיים (הם מלאי "בורות וחוסר ידע" וכן "עיקשות וחוסר פתיחות", ושרויים ב"מצב של הריון מתמיד"); אם באמצעות תיאור האישה המזרחית כבעלת כוחות פריון קמאיים (הרחם המזרחי מוצג ככאוטי וכחסר שליטה); ואם באמצעות ההאחרה של ה"בעל" המזרחי כזר, מוזר – ואכזר (הוא מתנער מאחריותו כלפי אשתו וילדיו, וכל שעות הערות שלו מגויסות לטובת "עיסוקים שונים ומוזרים"). דברים בוטים אלה עוררו תהודה ותרעומת בדיון הפרלמנטרי, במיוחד מצד חברי כנסת מזרחים אשר הבינו כי הם מושאה של הביקורת הקשה ותבעו את עלבוננו של "הבעל" המזרחי.¹⁷⁰

166 ראו את הדיון ברוח ועדת בקי לעיל ליד ה"ש 92 ואילך.

167 ד"כ 75, 1400 (התשל"ו).

168 ראו את הדיון לעיל בפרקים ב ר.ג. כן השוו מאוטנר "ליברליזם בישראל", לעיל ה"ש 8, בעמ' 24.

169 ד"כ 75, 1401 (התשל"ו).

170 כך, למשל, חברה של נמיר למפלגה, שמעוני – שהעיד על עצמו שכאשר הציג את הסעיף

יתרה מזו, הרטוריקה הטעונה של נמיר, המציירת את הנשים המזרחיות כקורבנות של הסדר הפטריארכלי וכמי שאימהותן מחללת את קדושת המשפחה, מהדהדת את ביקורתו של הפמיניזם המזרחי על הקשר בין יחסי המגדר לפרויקט ההתמערבות הצינוני. לפי גישה זו, ההגמוניה האשכנזית ביקשה למערב את עצמה באמצעות שימוש בשיח אוריינטליסטי הממזרח את היהודים־הערבים ומטפח את הדימוי המינני של ה"בעל", את הדימוי הקורבני של האישה ואת הדימוי הפרימיטיבי של המשפחה כתמונת התשליל שלה עצמה.¹⁷¹ כחלק מתהליך הפטריארכליזציה, נמיר מייחסת את הפתולוגיה המשפחתית־המזרחית לאחריותו של ראש המשפחה; בהעדר מפרנס גברי וסמכות אבהית, העול נופל על כתפיהן חסרות האונים של הנשים, אשר יודעות ללדת ילדים אך לא לגדלם (הן "בלות, תשושות, עייפות, עצובות, אדישות, חולות"). כפי שנראה גם בהמשך,¹⁷² העובדה שהיו אלה בעיקר חברות כנסת אשכנזיות שנזקקו לדימויים המנמיכים של הנשים הוולדניות תומכת בטיעון של פמיניסטיות מזרחיות שלפיו הנשים האשכנזיות, בנסיוןן לבסס ולהצדיק את מעמדן שלהן

הסוציאלי "הייתי מודע לכך שאני מביא את ההצעה גם בהיותי בן לעדות המזרח, גם בן למשפחה גדולה וגם בעל משפחה גדולה" – קרא להשבת כבודו של הגבר המזרחי, וביקר בתוקף את נמיר על כי בחפזונה "לריב את ריבה של האם" היא מתעלמת מ"מאמציו הכבירים של האב", אשר מסרב להיות נתמך־סעד ועמל ללא לאות "בעבודות המפרכות ביותר במדינת ישראל... כדי לפרנס את משפחתו, כדי להתמודד עם הגודל העצום הזה וכדי להנחיל קצת יותר מפרנסה: אולי חינוך, אולי תרבות". ראו ד"כ 76, 1603, 1604 (התשל"ו).

171 כוזם "נשים עיראקיות יהודיות", לעיל ה"ש 29; כוזם "אוריינטליזם ופמיניזם", לעיל ה"ש 29, בעמ' 170-171; שוחט "ייצוג האשה והמזרח", לעיל ה"ש 29.

172 מסר רומה מהדהד גם בדבריה של חברת הכנסת שולמית אלוני מהתנועה לזכויות האזרח, אשר מחתה נגד הניסיון להמשיג את הסוגיה במונחים של כמות (לשיטתה, בנושא זה "אין צורך להיזקק לבעיה של תיכונן משפחה ולא לבעיות לאומיות ולא לשאלה של ערכים ויהודים כפי שהועלו כאן"), וקראה להמשיגה במונחים של איכות: לאחר שחגגה את זכות האישה על גופה, היא חשפה טפח מסלידתה כלפי משפחות מרובות ילדים בצינה כי "ודאי שמותר לה לחברה לרצות משפחות גדולות... אם כי אני חושבת שעשינו משגה חמור בכך שהפכנו את הגברים שאינם אלא עושים ילדים בלבד לגיבורים לאומיים. מי שיש לו עשרה ילדים שיחררנו אותו ממה שקבענו בחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, שהורים אחראים לילדיהם וחיבים לדאוג להם... זה לא מעשה גבורה ולא מגיע צל"ש למי שיוודע לעשות ילדים. את זה יכול כל גבר לעשות". "אפילו חתול", החרה־החזיק אחריה מאיר פעיל. ד"כ 75, 1395, 1396 (התשל"ו). מדבריה של אלוני עולה שלילה מוחלטת של הסוכנות הנשית המזרחית: מי שמיוחסת לו "גבורה לאומית" לכאורה על הולדת הילדים הוא לא האישה המזרחית, אלא הגבר, והוא זה שנתפס כמי שבידו הכוח והסמכות לדאוג לגורל המשפחה (גם אם הוא כושל בתפקידו). האישה המזרחית אינה קיימת, אפילו לא בתפקיד המצומצם של אובייקט ילודה; מקומה במשפחה ובחברה הוא כה שולי, שהיא מודרת לחלוטין מן השיח. ראו את הדיון להלן, שבייבי גם מדבריהן של חייקה גרוסמן, אסתר הרליץ ותמר אשל. באשר לדבריו של פעיל, השוואה בין המזרחים לבעלי־חיים, במיוחד בנוגע לדפוסי הילודה וגידול הילדים, הייתה פרקטיקה דיסקורסיבית קיצונית אך נפוצה בהכניית אחרותם. על כך ראו הירש ושרון, לעיל ה"ש 64.

כשוות בספרה הציבורית, נאחזו במערך הדימויים הסטריאוטיפי כלפי אחיותיהן המזרחיות כדי לבדל את עצמן מהן כ"אחרות" שאינן ראויות לשוויון זכויות דומה.¹⁷³ אותה דינמיקה אתנו-מגדרית בעייתית, שבמסגרתה פוליטיקאיות אשכנזיות מחוקקות ממיקומן הפריוילגי על נשים מזרחיות מוחלשות, שבה וחזרה גם בדיונים על הליכי ביטול של הסעיף הסוציאלי. חברות הכנסת אורה נמיר ותמר אשל מהמערך, שצידדו בפרו-נטליות ברנזי, מחו נגד השימוש הרמגוגי לכאורה בטיעון הכמות הדמוגרפי, כשדבריהן מהווים ייצוג מתוחכם של האופן שבו המוצא האתני התגלם במשטר הצדקה חלופי והוסתר בו. נמיר שאלה בתוקף, תוך היזקקות מוכרת לעולם המינוחים הניאור-מלתוסיאני, אשר מלבין מוצא אתני בשיח רטורי סוציו-מעמדי:

"איזה מין חברה היא זו, חברי הכנסת, שמטרת הגדלת הילודה מטופחת ונשמרת בקרב דלי-ההשכלה ודלי-ההכנסה, וכמעט אצלם בלבד? ... מדינה שחרדה כל כך למספר תושביה מדוע לא תאמץ לעצמה מדיניות של תיכנון משפחה? מדוע לא תעודד משפחות בעלות יכולת כלכלית ורמת השכלה גבוהה להביא לעולם מספר רב יותר של ילדים? מה הצביעות הזאת של טיפוח מציאות 'פרו ורבו' דווקא וכמעט רק אצל המשפחות דלות-ההשכלה ודלות-האמצעים? ... מהיכן באה... אוכלוסיית התלמידים הטעונים טיפוח, הילדים הנושרים, הילדים המידרדרים לעולם הפשע, הסמים והזנות? הנערים, ובחלקן הנערות, שאינם משרתים בצה"ל? כן, לא נעים להודות... רובם המכריע באים מהמשפחות מרובות-הילדים, שבחלק גדול מהן רבה העזובה ואין היכולת להתמודד עם בעיות היום-יום."¹⁷⁴

גם בהתעלם מהקשר המובהק בין מוצא אתני לבין דפוסי פריון ומעמד, שפמיניסטיות מזרחיות חשפו זה כבר, האקדח המעשן שמנהיר לכל את זהות הרחם שמניב את הרבייה הנחשלת הוא המושג "טעוני-טיפוח". כידוע, מושג זה נטבע בשנות החמישים כדי לתאר את היכולות הנמוכות של התלמידים המזרחים ואימותיהם.¹⁷⁵ על כך יש להוסיף כי לאחר שאחד העדים המומחים העיד לפני הכנסת כי "איכות" הילדים נקבעת לא רק לפי הגנטיקה של אימותיהם, אלא גם לפי מצבן הנפשי ו"נכונות האשה וכוחה לגדל ילדים", הוטרדה נמיר מכך שנשים "טעונות-טיפוח" לא ישכילו לרסן את פריוןן, ותהתה מי הגורם שיוסמך לשכנע אישה שאינה מוכנה למשמע את רחמה: "מי צריך לעזור לאשה להחליט או אפילו לשכנע אותה? מי צריך להתמודד עם בעיה זו, ביחוד כשאנחנו יודעים שהמרכיב של בעיות

173 Motzafi-Haller, *Mizrahi Women*, לעיל ה"ש 24, בעמ' 707. כן ראו מלמד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 93, והשוו Mari Yoshihara, *Embracing the East: White Women and American Orientalism* (2003).

174 ד"כ 87, 184-185 (התש"ם).

175 על הפיכת התלמידים המזרחים לטעוני-טיפוח במערכת החינוך הישראלית ראו שלמה סבירסקי *חינוך בישראל: מחזור המסלולים הנפרדים* (1990); Shlomo Swirski, *Politics and Education in Israel* 180 (1999). כן ראו אבי שושנה "המצאתה של קטגוריה חברתית חדשה: 'מחוננים טעוני טיפוח'" *תיאוריה וביקורת* 29, 125, 136-138 (2006); Motzafi-Haller, *Mizrahi Women*, לעיל ה"ש 24, בעמ' 703-704; Rosen-Zvi, לעיל ה"ש 8, בעמ' 12. כן ראו את הדיון לעיל (ליד ה"ש 120 ואילך) בממצאיה של ועדת כץ, שנתנה סימנים אתניים מובהקים באוכלוסיית התלמידים טעוני-הטיפוח, שאינם מצליחים להשתלב במערכת החינוך הישראלית.

נפשיות הוא רציני מאד באותה אוכלוסיה של נתמכי סעד, אותה אוכלוסיה שאנחנו קוראים לה – טעונת טיפוח?¹⁷⁶ בהיותה שבויה בסטריאוטיפים אוריינטליסטיים, דנה נמיר את אחיותיה המזרחיות לזהות מהותנית סבילה ורדוקטיבית; הן אינן כשירות להיות יוזמות פעילות ורציונליות ולהוביל בעצמן את מסלול חייהן, אלא נזקקות להדרכה מכוונת מצד נציגיו המתרבתים של המערב.

חברת הכנסת תמר אשל ניסתה אף היא לשכנע את קהל שומעיה בחזון האיכותני שצריך להנחות את מדיניות הפיריון הישראלית.¹⁷⁷ בדבריהן של אשל והנציגות הכל-אשכנזיות של ארגוני הנשים שהופיעו לפני הכנסת, קיומם של גברים מזרחים מרובי ילדים צומצם ליקום אנטי-סוציאלי וחד-ממדי של אסירים, שיכורים או בטלנים, ועם זאת כאלה שללא הגנתם האישה המזרחית "הבלה והחלשה" אינה כשירה "למלא את תפקידה במשפחה". היא אומנם "נושאת בכל עול לידת הילדים", אך אינה דואגת לגידולם ולחינוכם, והתנהלות זו מובילה לפגיעה "בעצם כבוד האדם, כבוד המשפחה ואיכות החברה שלנו".¹⁷⁸

עינינו הרואות, חברי כנסת שונים סימנו את הרחם המזרחי כמפגע רבייתי, וכוננו את צאצאיו כ"אינדיווידואלים בעייתיים" וכ"סובייקטים מסוכנים",¹⁷⁹ המעמידים בסכנה את איכות האומה ואת קרושת המשפחה – מהלך פוקיאני מתוחכם לניהול האוכלוסייה ולוויסות פריונה. גם המסגור המעמדי שבו נכלא לרוב העוני המזרחי – במציאות של ריבוד אתגר-מעמדי עמוק של החברה היהודית – לא הצליח לעמעם את האקורד המוגזע שהדהד ברקעו של הסעיף הסוציאלי ולעיתים חמק בין השיטין כיסוד מארגן של החקיקה. עניין זה לא נעלם מעיני רבים ממתנגדי העילה הסוציאלית. הדיון שלהלן משרטט תחילה את משנתם האידיאולוגית המתחרה של המתנגדים, המעוגנת בעולם הערכים של אתוס הפרו-נטליזם

176 פרוטוקול ישיבה מס' 96 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 3 (6.5.1975).

177 לדבריה, "אתם, המדברים על ריבוי ילדים כאשר הם, האם אי פעם נתתם לעצמכם דין-וחשבון מדוע קיימת עבריינות נוער בממדים כאלה? מניין באים הצעירים הממלאים את בתי-הסוהר, ומה חלקם של ילדים לא-רצויים ביניהם? האומנם זו דמות החברה שאליה שאפנו? לא במספרים כוחנו. באיכות, בחוץ המוסרי". ד"כ 87, 188 (התש"ם).

178 פרוטוקול ישיבה מס' 3 של הוועדה המשותפת – ועדת החוקה, חוק ומשפט וועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 7 (2.9.1976). דברים אלה נשאה אשל בכוכעה כנציגת מועצת הפועלות, בעת הדיון בעמדתם של ארגוני הנשים בנוגע להצעת חוק ההפלות, לפני ועדת החוקה, חוק ומשפט וועדת השירותים הציבוריים של הכנסת. לעמדה זו, המציגה תפיסה סטריאוטיפית למדי של משפחת המצוקה מרובת הילדים, שבמרכזה אב שיכור ואם כושלת ולצידם צאצאיהם הפגומים, היו שותפות נציגות של ארגוני נשים נוספים שהוזמנו להשמיע את קולן לפני הכנסת. ראו, למשל, את דבריה של ש' אדלר, נציגת ארגון ויצ"ו, שם, בעמ' 2. כן ראו את דבריה של טובה סנהדראי, שם, בעמ' 4.

179 על מושגים אלה ראו Michel Foucault, *About the Concept of the 'Dangerous Individual'* in *19th-Century Legal Psychiatry*, 1 INT'L J.L. & PSYCHIATRY 1 (1978) חוקרים אחרים המשיכו רעיון זה ותיארו כיצד ההבניה של סובייקטים ואוכלוסיות כבעייתיים וכמסוכנים נעשית באמצעות פניקה מוסרית, אשר משמשת בתורה אמצעי לניהול אוכלוסיות מוכפפות. ראו, לאחרונה, Sean Hier, *Moral Panic, Moral Regulation, and the Civilizing Process*, 67 Br. J. Sociol. 414-34 (2016).

הכוללני, והתת-פרק שלאחר-מכן בוחן מקרוב את הדיאלוג הסבוך שנוצר בין חסידי הסעיף הסוציאלי למתנגדיו באשר לשאלת המניעים האמיתיים שעמדו ביסודו.

2. דבר המתנגדים: הסעיף הסוציאלי כמנגנון לחיזוק הערבים ולחישוק היהודים-הערבים

המחנה האידיאולוגי הנגדי ביקש לאתגר את המחנה האיכותני בנותנו קול לתמת ה"כמות" כפרדיגמה הדמוגרפית שצריכה להנחות את ההיגיון הלאומי, "מתוך אחריות לגורל האומה ואמונה בעתיד ארץ-ישראל"¹⁸⁰. למעשה, מוטיב מובהק המייחד את הדיון המקומי בהשוואה למדינות מערביות אחרות הוא דחיקת טיעון-הנגד המרכזי החולש על דיונים מקבילים בסוגיית ההפלות ברחבי העולם, קרי הזכות לחיים, אל שולי השיח הפרלמנטרי. אכן, מעמדו של העובר או הגנה על פוטנציאל החיות שלו כסובייקט לגיטימי של זכויות לא זכו כמעט בהתייחסות בדברי הכנסת.¹⁸¹ במקומם תפסו שיקולים הלכתיים, דמוגרפיים ולאומיים את חזית הבמה הדיסקורסיבית, לצד רתיעה מההטיות המוגזעות שכווננו יחס דו-ערכי כלפי הרחם המזרחי. כל אלה יהוו את מושאו של פרק זה.

חבר הכנסת מנחם פרוש מהחזית הדתית התורתית, יחד עם חברי כנסת רבים אחרים,¹⁸² צידד בפרו-נטליזם כלל-יהודי, וביקר את מציעי החוק על חוסר אחריותם הלאומית לנוכח מוראות השואה וזירת הקרב הדמוגרפית שבה ישראל נתונה במאבק הריבוני על עליונות מספרית, וכל זאת אף בהתעלם מנימוקים הלכתיים:

"גם לשיטתם ולגישתם החילונית [של מציעי החוק] קשה לי להבין, בייחוד את סעיף קטן (ו) בסעיף 2 [הסעיף הסוציאלי], שהוא סעיף הנוגד גם את כל היסודות והאינטרסים הלאומיים... בדור זה שבו היטלר ימ"ש רצה שלישי עמנו, זרק לכבשנות אש מיליון ילדינו... קשה להשלים עם... חוק הנוגד גם את היסודות והאינטרסים הלאומיים של עם ישראל, חוק הנוגד את היסודות והאינטרסים הבסיסיים של קיומנו בארצנו, בעמדנו בתחרות כה מרה עם הערבים שבתחומנו וגידולם הטבעי."¹⁸³

גם חבר הכנסת פנחס שינמן מהמפד"ל נתן ביטוי לחרדתו מפני התבוסה במרוץ הדמוגרפי, ואף סבר כי כמות "עושה" איכות: "מה יעלה בגורלנו מבחינת יישוב מולדתנו ואיכלוסה מול עשרות מיליוני הערבים הפרים ורבים מסביב לגבולותינו?... היכן האחריות הלאומית?... למה אפוא לתת מחסום ולהגביל את הילודה ולקבל חוק שיש בו מן המעטת עמנו בכמות וממילא גם באיכות?"¹⁸⁴ אף בקריאה הראשונה של החוק יחזור שינמן וינסח את הסתייגותו מהעילה הסוציאלית באמצעות ארגו הכלים הרטורי של פרויקט הפרו-נטליזם הכוללני, תוך רפרור למוראותיה של השואה, לצרכיה הלאומיים והבטחוניים של מדינת-ישראל,

180 כדברי חבר הכנסת מנחם יריד מהליכוד בד"כ 76, 1596 (התשל"ו), בהתנגדותו להצעת החוק.

181 ראו Yefet, *Born to Be a Mother*, לעיל ה"ש 50, בעמ' 272. כן ראו Hashiloni-Dolev, לעיל ה"ש 55, בעמ' 135; Rimalt, להלן ה"ש 211, בעמ' 342, 344 ו-348.

182 ראו, למשל, את דבריו של שלמה לורינץ מהחזית הדתית התורתית. ד"כ 75, 1605 (התשל"ו).

183 ד"כ 72, 1325-1324 (התשל"ה).

184 שם, בעמ' 1328.

ולאיום הגלום ב"עשרות מיליוני ערבים הנמצאים מסביב לגבולותינו [ו]פרים ורכים ללא שיעור וללא מספר".¹⁸⁵

למרות החרדה של חברי הכנסת החרדים מפני הפירון הערבי שהדהדה בדברי הכנסת, אזרחי ישראל הלא-יהודים לא נתפסו כלל כמושא אפשרי של החקיקה, ונשים ערביות הודרו כליל מן הדיון כנשאות של זכויות או צרכים. מיטיבים לייצג עמדה זו דבריו של חבר הכנסת חיים לנדאו מהליכוד בקריאה הראשונה של החוק שלפיהם תוצאת חוק ההפלות ומגמתו היא "הגברת ילודה ערבית והורדת הילודה היהודית", וכן דבריו של זרח ורהפטיג מהמפד"ל בקריאה השנייה, באומרו כי היה אם יתקבל החוק, "הוא יהיה לא חוק אנטישמי אלא חוק אנטי-יהודי; כי הוא נוגע רק ליהודים ולא לערבים".¹⁸⁶ בהינתן שהאוכלוסייה הערבית בארץ הייתה ענייה יותר באופן עקבי מן האוכלוסייה היהודית, היה אמור להיות לסעיף הסוציאלי דווקא אפקט דמוגרפי ממתן במאזן היהודי-ערבי. אך כפי שנוכחנו, לא (רק) מאזן זה הוא שעניין את חסידי הסעיף, אלא גם החשבון הדמוגרפי הפנים-יהודי והיחס בין הרבייה האשכנזית למזרחית. דברים אלה חושפים את המתח האינהרנטי המתגלה בדיונים על-אודות הסעיף הסוציאלי בין היגיון לאומי, המדגיש את המסגרת הפרשנית של המאבק היהודי-ערבי, לבין היגיון מודרניסטי-תרבותי, המדגיש את הצורך לכונן חברה מודרנית, מפותחת ומערבית.

נוסף על הטיעונים הלאומניים שריצפו את השיח הפרלמנטרי של שוחרי הכמות, הקישור בין מזרחיות, ריבוי ילודה ונחיתות כלכלית ותרבותית נישא לא רק בפי יוזמי החוק, אלא גם בדבריהם של מתנגדיו הקולניים ביותר, אשר תקפו בנחרצות את התוכנית לנרמל ולרסן את הרחם המזרחי. חבר הכנסת קלמן כהנא מהחזית הדתית התורתית, למשל, גינה בתוקף את הסעיף הסוציאלי, המיועד, בין היתר, לנשים "פרימיטיביות" אשר אינן מבינות שהן אינן יכולות להרשות לעצמן ריבוי ילדים,¹⁸⁷ ומחה על כך שהסעיף מכווין "להגדיל פי כמה את ההפלות"¹⁸⁸ בקרב בני עדות המזרח:

"אפשר לפתור מצוקת עם מסויים, חס וחלילה, על-ידי חיסולו, וכך אפשר לנסות לפתור בעיות [של] משפחות מרובות ילדים על-ידי שנבטל קיומן של משפחות כאלה... מספרים לנו שאצל נשים ממוצא אשכנזי מבוצעות פי שלושה

185 ד"כ 75, 1398 (התשל"ו).

186 ראו, בהתאמה, שם, בעמ' 1393; ד"כ 79, 1247 (התשל"ז). כן ראו את דברי ורהפטיג בקריאה הראשונה שלפיהם "הצעת החוק לתיקון דיני העונשין היא חוק אנטי-יהודי. הצעת החוק מתייחסת לבעיה הקיימת בעיקרה באוכלוסייה היהודית, היא לא קיימת באוכלוסייה המוסלמית, לא בדרוזית ואף לא בנוצרית... המצב במדינה הוא כי הגידול הטבעי באוכלוסייה הלא-יהודית הוא מהגבוהים בעולם... לעומת זאת באוכלוסייה היהודית הגידול הטבעי הוא מהנמוכים שבעולם", וזאת עקב כך ש"נותני עצות רבים שעטו" על הקהילות היהודיות בעלות שיעור הילודה הגבוה שעלו ארצה בשנות החמישים, "כדי להדריכם ולכוונם לקראת צימצום ילודה כדי לזלזל ולהוריד כבודה של המשפחה הגדולה...". ד"כ 76, 1606-1607 (התשל"ו). אולי נבע הדבר מכך שבאותה תקופה לא היה השימוש בהפלות מוכר כלל במגזר הערבי. אלון טל והארץ מלאה: התמודדות עם פיצוץ אוכלוסין בישראל 126 (2017).

187 ד"כ 75, 1391 (התשל"ו).

188 ד"כ 72, 1325 (התשל"ה).

הפלות מאשר אצל נשים ממוצא עדות המזרח. גם לשם רוצים לחדור. רוצים להגדיל פי שניים או שלושה את ההפלות המבוצעות במדינה. פעלתם במדינה רכות בהחזרת 'תרכות' לאלה אשר בעיניכם נראים נבערי דעה. הם עלו ארצה עם תרבות יהודית, עם אמונה בלב, עם כיבוד אב ואם. חסרה להם, לדעתכם, תרבות אירופית. הקנייתם להם רכות מכך, ולא אחת תוקפת אתכם חרדה למה שעשיתם. קראנו על כך, שמענו זאת...¹⁸⁹ יש עוד פינה יקרה שלא נשרפה כליל ואליה רוצים לשלוח מטיפים ומטיפות שבריש גלי יטיפו ויסבירו ויעשו תעמולה להפיל, להתיר כל רסן.¹⁹⁰

במהלך הדיון בקריאה השנייה של החוק ייתן גם פנחס שינמן ביטוי לתמה המאשימה שלפיה המדינה מעוניינת להיטיב עם השכבות החלשות על-ידי חיסולן הדמוגרפי. הוא קבל על כך ש"במקום שהמדינה נגדיל את עזרתה למשפחות הנתונות במצוקה ולמשפחות מרובות הילדים, היא תסייע להן לחסל את ולדיהן. האם אין זה כתם כבד על מדינה הפותרת בצורה כזאת את בעיות המצוקה?... החוק מביא להתערבות של עובדים סוציאליים בחיי המשפחה ופוגע במסורת של עמנו, במיוחד של בני עדות המזרח, על כל חלקיהן".¹⁹¹ גם חסידים רבים אחרים של המחנה הכמותני ביקרו את ההתמקדות בצמצום המשפחה המזרחית באמצעות הסעיף הסוציאלי, במקום בצמצום עוניים של המזרחים באמצעות חקיקה סוציאלית.¹⁹² הם ביקשו לקעקע את המסר הערכי המקופל בסעיף הסוציאלי המזהה את המשפחות מרובות הילדים – ולא את הקיפוח המבני והדיכוי ההיסטורי שהמזרחים היו כפופים להם בחברה הישראלית – כמחוללות את מיקומם הנחות בשולי העשייה הכלכלית, הפוליטית והחברתית במדינה. מוטיב מאשים זה הדהד שוב ושוב, בגלוי ובמרומוז, בדבריהם של חברי כנסת שונים בכל הליכי קבלתו של חוק ההפלות – מהלך שהם ראו אותו ככזה שהסיט את הדיון משאלות מרכזיות על האופנים השונים שבהם מכווננים אִי-השוויון האתנו-מעמדי בישראל והמנגנונים המדינתיים המאפשרים אותו.¹⁹³

189 בדברים אלה כהנא מכון ככל הנראה לעוולות של משבר החינוך שחקרה ועדת פרומקין, שכהנא היה מחבריה. ראו לעיל בפרק ב, ליד ה"ש 75 ואילך.

190 ד"כ 72, 1325 (התשל"ה) (ההרגשה הוספה).

191 ד"כ 79, 1234 (התשל"ז).

192 לתיאור ההיסטוריה של מדיניות הרווחה המוגזעת בישראל, שבמסגרתה לא נחקקו או נדחו שוב ושוב חוקים שהיו צפויים לסייע לאוכלוסייה מזרחית נזקקת, ראו שושנה מריומה-מרום "מאפייני מדיניות הרווחה בישראל בשנות החמישים והשישים והתהוות שכבות המצוקה המזרחיות" תיאוריה וביקורת 36, 113, 132 (2010) ("בכל המקרים... של חקיקה וניסיונות חקיקה, הרטרוריקה בכנסת ובציבור לוותה בהתבטאויות של עוינות ממש כלפי האוכלוסייה של העולים המזרחים, בייחוד מפיהם של נציגי מפלגות השמאל הסוציאליסטי לכאורה").

193 ראו, למשל, את דבריו של מנחם ידיד מהליכוד, שלפיהם "אני מאשים את המשטר הממושך, הקיים במדינה מאז הקמתה, בהזנחה ובחוסר טיפול נאות בקליטת העלייה ובדרכי פיזור האוכלוסייה, שהביאו ליצירת מוקדי עוני, חברה נחשלת ופער חברתי בישראל. מצער הדבר שמחפשים דרך קלה ביותר בשם הקידמה וטובת המשפחה. אני סבור שאת המצב, שהוא כאוב לכולנו, לא ניתן לפתור בחוק המאפשר הפלות בסיטונות". ד"כ 76, 1595 (התשל"ו). ובהזדמנות אחרת הוא הוסיף כי "אין ספק בכך כי בגלל צפיפות הדיור, בהעדר חינוך ובהעדר הרגלי עבודה

כמו בדיונים על קבלת הסעיף הסוציאלי, גם בדיונים על ביטולו חזרו לעיפה מופעים שונים של הקונפליקט האידיאולוגי המוכר בין פרדיגמת הכמות לפרדיגמת האיכות, וברקעו הדהדו דפוסי הפירון של הערבים אל מול אלה של היהודים-הערבים, כזרם-עומק מארגן של הפולמוס הפרלמנטרי.¹⁹⁴ חבר הכנסת שלמה יעקב גרוס מאגודת ישראל, למשל, בנמקו את פרדיגמת הכמות, ביקש להדגיש כי מאבקה של מפלגתו אינו מאבק דתי, אלא מאבק לאומי שנועד להתמודד עם "הסכנה האמיתית, הסכנה הדמוגרפית". בדחותו את פרדיגמת האיכות, הוא הסביר כי "הגורם לכך שיש לנו דור של עבריינים ופושעים" אינו ריבוי הילדים, אלא נסיגה הפטרנליסטי הכושל של המדינה לחברת ולחנך מחדש את העולים מארצות ערב והאסלאם, לגזור את פאותיהם, לשנות את אורח חייהם ולהנחיל להם תרבות חילון מערבית במטרה "להקים עם חדש".¹⁹⁵

כמובן, לא מן הנמנע שהתייחסותם של חלק מנציגי המפלגות הדתיות להפליית המזרחים, ולא לשיקולים דתיים, לא הייתה אלא נקיטת אסטרטגיית "הלכנה" משלהם. דהיינו, הם "כיבסו" את הטוענים ההלכתיים בשיח אתני (ולאומי), וחשפו את המניע הגזעני מאחורי הסעיף הסוציאלי רק כדי להסוות התנגדות שביסודה מניע דתי.¹⁹⁶ כידוע, המפלגות החרדיות אכן רוצות ב"לובן" כפיהן; הרכבן של מפלגות אלה באותה עת היה אשכנזי למהדרין, ובחילופי הדברים הטוענים היה לפחות חבר כנסת אחד שהתעמת איתן על כך במישורין.¹⁹⁷

נוצרים מצוקה ופער חברתי. ברם, כל אלה הרואים בסעיף זה קידמה ואמצעי לפתרון בעיות של המשפחות במצוקה מחטיאים, לדעתי, את המטרה. הדרך להתמודד עם בעיות המצוקה והמשפחות ברוכות הילדים צריכה להיות על דרך החיוב והעשייה. על המדינה מוטלת האחריות לדאוג למשפחות הללו על-ידי הטבת תנאי הדיור, העלאת רמת החינוך, שיקומן של המשפחות הנתונות במצוקה ושילובן במסגרת חברה בונה, יוצרת ובריאה". ד"כ 79, 1232 (התשל"ז). כן ראו את דבריהם של אהרן אבוהצירא וגאולה כהן שיידונו להלן, וכן את דבריו של שלמה יעקב גרוס מהחזית הדתית התורתית, אשר דחה אף הוא מכל וכל את הגישה הניאור-מלתוסיאנית לטובת גישה סוציאלית. ד"כ 72, 1317 (התשל"ה); ד"כ 75, 1403-1404 (התשל"ו).

194 חברת הכנסת שרה שטרן קטן מהמפד"ל, למשל, נימקה את תמיכתה בביטול הסעיף הסוציאלי בצרכים דמוגרפיים-כמותניים ובשיקולים של צדק מתקן. ד"כ 87, 187 (התש"ם).

195 ד"כ 87, 209 (התש"ם).

196 יש להדגיש כי בעוד חוקרים וחוקרות רבים סבורים כי חוק ההפלות עוצב בעיקר לאורה של ההלכה, אני מסכימה עם מיכל ראוצ'ר שקריאה כזאת היא רדוקטיבית ומחמיצה את הדינמיקות המורכבות שהשפיעו על החקיקה ואת קשת השיקולים שהניעו את חברי הכנסת הדתיים מלבד ההלכה. ראו Raucher, לעיל ה"ש 53, בעמ' 151.

197 ראו את דבריו של חבר הכנסת משה שחל מהעבודה, ד"כ 87, 209 (התש"ם), אשר שסע את דברי גרוס באמירה "בגלל זה לימדתם אותם יידיש במקום עברית, ובגלל זה אף איש אחד מעדות-המזרח אינו יכול להגיע לעמדה [אצלכם]". אמירתו זו הצביעה על ההבדל בין הרטוריקה הרמה של גרוס על הקיפוח המזרחי לבין העובדה שבפועל לא היה באגודת ישראל ולו נציג מזרחי אחד בכנסת התשיעית, ושמבחינה היסטורית סבלו בה המזרחים מתת-ייצוג. ברקע הדברים הורתו ולידתו של הייצוג החרדי המזרחי בתנועת ש"ס, אשר סמוך לכך תחיל לצעוד את צעדיה הראשונים. תודה לד"ר גל אמיר על תובנה זו. על הגזענות כלפי מזרחים הפושה בקהילה החרדית ראו Lotem Perry-Hazan, *Court-led Educational Reforms in Political Third Rails: Lessons from the Litigation over Ultra-Religious Jewish Schools in Israel*,

כך, במעין תמונת-ראי של האופן שבו השיח הרטורי של חסידי הסעיף הסוציאלי עשוי למסך הנחות אתניות באמצעות נימוקים ניאור-מלתוסיאניים מודרניסטיים וסוציאליים, כך השיח של המתנגדים, שבמרכזו ההנחה כי הפלה היא עברה הלכתית או מוסרית, יכול שהסווה את עצמו בטיעונים דמוגרפיים (המאבק מול הערבים) או בטיעונים תרבותיים (פגיעה ב"מסורת" המזרחית).

תהא אשר תהא עמדתנו באשר לטיבם האמיתי של מניעי המחנה הכמותני, חשוב להדגיש כי בניגוד לנרטיב המקובל בספרות המחקר,¹⁹⁸ שלפיו היו אלה בעיקר נציגי המפלגות הדתיות שרצו "להפיל" את הסעיף הסוציאלי, דברי הכנסת מלמדים על מציאות שונה ומורכבת הרבה יותר. כאמור, חסידי החוק ומתנגדיו לא נחלקו בהכרח לפי מחנות פוליטיים של שמאל וימין או לפי זהויות מגדריות, אתניות ודתיות, אלא השיח משני צידי המתרחס גילה והסתיר, בעת ובעונה אחת, את מבנה-העומק האתני-הריבוני שהדיון בחוק היה משוקע בו. כך, גם חברת הכנסת גאולה כהן מהליכוד וגם חברת הכנסת מרשה פרידמן מהסיעה הסוציאליסטית העצמאית, נציגת התנועה הפמיניסטית בכנסת, לא יכלו להתכחש לאקורד הגזעני של הצעת החוק, וראו בסעיף הסוציאלי חלק מן המנגנונים המתוחכמים המייצרים ומשמרים את יחסי הכוח הפנים-יהודיים בין הקבוצות האתניות השונות. בדיון בקריאה הראשונה תיארה גאולה כהן את החוק כניסיון כוזב לחפות על הגיון הצדק החלוקתי המעוות שביסודו, שנועד לצמצם את הילודה בקרב השכבות החלשות כדי לנתב מחדש את הקצאת המשאבים לטובת האליטה האתנו-חברתית. במילותיה החריפות, "חבורה מזוהה ביותר של חברי כנסת וחברות כנסת שנוודווגה לה יחדיו הרתה תיקון לחוק הפסקת הריון, קרי הפלות, תיקון שהוא עצמו נפל, תיקון הדורש הפלה בדחיפות, שכן כל כולו אינו אלא הטעיה".¹⁹⁹ זאת, מכיוון שחוק זה אינו אלא תחבולה "להגניב", כלשונה -

"שני חוקים נוספים: חוק לעידוד הפלות וחוק להגבלת הילודה. אני אומרת בכוונה 'הגבלת הילודה' ולא 'תיכנון הילודה', כי מה זה תיכנון הילודה? תיכנון ילודה משמעו שאומרים למשפחה מצפון תל-אביב שיש לה שניים-שלושה ילדים: תכנני כך שיהיו לך חמישה ילדים. אבל מה שאנחנו עושים פה הוא ברור: משפחה שרוצה בעשרה ילדים, אומרים לה שתסתפק בחמישה ילדים... האם במקום לתכנן את הילודה אי אפשר לתכנן את הצדק החברתי במדינה? מה באה הפסקת ההריון לפתור? האם כדי שלמשפחה אחת בצפון תל-אביב יהיה עוד חדר נדרוש שלמשפחה אחרת, משפחה שכדרום תל-אביב, יהיה ילד פחות?

30 J. Educ. Pol'y, 713, 723 (2015). לפרשת עמנואל ולניתוח מאיר-עיניים של פסק הדין ראו בג"ץ 1067/08 עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך, פ"ד סג(2) 398 (2009); לטם פריי-חזון החינוך החרדי בישראל: בין משפט, תרבות ופוליטיקה 112, 193-194 (2013); אביעד הכהן "נישט פון אונזערע" (לא משלנו): אפליה עדתית בחברה החרדית וייצוגן של קבוצות אוכלוסייה מוחלשות מקרבה" מעשי משפט ג 123 (2010) (המפנה זרקור גם לפרשה דומה של הפליית תלמידים ממוצא אתיופי שביקשו להתקבל לבתי-ספר דתיים-תורניים בפתח-תקוה - שם בעמ' 126). כן ראו כרך 15 של כתב-העת תרבות דמוקרטית, המוקדש כולו לניתוח פרשת עמנואל. 198 ראו, למשל, Barak-Erez, לעיל ה"ש 49, בעמ' 234; Ruth Halperin-Kaddari, Women in Israel: A State of Their Own 76 (2004). 199 ד"כ 75, 1389 (התשל"ו).

אחרת אינכם יכולים לתכנן את חלוקת הנכסים במדינה? וכל זה בסופו של דבר כדי שנלך הביתה לישון במצפון נקי שהסדרנו את העניין? יש רעבים – נחסל את הרעבים. אנחנו סוציאליסטים.²⁰⁰

אומנם גם בדברים אלה זועקת ההשתקה של הממדים האתניים המובהקים של תרבות הפיריון הדיפרנציאלית ושל הגיאוגרפיה של פוליטיקת העוני בישראל. אך בהמשך, בקריאתה הביקורתית כלפי חברי הכנסת מציעי החוק – "למה לסלף, למה להטעות, למה לאחז עיניים?"²⁰¹ – תגלה כהן טפח בנוגע להטיה העדתית המוצפנת בסעיף הסוציאלי. כהן תהתה כיצד זה "יש להם די אומץ לפסוק בדיני נפשות, אבל אין להם די אומץ לב – לפחות במידה כזאת שהיתה לחברת הכנסת מרשה פרידמן – לבוא וגם להודות ככוונתם."²⁰² פירושה של הדברים מתחורר כאשר מעיינים בהבחנותיה המעניינות של מרשה פרידמן. פרידמן ציינה בגלוי כי "אלה החושבים שאפשר להקטין מספר הילדים של ציבור מסויים ולהגדיל מספר הילדים של ציבור אחר על-ידי איסור או היתר הפלה מלאכותית על בסיס סלקטיבי, אינם אלא טועים".²⁰³ רק בקריאה השנייה תיתן פרידמן ביטוי מפורש וחד-משמעי לכוונתה, אז הבהירה לכל כי לא נעלם מעיניה המוטיב הגזעני הטעון שממוסך בסעיף הסוציאלי:

"חוק זה אינו מיועד להרחיב את חירות האשה; הוא מיועד להביא לתוצאות דמוגרפיות מופקפקות; הוא נסיון להקטין את מספר הילדים הנולדים למשפחות מבני עדות המזרח ולהגדיל את מספר הילדים של משפחות מבני עדות אשכנז. זוהי האמת הלא-נעימה שמסתרת מאחרי החוק."²⁰⁴

דבריה הנוקבים של פרידמן על יחסי הכוח העדתיים הסמויים המשוקעים בהגיונו של החוק – היגיון דמוגרפי החושק ברחם האשכנזי ומחשק את הרחם המזרחי – התקבלו בקול דממה דקה. הייתה זאת תגובה לא-אופיינית וחריגה על רקע דיונים פרלמנטריים עזים שהתאפיינו בקו מיליטנטי של התפרצויות וקריאות-ביניים טעונות.

גם חבר הכנסת זרח ורהפטיג, בביקורתו על הסעיף הסוציאלי, הבין כך את הגיונו: "אחד מחברי הכנסת אמר כאן שאנו צריכים להתארגן כך שבצד הספרדי יהיה מיעוט ילודה ובצד האשכנזי קצת יותר... האם זאת צריכה הכנסת לאשר? האם עלינו לתמוך במלחמה נגד ריבוי ילודה? אומרים: אבל לפעמים ישנן בעיות סוציאליות. האם זו הדרך לפתור אותן? האם מעמידים תועלתיות מול מוסריות... תועלתיות מעל לכל?"²⁰⁵ חברו של ורהפטיג לסיעה, חבר הכנסת אהרן אבוחצירא, לא שוכנע אף הוא מהלוגיקה התועלתנית הניאור-מלתוסיאנית,

200 שם. גם בדיון בקריאה השנייה חזרה גאולה כהן על דברים אלה וביקרה את מטרתו של הסעיף הסוציאלי לצמצם את המשפחה ואת נקיפות-המצפון במקום לצמצם את המצוקה: "אני רוצה לשבת בדיונגוף בחדר מרווח עם 4 חדרים ו-2 ילדים ולישון בשקט עם מצפון נקי. מתי אני אוכל לעשות את זה? אני לא אוכל לעשות את זה כשבשכונת התקווה יש משפחה עם 10 ילדים". ד"כ 79, 1251 (התשל"ז).

201 ד"כ 75, 1390 (התשל"ו).

202 שם, בעמ' 1389.

203 שם, בעמ' 1400.

204 ד"כ 79, 1244 (התשל"ז).

205 שם, בעמ' 1250.

וראה בה רטוריקה כוזבת וחלולה שמגמתה "לכבס" את האידיאולוגיה הגזענית. הוא ביקש "להוציא מהארון" את מושאיה של החקיקה, בנסחו את הקשר בין פוליטיקת הזהויות לבין הפתולוגיה הסוציו-גיאוגרפית של הפרולטריון הישראלי:

"נגד מי מכוון הסעיף אשר צריך לקומם כל אדם? האם הוא מכוון נגד חברי הקיבוצים? האם הוא מכוון נגד אלה הגרים בצפון תל-אביב או נגד אלה הגרים בוולות או בדירות גג? לפי סעיף 5 [הסעיף הסוציאלי] אסור למשפחה יהודית לגור בשכונת הבוכרים בירושלים או בקטמונים; אסור לה לגור בשכונת התקווה בתל-אביב. מפני שאם משפחה יהודית תגור באחת השכונות הנחשלות האלה, יאסר עליה ללדת ילדים... את כשלונה של המדיניות החברתית והסוציאלית מאז קום המדינה אתם רוצים לפתור על-ידי חוק זה... לפי ההצעה שלכם, תאמרו לכל משפחה מרובת ילדים, לכל משפחה שיש לה בעיות סוציאליות, שאסור לה ללדת יותר ילדים... סעיף 5 מגלה את הכוונות הלא-טהורות. סעיף זה בא לפגוע במשפחות מרובות ילדים, שאולי הן אינן נוחות למישהו; הוא בא לפגוע במשפחות הגרות בשכונות מסוימות; וחמור מזה – ואני רוצה להיזהר בלשוני – אתם, למעשה, מובילים באמצעות סעיף זה לכך שאתם אומרים למשפחות מרובות ילדים, שהן אולי נתמכות סעד ואולי לא – ולא תמיד הן נתמכות סעד, אבל הן כמעט כולן מעדות המזרח – אתם אומרים להן, למעשה: תפסיקו ללדת ילדים, מפני שאנו לא מסוגלים לפתור את כל הבעיות שלכן."²⁰⁶

ניפוץ השקיפות העדתית סייע לאבוחצירא לקלף את האצטלה היומרנית שבה נעטף השיח המעמדי הפסידו-ניטרלי, המאורגן לפי מיפוי גיאוגרפי, ולחשוף את ערוותו כלא יותר מאשר לבוש חדש לגזענות הישנה. דיני הפסקת היריון, על-פי תפיסתם הרדיקלית של אבוחצירא ושל דוברים אחרים, לא רק הסדירו היתרי הפלה, אלא פעלו לכינון "רשיון היריון" ולשליטתו מן האם החשודה – האישה מעדות המזרח.²⁰⁷ על-פי הקריאה הזאת, זרם-העומק מאחורי הסעיף הסוציאלי תיג אפוא את הרחם המזרחי כמניב רבייה מנוונת והיפר-אקטיבית, שעל המשפט לסייע בוויסותה.

ניתן לשער כי גם הרטוריקה המופרזת שגויסה שוב ושוב לתיאור הילודה הערבית, ואשר נועדה להעצים את חשיבותה הלאומית האסטרטגית של המשפחה המזרחית, יצרה כנראה אפקט הפוך מן המצופה: היא החצינה את הממשק והדמיון בין הערבים לבין היהודים-הערבים.²⁰⁸ תדמיתם של המזרחים כמתאפיינים בדפוסי פריון סטיכיים היוותה מופע נוסף אשר כונן מחדש את אחרותם האתנית ושעתק ואשרר את מיקומם המבני בחברה הישראלית כבני-כלאיים – יהודים שמתרבים כמו ערבים. אפשר שמעמדם ההיברידי של המזרחים כיהודים-ערבים, שכשלו במחיקת המיקוף של שעטנז הזהויות שלהם כחלק מפרויקט כור ההיתוך הציוני, תרם את חלקו ליחס הדו-ערכי והחשדני כלפי הרחם המזרחי. לפי פרשנות

206 שם, בעמ' 1252.

207 אבוחצירא הוסיף והתריע כי "ביחס לכל משפחה מרובת ילדים, ביחס לכל מקרה סוציאלי תבוא העובדת הסוציאלית ותפסוק – המשפחה הזו גדולה מדי, מספיק לה. רבותי חברי הכנסת, שמעתי גם עובדות סוציאליות וגם אנשים שאמרו לאמהות: בשביל מה הבאת אותו לעולם, אם את לא מסוגלת לפרנס אותו על חשבונך? את זה אתם עושים". ד"כ 76, 1599 (התשל"ו).

208 שנהב היהודים-הערבים, לעיל ה"ש 56, בעמ' 66.

זו, הסעיף הסוציאלי היווה מנגנון חברות מדינתי נוסף, אחד מני רבים, בפרויקט התרבות הקולוניאלי של הציונות, שתפקידו היה לשכך את המיקום הבעייתי של המזרחים בלאומיות הישראלית ו"לייהר" אותם באמצעות מתן עידוד חוקי לחיקוי דפוסי הפירון האשכנזיים.²⁰⁹ בכך שיקפה העילה הסוציאלית להפסקת היריון היגיון אתנוקרטי, הדוחק במזרחים להתמערב אל תוך האשכנזיות או להיות נדונים לשוליות סוציו-אקונומית בתחתית הסולם החברתי.²¹⁰ הנה כי כן, המתנגדים לעילה הסוציאלית ביקשו להוקיע את האתוס האיכותני של פרר-נטליזם בררני ששוקע בשיח הפרלמנטרי. לדידם, הגם דמוגרפי זה, המתאפיין באמביוולנטיות כלפי ילדיה של האם המזרחית, הוא לא רק גזעני, אלא משגה לאומי: במקום להכיר בתרומתה של הרבייה המזרחית לחוסנו הדמוגרפי של העם אל מול האויב הערבי, הומשג הרחם המזרחי לא במונחים של נכס, אלא במונחים של נטל המחליש את יסודות החברה הישראלית.

3. עילה וקוץ בה: סיוע לנשים מזרחיות באמצעות סימונן כ"אחרות"

תת-פרק זה מפנה את הזרקור לעבר נרטיבים אידיאולוגיים מתחרים להצדקת משטר ההפלות, שהתקיימו במקביל ולצד התמה האיכותנית ונלחמו על הבכורה בשוק הרעיונות הפרלמנטרי. מעניין שאותו חסר בולט שעמדתי עליו לעיל – קרי, קו הטיעון של הזכות לחיים הרגיש לפוטנציאל החיות של העובר, אשר נפקד במידה רבה מדברי המתנגדים – הומר והשווה בלקונה דומה בממדיה ברטוריקת ההצדקה של החסידים. הללו מיעטו להתייחס לשיח הזכויות הפמיניסטי הרגיש לכבודן ולשוויוןן של נשים, ולא נשמעו כמעט טיעונים אשר מכירים באישה כסובייקט לגיטימי של זכויות וחוגגים את ריבונותה על גופה או את אוטונומיית הרצון שלה.²¹¹ אך בעוד שתמות פמיניסטיות נדחקו לרוב לשולי השיח על-ידי תמות פטרנליסטיות, לפחות עבור חלק מחברי הכנסת הסעיף הסוציאלי כשמו כן היה: מופע סוציאליסטי-הומניטרי של שיקולי רווחה המעוגן ברצון כן ואמיתי לשכך את מצוקתם של נשים דלות-אמצעים וילדיהן.

בהקשר זה יש להרגיש שתי הערות השלובות זו בזו: ראשית, גם לאלה שתמכו בעילה זו מטעמים הומניטריים לא היה ספק לגבי המוצא האתני של קהל-היעד הנשי שנוקק לסיוע

209 אכן, פרקטיקות של מחיקת זהות ועיצוב זהות מחדש הן מאפיין מכונן של הקולוניאליזם. על כך ראו פרנץ פנון *עור שחור, מסכות לבנות* (תמר קפלנסקי מתרגמת, 2004).

210 לתיאור המשטר הישראלי כ"אתנוקרטי" ראו אורן יפתחאל "בינוי אומה וחלוקת המרחב ב'אתנוקרטיה הישראלית': התיישבות, קרקעות ופערים עדתיים" *עיוני משפט* כא 637 (1998); אורן יפתחאל ואלכסנדר (סנדי) קדר "על עוצמה ואדמה: משטר המקרקעין הישראלי" *תיאוריה וביקורת* 16, 67 (2000).

211 על חסר זה עמדו כותבות פמיניסטיות רבות. ראו, למשל, אמיר ושושי "חוק ההפלות", לעיל ה"ש 46, בעמ' 791; Hashiloni-Dolev, לעיל ה"ש 55; Yishai, *Hidden Agenda*, לעיל ה"ש 53, בעמ' 199-200; Yael Yishai, *BETWEEN THE FLAG AND THE BANNER: WOMEN IN ISRAELI POLITICS* 216 (1997); Noya Rimalt & Karin Carmit Yefet, *Rethinking the Choice of "Private Choice" in Conceptualizing Abortion: A Response to Erwin Chemerinsky and Michele Goodwin's Abortion: A Woman's Private Choice*, 95 TEX. L. REV. 133, 137-38 (2017); Noya Rimalt, *When Rights Don't Talk: Abortion Law and the Politics of Compromise*, 28 YALE J.L. & FEMINISM 327, 339, 342 (2017)

הסוציאלי של הסעיף הסוציאלי.²¹² שנית, גם בהינתן אצילות הכוונות וכנות המניעים, תיאוריות פוסט-קולוניאליות כבר פירקו וביקרו זה כבד את תפיסות ה"הצלה" וה"גאולה" של הקולוניאליזם, אשר בשם הרצון להיטיב עם ה"נרכאים" ולשחררם מנחשולם, מבקש לתרבותם, לעצבם מחדש בדמותו ולהקנות להם ערכים מודרניים בהתאם להגדרות הטוב של המערב עצמו.²¹³ ובניסוח מטפורי מוכר אחר, הגן המערבי והנאור מבקש לגונן ולגנן את הג'ונגל החשוך כדי להקרין עליו מאורו ולגאול אותו.²¹⁴ בהמשך לתוכנות אלה אבקש להאיר באור ביקורתי את המחיר הבעייתי שנשים מזרחיות נתבעו לשלם בתמורה ל"הצלתן", במטבע של פגיעה בדימוין העצמי ובכבודן ושל התנרמלות התפיסות הסטריאוטיפיות כלפיהן והפיכתן לטבעיות. לטענתי, תפיסת הרווחה שעמדה בבסיס ההצדקות לסעיף הסוציאלי הומשגה בעיקר במונחים של שיח צרכים, ולא של שיח זכויות, וככזו היא יצרה הטבה מתייגת במיוחד עבור נשים מזרחיות, שסייעה בשעתוק נחיתותן בשולי המדרג החברתי.²¹⁵ בחסותו של שיח

212 מעניינים בהקשר זה הדיווחים התקשורתיים בנושא מאותה תקופה. כך, למשל, במהלך הדיונים התראיינה חברת הכנסת חייקה גרוסמן לגבי חשיבותו של הסעיף הסוציאלי, ובתוך כך הביאה הכתבת, נורית ברצקי, דוגמה של אישה שעזמה ייטיב הסעיף, ותיארה אותה כ"בת 36, נראית כבת 50 ויותר, מוזנחת, עייפה, רגליה הכבדות משורגות בוורידים. בפיה חסרות שיניים. היא עובדת כעוזרת-בית בצפון תל-אביב. בילדותה עלתה לישראל ממארוקו, גדלה במעברה ונישאה בגיל 17". במקביל לתיאור הגרוטסקי, ברצקי מביאה מדברי האישה מעין "הודאת בעל-דין" באשר לאיכות הנמוכה של משפחה מרוכת ילדים: "אפילו העובדת הסוציאלית אמרה, צריך לסגור את הברז, תשע ילדים לא מספיק?... תראי מה יוצא מהם. רק צרות. כמה שאני בוכה ומתחננת אליהם – כל פעם משטרה. הגדול יושב. פעם שניה. השני לא רוצה לעבוד... יש לי תשע ילדים חיים, שאוכלים לי את הלב כל יום. כל יום. והמזמר [ה'בעל'] יושב בבית ושותה לנו את הרם". ראו נורית ברצקי "נשים בעד ונגד הפלות" מעריב – מוסף ימים ולילות 12.3.1976, 23.

213 לתפיסה זו ראו פנון, לעיל ה"ש 209. ליישום תיאוריה זו על יחסי מזרחים-אשכנזים ראו אלה שוחט "מזרחים בישראל: הציונות מנקודת מבטם של קורבנותיה היהודים" **המהפכה המזרחית: שלוש מסות על הציונות והמזרחים** 11, 16-17 (ענבל פרלסון עורכת, 1999); אלה שוחט "אחרית דבר למהדורה העברית 2006" פרנץ פאנון **מקוללים עלי אדמות** (אורית רוזן מתרגמת, 2006); גיאטרי צ'קרוורטי ספיבק "כלום יכולים המוכפפים לדבר?" **תיאוריה וביקורת** 7, 31 (1995).

214 על המטפורה הכוחנית של "הגן שבתוך הג'ונגל", אשר שאולה מכתבתה של מרגרט קנובן, ועל הרלוונטיות שלה להקשר החברתי המזרחי-אשכנזי בישראל, ראו את מאמרו החשוב של ניסים מזרחי "מעבר לגן ולג'ונגל: על גבולותיו החברתיים של שיח זכויות-האדם בישראל" **מעשי משפט** ד 51 (2011).

215 השוו לכתבתה של לינדה גורדון, המראה כי מדיניות רווחה המבוססת על שיח של צרכים מופנית בדרך-כלל כלפי נשים ומכוננת את סוג ההטבות המצומצם ביותר והמתייג ביותר, בעוד גברים זוכים במדיניות רווחה שמבוססת על שיח של זכויות, ואשר מכוננת עבורם את הקצבאות המיטיבות ביותר. ראו LINDA GORDON, *PITIED BUT NOT ENTITLED: SINGLE MOTHERS AND THE HISTORY OF WELFARE 1890-1935*, 8-12, 160-67 (1994) (להלן: GORDON, SINGLE MOTHERS). לדיון בנחיתותו של שיח הצרכים כשיח פוליטי המתייג את מושאו ומונע שינוי במבנה הכוח הלא-שוויוני, ראו נטע זיו "אנשים עם מוגבלויות – בין זכויות חברתיות לצרכים

הצרכים, המצייר את מושאו כקורבן של חולשה ותלותיות וחוסם שינוי עומק במבנה הכוח האתנו-מגדרי, הובנתה האישה המזרחית באמצעות מערך מוטה של ייצוגים אשר מסמנים, ממזרחים ומקבעים את אחרותה בחברה הישראלית.

בחנינה של ההיסטוריה החקיקתית מבעד לפריזמה של הפמיניזם המזרחי מסייעת בחשיפת מלוא היקפה של התופעה שבמסגרתה שיח הרווחה הפטרנליסטי נצבע לעיתים מזומנות בצביון פטרוני ומנמיך. זאת, במיוחד כאשר הוא נישא מגרון של פרלמנטריות אשכנזיות, שהטילו ספק ביכולתן של נשים מ"האוכלוסיות החלשות" לשלוט בחייהן, לקבל החלטות בעצמן או לחנך את ילדיהן כך שלא יהוו "דור שלישי של מקופחים ושל טעוני טיפוח", כלשונה של אסתר הרליץ.²¹⁶ חברת הכנסת חייקה גרוסמן מהמערך, למשל, נזקקה לאסטרטגיה הרטורית השחוקה של שימוש במינוח של תרבות מעמדית על מצוקה וריבוי ילדים, בשרטטה פרופיל נשי של אובייקט סביל וקורבני שאינו מסוגל לשנות את גורלו: "המאפיין את אוכלוסיית הנשים הנזקקות לוועדות הוא חוסר תיכנון משפחתן, חוסר שליטה על המציאות, העדר תפיסת העתיד, הרגשת גורל נחרץ, פאטאליסם, העדר ידע לבחירה בין אלטרנאטיבות. אלה הם מאפיינים של תרבות העוני. זוהי תרבות של מי שנתונים במעגל המצוקה והכניעה".²¹⁷ גרוסמן וחברותיה (למפלגה, למגדר ולמוצא) אף גזרו מהאינפנטיליזציה של האישה המזרחית מסקנות חקיקתיות אופרטיביות, בסוברן כי יש לוותר על המנגנון של ועדות להפסקת הריון "כדי לפשט את ההליכים", כאמצעי פטרנליסטי מתבקש עבור אוכלוסיית הנשים הפרימיטיביות, שאינן מסוגלות להתמודד אפילו עם פרוצדורות פשוטות.²¹⁸ גם הדרישות הפרוצדורליות האחרות, כגון דרישות אישור בכתב והנמקה, עוררו התנגדות מן הטעם ש"בחוק זה רוצים להתייחס... דווקא אל הנשים שהן פשוטות העם. לכן כל המהלכים האלה הם כקריעת ים סוף".²¹⁹ נמיר, למשל, יוצרת בדבריה הבחנה המדגישה את התהום הפעורה בעיניה בין נשות האוריינט לבינה, בין הנשים הפרימיטיביות והנבערות לבין הנשים המתורבתות והמתקדמות: "יש סוג של אוכלוסיה שאינני מוטרדת לגביו, וזו אותה אוכלוסיה שכמותי ברקע הכלכלי, החברתי";²²⁰ "אותי מטרידה אותה אוכלוסיה שעבורה המירוץ אחר הוועדות מסובך ביותר, ואני מדברת על אוכלוסיית השכונות, אוכלוסיית עיירות הפיתוח ולא

קיומיים" זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות בישראל 813, 840-844, 850-854 (יורם רבין ויובל שני עורכים, 2004). לטיעון דומה בהקשר של חוק המזונות ראו ענת הרבסט "זוהי הגנה של המדינה על האישה ועל הילדים: חוק המזונות (הבטחת תשלום), התשל"ב-1972" מגדר בישראל: מחקרים חדשים על מגדר ביישוב ובמדינה כרך ב 651 (מהדורה שנייה, מרגלית שילה וגדעון כ"ץ עורכים, 2014).

216 ראו את דבריה של אסתר הרליץ מהמערך, ד"כ 87, 197 (התש"ם).

217 שם, בעמ' 853. דברים אלה מצוטטים מהדיונים סביב הליכי הביטול של הסעיף הסוציאלי.

218 כמובן, אין באמור כדי להתכחש לכך שפישוט הליכים אינו רק – או בהכרח – אמצעי פטרנליסטי מנמיך, אלא עשוי דווקא להיטיב עם אוכלוסיות מוחלשות. לדיון בחשיבות של פישוט הליכים במגמה לסייע לאוכלוסייה ענייה לזכות בקצבאות קיום ללא בירוקרטיה ראו איל פלג אתגר העוני של המשפט המינהלי (2013).

219 דבריה של חברת הכנסת אסתר הרליץ מהמערך, פרוטוקול ישיבה מס' 8 של הוועדה המשותפת של ועדת החוקה, חוק ומשפט וועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 3 (11.11.1976).

220 פרוטוקול ישיבה מס' 102 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 10 (20.5.1975).

על אוכלוסיה יותר מסודרת".²²¹ המינוח הגיאוגרפי שהופעל לסימון הגבולות הסימבוליים בין "אנחנו" לבין "הם" נשא קווי זיהוי עדתיים מובהקים, שהרי פרויקט הייחוד של המרחב הארצישראלי חולל, כידוע, סגרגציה אתנו-מעמדית שדחקה את המזרחים אל חיק ריכוזי העוני והקיפוח בשכונות ובעיירות הפיתוח.²²²

ברוח זו גם ניתן להבין את ההחלטה לא לכלול את הדרישה להסכמת ה"בעל" כתנאי לביצוע הפלה. גרוסמן סברה כי אומנם מדובר בדרישה מוצדקת ועניינית, וכי במשפחות מתוקנות ההחלטה על הפסקת היריון מתקבלת בדרך-כלל "בתיאום ובהידברות" עם בן-הזוג כשותף שווה. אולם, לשיטתה, אין להתעלם ממצייאות חייהן הלא-נורמטיביות של נשים אחרות, שאינן חלק מהמליה החברתית שלה, שבמקרה שלהן אין מנוס מלבצע הפלה "ללא ידיעת הבעל, כי לעתים הבעל אינו מתפקד כראש המשפחה, אינו מפרנס את המשפחה, הוא שיכור או חולה נפש".²²³ אליבא דגרוסמן, שאומנם הדגישה כי היא אינה פועלת ממניעים גזעניים אלא סוציאליים,²²⁴ הבעיה בדרישת הסכמת ה"בעל" או ביידועו אינה אפוא בעיה עקרונית של פגיעה באוטונומיה הנשית או בזכותה של האישה על גופה, המשותפת לכלל הנשים, אלא בעיה פרטיקולריסטית הנוגעת רק באותן נשים הכפופות למבנה משפחה פתולוגי, שנתפס כחלק מההביטוס המעמדי של בני עדות המזרח.

ההטענה התכופה של נרטיב הרווחה ברטוריקה פטרונית ומנמיכה מגלמת, כזכור, את אחת הביקורות המרכזיות של הפמיניזם המזרחי, אשר חושף את ערוותו של הקישור הסטטיסטי האובייקטיבי לכאורה בין מתאמים של מעמד, מגדר ומוצא כקישור מוגזע, ולא ניטרלי. הפמיניזם המזרחי גם בא חשבון עם שיח השונות, אשר מלהק נשים מזרחיות בתפקיד הקורבן ומקבע אותן בקטגוריה של אחרות נחותה בהשוואה הן לנשים אשכנזיות והן לגברים מזרחים. כפי שטענו חוקרות פמיניסטיות מזרחיות, הצגתן של נשים מזרחיות כפרויקט סוציאלי וכתמכות-סעד אינה עושה עימן חסד; היא רק מנציחה סטריאוטיפים מפלים ומשפילים כלפיהן ומצדיקה את אזרחותן המשנית בחברה, בתחנית ההייררכיית המגדרית והאתנית הפנים-יהודית.²²⁵ ובניסוח אחר, נרטיב הרווחה מבוסס-הצרכים נותן לנשים מזרחיות מקום רק כאובייקט הראוי לחמלה ולסיוע, אך אינו מכיר בהן כסובייקט

221 פרטוקול ישיבה מס' 124 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 6 (22.7.1975).

222 יפתחאל, לעיל ה"ש 210; יפתחאל וקרר, לעיל ה"ש 210. כן ראו Aziza Khazzoom, *Did the Israeli State Engineer Segregation? On the Placement of Jewish Immigrants in Development Towns in the 1950s*, 84 Soc. Forces 115 (2005).

223 ד"כ 79, 1257 (התשל"ז).

224 כך, למשל, היא הבהירה כי "מי שאומר שהחוק הזה הוא נגד דיירי שכונת התקווה או שכונת שפירא או הקטמונים... הדיבורים האלה הם הסתה למתיחות בין עדות, דבר שאין לו ולא כלום עם החוק הזה, ההיפך הוא הנכון. מה מתרחש היום? אשה בעלת אמצעים, בעלת יכולת, מצפון תל-אביב, יכולה לעשות הפלה כל פעם שמתחשק לה. לא כן דיירות הקטמונים חסרות האמצעים והקשרים... נגד זה אנחנו פועלים במסגרת החוק הנדרן". שם, בעמ' 1256-1257.

225 ראו את הדיון לעיל בפרק א, המתאר את התובנות החשובות של הפמיניזם המזרחי ואת ביקורתו על הפמיניזם האשכנזי ועל נשים אשכנזיות שנוטלות חלק פעיל ואינטרסנטי, כחלק מההגמוניה האשכנזית, בשעתוק מעמדין האזרחי המופחת של נשים מזרחיות.

של זכויות הראוי לכבוד שווה.²²⁶ הבעיה העמוקה בשיח הרווחה הסוציאלי היא אם כן היותו מופע של פטרנליזם הנגוע באוריינטליזם, משטר הצדקה חקיקתי שפעל לסימון קווי הגבול בתוך הקולקטיב הלאומי בין הנשים המערביות לנשים היהודיות-הערביות. אך ניתוח ההיסטוריה החקיקתית מבעד לביקורת ההצטלבויות של הפמיניזם המזרחי מאיר לא רק את הדיכוי האתני של נשים מזרחיות על-ידי אחריותן האשכנזיות, אלא גם את הדיכוי המגדרי שהן חוות מצד אחיהן לקהילה המזרחית עצמה. דוגמה לכך היא יחסם של חברי כנסת מזרחים משני צידי המתרס הפוליטי לדרישת הסכמת ה"בעל", שנדונה לעיל, כתנאי לביצוע הפלה: בין שהם תמכו בדרישה זו ובין שהם התנגדו לה, היחס לנשים מזרחיות נע בתנועת מטוטלת בין שיח פטריארכלי לשיח מוגזע. למשל, בעוד שאהרן אבוחצירא ביקר בתוקף את הלקונה בהצעת החוק אשר פוסחת על "אישור הבעל" ומאפשרת לעוברת הסוציאלי לנשל אותו מתפקידו בהליך קבלת ההחלטות תוך שהיא "מכתיבה לאשה את ההפלה",²²⁷ חביב שמעוני הזכיר כי הסעיף הסוציאלי נסב "בעיקר על משפחות מבני עדות המזרח", וממילא בלתי-מתקבל על הדעת שהאישה המזרחית לא תישמע ל"בעלה".²²⁸

226 Jeffrey Flynn, *Human Rights in History and Contemporary Practice: Source Materials for Philosophy*, in PHILOSOPHICAL DIMENSIONS OF HUMAN RIGHTS: SOME CONTEMPORARY VIEWS 3 (Claudio Corradetti ed., 2012). כן ראו GORDON, SINGLE MOTHERS, לעיל ה"ש 215, בעמ' 67. הציטוטים מתוך דבריהן של חברות הכנסת אף מתכתבים היטב עם מחקרים סוציולוגיים על סובייקטיביות ומעמד, המראים כיצד נשים ממעמד נמוך מוכנות כסובייקטים חסרי הון פסיכולוגי ותרבותי, הנתפס כמייחד את הנשים הבורגניות, דהיינו, הן מסומנות כחסרות מודעות אישית וויסות עצמי, כנשים עורפות מבחינה רגשית וגופנית. הבניית הסובייקטיביות הפתולוגית של נשים אלה מאפשרת לתייג אותן כנחותות, לאשרר הייררכיות אתנורי-מעמדיות, ולהצדיק שיח טיפולי סביב רכי התיקון והנרמול שלהן. ראו Bev Skeggs, *The Making of Class and Gender Through Visualizing Moral Subject Formation*, 39 SOCIOLOGY 965, Stephanie Lawler, *Disgusted Subjects: The Making of Middle-Class Identities*, 53 Soc. Rev. 429 (2005); Samantha A. Lyle, *(Mis)recognition and the Middle-Class/Bourgeois Gaze: A Case Study of Wife Swap*, 5 CRIT. DISCOURSE STUD. 319 (2008). לדיון בהקשר הישראלי על האופנים שבהם נשים מזרחיות מהמעמד הנמוך "מואחרות" כסובייקטים פתולוגיים בתרבות הפופולרית – המציגה אותן כחסרות מודעות עצמית, מצד אחד, וכבעלות עורפות רגשית, מצד אחר – ומשמשות מושא ללעג, לגועל ולהגחכה מצד אשכנזים בני המעמד הבינוני-הגבוה, ראו Avihu Shoshana, *Ethno-Class Distinctions and Reality (TV)*, 31 Soc. F. 53 (2016).

227 ד"כ 76, 1603 (התשל"ו). "אני מוכן שלאשה תהיינה כל הזכויות שבעולם שהיא רוצה בהן, אבל דבר אחד לא יכול להיות: שאשה בהריון מחליטה על דעתה מתי לבצע את ההפלה, כשעל-פי הצעה זו היא צריכה לשאול את הרופא, את הרופא המשפחתי, את העוברת הסוציאלי, אבל את הבעל היא לא צריכה לשאול... הבעל לא קיים. האם הוא לא צריך להיות קיים אפילו בעצם ההתייעצות? [דברים ששוסעו באמירתו של מנחם דידי: "הכושי עשה את שלו – הכושי יכול ללכת"]. רבותי חברי הוועדה, אני מבין שאלה הרוצים את החוק הזה רואים בו ערובה לשוויון זכויות לנשים; בבקשה, אני רוצה שוויון זכויות גם לבעל". שם, בעמ' 1598-1599. כן ראו שם, בעמ' 1604.

228 שם, בעמ' 1603.

הפרספקטיבה המזרחית הגברית אינה מייצגת אפוא את קולן של נשים מזרחיות, אלא משעתקת את תפיסות העומק הפטריארכליות כלפיהן וממעיטה בערכה של הסובייקטיביות הנשית המזרחית.²²⁹

יהא זה מאיר-עיניים להשוות בהקשר זה בין העמדה הפרלמנטרית התומכת בסעיף הסוציאלי ממניעים סוציאליים כאשר היא מושמעת מפיו של גבר מזרחי לבין העמדה הקוטבית כאשר היא מנומקת מפי אישה מזרחית. חבר הכנסת צ'רלי ביטון, מהחזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון (חד"ש) ויוצא תנועת הפנתרים השחורים, סבר בדיון בהצעת החוק לביטול הסעיף הסוציאלי כי מדובר במהלך חקיקתי הפועל לרעתן של "נשות השכונות":

"מי הן הנשים שתיפגענה מחוק זה, רבותי חברי הכנסת? אין לי ספק שאשה אירופית מהמעמד הבינוני תדע איך להסתדר עם הריון לא רצוי... מי הן הנשים שידן אינן משגת לשלם סכומים המגיעים עד 10,000 לירות להפלה פרטית? כמובן אותן נשים שאת הבעלים שלהן קברתם תחת ערמות חוקים שאינם מאפשרים להם להיות שווים בין שווים. אלה אותן נשים, משכונות העוני, שבגלל חוסר מודעות ולפעמים דעות קדומות אינן יודעות כיצד להתמודד עם תוכנון משפחה ואינן יודעות כיצד לפתור את בעיית ההריון הלא-רצוי. ומה אתם עושים? פשוט מחמירים את מצבן... אתם תהיו אחראים לכל ההשלכות הנפשיות והחברתיות שתעבורנה על אותו ילד לא רצוי? אתם תלכו לבקר אותו בבית-הסוהר? מה אתם רוצים לעשות? פשוט אינני מבין. אתם רוצים להמשיך ולהנציח את הפער?"²³⁰

דברים אלה היוו כתב האשמה נוקב על כך שהמסד מנציח את הנחשלות והעדר ה"מודרניות" של נשים מזרחיות וילדיהן, וזאת כדי לקבע ולהצדיק את המעמד השולי שניתן למזרחים בתוקף היותם "מגוחשלים". אך יושם אל לב כי בעוד שחברי הכנסת האשכנזים דיברו לרוב על "המשפחה מרובת הילדים", ולא על הרחם הוולדני, ביטון מתמקד ב"נשים", במובחן מהמשפחה המזרחית או מההורים המזרחים, ובכך יוצר בידול והפרדה המרחיקים אותו מהמעמד הנחות של הנשים המזרחיות, שאותן הוא מתייג כלא-מודעות, כחסרות אונים וכנבערות.²³¹ באמצעות שלילת הסוכנות הנשית של חברותיו למוצא והצגתן כרְחמים מעוררי רְחמים, ביטון הופך את עצמו לסובייקט פעיל הראוי לאזרחות שווה. לשיטתו, בעוד הנשים בקהילתו זקוקות לחמלה, לסיוע ולהגנה, הגברים בקהילה – "הבעלים שלהן" וְחברתם תחת ערמות חוקים שאינם מאפשרים להם להיות שווים בין שווים – דאויים לזכויות, להתייחסות שווה. העמדה הפטריארכלית של ביטון מתחדדת אף יותר כאשר הוא מזהה את תכנון המשפחה וגידול הילדים לא כעניין משותף, אלא כבעיה "נשית". ניתן אולי גם

229 לניסוח קלסי של תובנות אלה בפרספקטיבה של הפמיניזם השחור ראו סוג'ורנר טרות' "אני לא אשה?" ללמוד פמיניזם: מקראה 37 (דלית באום ואח' עורכות, 2006).

230 ד"כ 87, 196 (התש"ם).

231 הקוראת תזכור כי גם חבר כנסת מזרחי אחר שמילא תפקיד-מפתח בקידום הסעיף הסוציאלי, חביב שמעוני, הדגיש בדבריו את הנחשלות של האישה המזרחית ואת כישוריה המנטליים והקוגניטיביים הנמוכים. ראו את דבריו בפרוטוקול ישיבה מס' 102 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 4 (20.5.1975), שצוטטו לעיל בתת-פרק ד.

לקרוא את דבריו כמרמזים כי נשים מזרחיות, שבחייהן מצטלבים דיכויים על רקע מגדרי, אתני ומעמדי (אותן נשים שאינן "אשה אירופית מהמעמד הבינוני"), הן אימהות חסרות מסוגלות הורית, שגזרות על ילדיהן גורל בלתי־נמנע של הפרעות חברתיות ועבריינות ("אתם תלכו לבקר אותו בבית־הסוהר?"). עמדה מיננית זו – המונהרת על־ידי תיאוריית ההצטלבויות, המזהה דפוס של דיכוי מגדרי גם ביחסם של גברים בקרב מיעוטים אתניים כלפי המיעוט הנשי המוחלש²³² – מקבעת את האישה המזרחית כמי שאחראית לספרה הביתית, ובו־בזמן רואה בה אישה נחשלת שנכשלת אפילו בתפקידה המצומצם (כשם שנשים אלה "אינן יודעות כיצד להתמודד עם תיכנון המשפחה", הן אינן יודעות כיצד לגדל משפחה נורמטיבית, ולמעשה מסייעות "להנציח את הפער"). דברים אלה מהדהדים את ביקורתו של הפמיניזם המזרחי על כך שגם גברים מזרחים, בהיותם קבוצה מדוכאת ומופליית, שותפים לדיכוי הנשי, ולעיתים מתרגמים ומתמירים את ההפליה האתנית כלפיהם לכלל הפליה מגדרית כלפי המנוחשות מהם.²³³

לעומת ביטון, חברת הכנסת המזרחית גאולה כהן מהליכוד, יחד עם חברי כנסת אחרים, לא נשבו ברטוריקת הרווחה של חלק ממציעי החוק, וראו בה שיח כוזב המטשטש את קווי־העומק האתניים שנמשכו בכינון הסעיף הסוציאלי. בניגוד לעמדתו של ביטון, כהן מדגישה את ה"משפחות", ולא את הנשים; היא אינה רואה את האימהות המזרחיות כמי שאחראיות לגידול ילדים רעבים, נרקומנים ושיכורים, כדבריה, אלא ממקמת את האחריות לפתחה של המדיניות הממשלתית המפא"יניקית, אשר ייצרה ושעתקה את המתאמים ההדוקים בין מצוקה, מעמד ומוצא, ואת הסטריאוטיפים השליליים ומייצרי המציאות בקרב המזרחים:

"אני בעד תיקונים סוציאליים, אבל אני חושבת שדווקא אותם חברי הכנסת שבאו ממפלגות המדברות על סוציאליזם הם אלה שצריכים היו להיות הראשונים – והיה להם בשביל זה זמן של שלושים שנה – לחוקק את החוקים שלא יפגעו במשפחות החיות במצוקה ולא ינסו לגאול אותן, כביכול, דרך הפלות. יש רעבים, יש נארקומאנים, והם כאילו אומרים: הבה נחסל אותם, נחסל את הרעבים, נחסל את הנארקומאנים, נעשה הפלות.

אני לא מאמינה שהמוטיבאציה היא רק מוטיבאציה של הומאניות, אבל אני לא מדברת עכשיו על הכוונות. אני פונה אל חברת־הכנסת תמר אשל, שדיברה על האיכות, ואולי היתה זו רק פליטת־פה כשהיא אמרה: 'אנו רוצים איכות

232 עדיפותה של הפרשנות המוצעת כאן על קריאה חלופית של דברי ביטון כמתארים מציאות חברתית, ולא נורמטיבית, שבה התפקיד ההורי מופקד באחריותן הבלעדית של נשים, נתמכת על־ידי המסגרת ההסברית שתאוריית ההצטלבויות מספקת. במסגרת הסברית זו, המפנה את הזרקור להתנהגותם של החברים הפריווילגיים יותר בקרב קבוצות מנוחשות תוך הצגת אנלוגיות היסטוריות, יש כדי לתמוך בפרשנות הממוגדרת כהיסק להסבר הטוב ביותר. השוו, למשל, לאופן שבו במסגרת תנועת השחרור של השחורים בארצות־הברית הייתה שאיפה לכוון מוסדות או מסורות שהם פטריארכליים במכוון. ראו Crenshaw, *Race and Sex*, לעיל ה"ש 5, בעמ' 155-156.

233 ראו, למשל, SMADAR LAVIE, WRAPPED IN THE FLAG OF ISRAEL: MIZRAHI SINGLE MOTHERS AND BUREAUCRATIC TORTURE 108 (2014).

אחרת'... זה, לדעתי, עניין תרבותי ממדרגה ראשונה. נכון שיש בעיות. אגב, את כל הבעיות הסוציאליות האלה, שנגרמו גם הן בגלל אותו משטר שמעולם לא הבין, בעצם, את שכבות המצוקה, אפשר היה לפתור על-ידי הבנה, על-ידי מסירות, על-ידי רצון טוב למיזוג גלויות. אבל עכשיו, לאחר שפגעו בתרבותן של השכבות האלה, לאחר שממש רצחו אותה, הם אומרים: 'תום אני', יש שם שיכורים, יש שם נארקומאנים, בואו נתכנן את מספר הילדים.²³⁴

אם דברים אלה לא היו ברורים מספיק לקהל מאזיניה, חתמה כהן את כתב האישום האיריאולוגי במילים הנוקבות הבאות, בעומדה על המסר התודעתי הבעייתי המקופל בסעיף הסוציאלי לגבי נשים ממוצא מזרחי:

"והייתי רוצה לומר עוד מלה אחרונה. במי מדובר פה? מדובר בסעיף זה בעיקר על עדות המזרח, והבה נהיה גלויים. מדובר בעדות המזרח, באוכלוסיית המצוקה. לא כל עדות המזרח הן אוכלוסיית מצוקה, אבל רוב אוכלוסיית המצוקה היא מעדות המזרח... גם אצל אותה אשה שהיא במצוקה קשה מאוד הנושא של משפחה ברוכת-ילדים הוא בעל ערך. כבר גזלנו מהם את כל הערכים האפשריים ויצרנו את בעיות המצוקה והגדלנו את המצוקה. משפחה ברוכת-ילדים, לא היו לה ילדים נארקומאנים במארוקו, בעיראק ובתימן. פה יש לה ילדים כאלה בעקבות המדיניות החברתית והכלכלית של מדינת ישראל, כי במקום לתכנן את הילודה צריך היה לתכנן את הצדק החברתי, את חלוקת הנכסים הצודקת, אבל את זה לא עשו. במקום זה מתכננים את הילודה. כאן אני אומרת שגזלנו מאותה משפחה מעדות המזרח עוד ערך אחד... כאשר מתכננים בשבילם במיוחד סעיף מסויים, העוברת הסוציאליט יכולה ללחוץ לאשה באופן יותר מפעם אחת: יש פתרון, את יכולה לעשות הפלה חינם. ומגישים לה את כל העזרה.²³⁵

גאולה כהן אינה מוכנה לקבל את תזת ה"גאולה" (נ"ש) לא ינסו לגאול אותן, כביכול, דרך ההפלות", היא מוחה). נשים מזרחיות אינן צריכות ש"יצילו" אותן, לשיטתה, אלא שיכבדו את תרבותן ואת ערכיהן, גם אם אלה שונים מעולם האמונות ופרקטיקות הרבייה של ההגמוניה האשכנזית האירופוצנטרית. במקום שהממשלה תלמד נשים איך לתכנן את הילודה, מציעה כהן, היא צריכה ללמוד איך לתכנן את הצדק החברתי במדינה. אולם מעבר לכך, בדומה לאבוחצירא, כהן מרחיקה לכת בקוראה את הסעיף הסוציאלי כרישיון סטטוטורי המסמיך את סוכני המדינה לא רק להתיר הפלות לאימהות "חשודות" – שאותן היא מזהה במפורש כנשים מזרחיות – אלא גם לעודדן באופן פעיל לעשות כן. לשיטתה, החוק שיקף הפליה בוטה; זרם-העומק שמאחוריו סימל כי הרחם האשכנזי הפריוילגי זכאי לאישור היריון, ואילו הרחם המזרחי הפתולוגי – לאיסור היריון. דברים מפורשים אלה היוו מופע נדיר של פריצת הטבו על שיח אתני בישראל של שנות השבעים.²³⁶ אך למרות דברים נוקבים אלה, גם כהן עצמה נלכדה ברשת הדימויים הסטריאוטיפית שנטוטה מסביב לנשים מזרחיות בדמיון הלאומי. בחזונה על אופן הפעלת הסעיף הסוציאלי,

234 ד"כ 87, 202-203 (התש"ם).

235 שם, בעמ' 204.

236 לב ושנהב "הפנתרים השחורים ופוליטיקת הזהויות", לעיל ה"ש 120, בעמ' 145.

נשים אלה זוכות בקיום רק כאובייקט סביל נטול סוכנות או אוטונומיה אשר נתון לתמרון ולמניפולציה (ל"לחשיה" של העובדת הסוציאלית). בקריאתה שלה, יש להתנגד לסעיף הסוציאלי כדי להגן על הנשים מעצמן; בניגוד ליצורים תבוניים, עם כושר החלטה ויכולת לתת הסכמה מדעת, לגבי נשים מזרחיות הסעיף אינו מגלם הרחבה של טווח אפשרויות הבחירה, אלא גוזר עליהן גורל של כפייה לבצע הפלה. מעידה רטורית זו של כהן, כאישה מזרחית בעצמה, אינה מפתיעה; היא דוגמה מובהקת לאוטו-אוריינטליזם הסעדיאני – תופעה שבה משטר הכוח הקולוניאליסטי מנציח את עצמו באמצעות עיצוב תודעתם הפנימית של הממוזרחים ושכייתם שלהם בסד הייצוגים שיצר המערב בעבורם.

סיכומי של דבר, העשרות הרבות של הפרוטוקולים משייכות הכנסת וועדותיה נראים כמו טקסט סעדיאני קלסי המציב במרכזו "אורייני ייצוגי"²³⁷ – הרחם המזרחי – לשיפוטם המוסרי ולעינים הממשטרת של חברי הגוף המחוקק והחברה בכללותה. כך, לטענתי, ניתן להבין את הגיונו של השיח החקיקתי, שארגן את משוואת הכוח הפנים-יהודית על הציר המדרגי של יחסי מזרח-מערב כאמצעי מוסך לשימור השליטה ויחסי הכפיפות העדתיים בישראל של שנות השבעים. כחלק ממהלך זה, חברות הכנסת וחברי הכנסת היהודים-המערבים מזרחו את היהודים-הערבים כ"אחר" המקוטב שלהם – אם באמצעות המשגת הרחם המזרחי כפורה, פרוץ ופרימיטיבי, ואם באמצעות הגדרת המשפחה המזרחית כנחשלת ונחותה. אופני ייצוג אלה נזרעו כבר בשלבי העיבור הראשוניים של חוק ההפלות, שראשיתם בדוח ועדת בקי, ונבטו והכו שורשים בדיוני הכנסת בכל שלבי ההיריון של החקיקה. באופן פרדוקסלי, בהתאם לביקורתו של הפמיניזם המזרחי, היו אלה נשים אשכנזיות שעמדו בקדמת הבמה הדיסקורסיבית שדיברו בשמן של נשים מזרחיות והגדירו אותן כאובייקט פסיבי הראוי לחמלה ולהצלה, ולא כסובייקט הראוי לזכויות ולכבוד שווה. הפרספקטיבה המושגית של תיאוריית ההצטלבויות לא רק חושפת את חלקן של נשים אשכנזיות בכינונה של המדיניות הדמוגרפית הבררנית, אלא גם עושה פרובלמטיזציה לעמדתם של חברי הכנסת המזרחים ומציגה באור בעייתי את תרומתם שלהם לדיכוי הנשי המזרחי.

לעת נעילה, אשאיר את הקוראת עם התהייה הבאה: אילו אכן עמדו שחרור האישה, שוויונה וזכויותיה בראש מעייניהן של הפרלמנטריות האשכנזיות, כלום לא היה עליהן לצדד בהצעת החוק הליברלית והפמיניסטית בראשות מרשה פרידמן²³⁸ במקום בהצעת

237 Said, Orientalism, לעיל ה"ש 77, בעמ' 60.

238 כזכור, פרידמן דגלה בחופש בחירה מוחלט שיאפשר לאישה להפסיק את הריונה בשנים-עשר השבועות הראשונים להיריון – עמדה שבוססה על הדין האמריקני, שהיה בין המשטרים הליברליים ביותר בעולם באותה תקופה. אך מעניין שהרטוריקה האתנית הייתה מוטיב חוזר ברברי פרידמן, שבאמצעותו היא סימנה את אחד ההבדלים המשמעותיים בין הצעת החוק של שמעוני לבין הצעת החוק שלה. כך, בעוד הצעת החוק של שמעוני נובעת לשיטתה מסנטימנטים מוגזעים כלפי המזרחים, הצעתה שלה נועדה להיטיב עימם. כאשר נשאלה פרידמן "למי כיוונת את הצעת החוק ועל מי חשבת כאשר הגשת אותה?" היא השיבה: "במצב הקיים בארץ, אשה משכילה ובעלת יכולת אין לה כל בעייה לבצע הפלה כרצונה. הבעייה קיימת אצל נשים משכבות חלשות מבחינה כלכלית ו/או תרבותית – והצעת החוק תקל עליהן. אגלה לך 'סוד': מחקר העלה כי נשים אשכנזיות מבצעות הפלות מלאכותיות פי שלושה יותר מבנות עדות המזרח. על אלה, האחרונות, חשבת בהגישי את הצעתי, כי הן הסובלות. הן והנערות במצוקה – שגם הן

החוק השמרנית והפטרונית בראשות חביב שמעוני?²³⁹

כך היווה הסעיף הסוציאלי מנגנון מדינתי אוריינטליסטי שמכוונו התכונן אתוס של פרו־נטיזם בררני פנים־יהודי: עידוד ילודה בקרב נשים אשכנזיות ממעמד־הביניים לעומת ריסון ילודה בקרב נשים מזרחיות משכבות מצוקה. כחלק מקו רעיוני זה הוכפפו האימהות הראויות – נשים אשכנזיות – לאיסור הפלה, ואילו אימהות חשודות – נשים מזרחיות – הוכפפו לאישור הפלה. מדיניות פריון דיפרנציאלית זו העצימה אפוא לא נשים מזרחיות, אלא את ההייררכיות החברתיות בישראל על הבסיס הרב־צירי של מגדר, מעמד ומוצא.

4. "הפלה" חקיקתית: תהליכי מפלתו של הסעיף הסוציאלי על רקע המהפך הפוליטי

תת־פרק זה מבקש לספק לקוראת חרך הצצה אל התהליכים שהובילו לביטולו של הסעיף הסוציאלי, תוך התמקדות בדינמיקות הפוליטיות שאפפו את המהפך ההיסטורי של שנת 1977, ובטיעונים חדשים שנוספו לדין־וחשבון הפרלמנטרי על מטרתו ויעדיו של הסעיף הסוציאלי.

המטען הרעיוני האיותני המשוקע בסעיף הסוציאלי, שסימן את האם המזרחית וילדיה כ"אחרים" לא־רצויים למדינה, לא חמק מעיניהם של נציגי המזרחים, ולפי דלילה אמיר, הם ראו בו מכשיר המגלם "אג'נדה חבויה של 'ג'נוסייד' אתני".²⁴⁰ רושם זה גובה בהנחות בנושא תכנון המשפחה שהוציא משרד העבודה והרווחה לאחר הרפורמה החקיקתית, שהיה להן תפקיד כפול: "עידוד לידות רצויות" בקרב משפחות מבוססות בצד "מניעת הריונות ולידות בלתי רצויים" במצבים של משפחות בעייתיות, שאז "מן הראוי להמליץ לאישה ההרה להפסיק את הריונה".²⁴¹ הסעיף הסוציאלי סימן אפוא את האישה הראויה להפלה על בסיס אתנו־מעמדי, וההנחות שבצידו ביקשו לעודד אותה לסיים את הריונה. כך פעל

רוכן מעדות המזרח...". יוסף וקסמן "ח"כ מרשה פרידמן: פי שלושה הפלות אצל האשכנזיות" **מעריב** 18.12.1974, 13. הרטוריקה הפטרנליסטית של פרידמן כלפי נשים מזרחיות מודגשת במיוחד על רקע הרטוריקה הפמיניסטית שבה נוסחו טענותיה במליאת הכנסת, כאשר ביקשה לדבר על לב חברותיה באשר לתועלת הצפויה מהצעת החוק לכלל הנשים.

239 כפי שמראה הרקורד הפרלמנטרי, רוב־רובן של חברות הכנסת תמכו בהצעתו של שמעוני, ולא בהצעתה של פרידמן (ולפי עדותה של פרידמן, הן אף הגדילו לעשות ושכנעו את שותפיה להעתיק את תמיכתם להצעת שמעוני), מה שהוביל לירידתה של האחרונה מסדר־היום כבר בשלב מקדמי. ראו מרשה פרידמן **גולה בארץ המובטחת** 85, 89 (1991); YISHAI; לעיל ה"ש 211, בעמ' 214-217; *Yael Yishai, Public Ideas and Public Policy: Abortion Politics in*; *Four Democracies*, 25 Comp. Pol. 207, 223 (1993). כמוכן, ייתכן שמחרל נשי זה נבע מחשש לשלם מחיר פוליטי על אי־הצטרפות להצעת החוק הפרטית של שמעוני, שזכתה בתמיכת הממשלה, ואולם נימוק זה אינו משכנע דיו לנוכח הסרתה של המשמעת הקואליציונית, שנועדה לאפשר לכל אישה ואיש להצביע לפי צו מצפונם. ראו Steinfeld, לעיל ה"ש 123, בעמ' 9.

240 אמיר **הפלות**, לעיל ה"ש 46, בעמ' 168.

241 מובא ומבואר אצל אמיר **הפלות**, לעיל ה"ש 46, בעמ' 152-153 ו־216-217. לנוסח התקנות ראו הוראות משרד העבודה והרווחה 3.1 "מדיניות משרד העבודה והרווחה בתחום תכנון המשפחה" **חברה ורווחה** ב 330 (1979).

שיתוף-הפעולה הנורמטיבי של החוק וסוכניו כאמצעי פיקוח מדינתי על המבנה העדתי של החברה הישראלית.

ביטולו של הסעיף הסוציאלי נעשה בעידן של מהפך פוליטי, כאשר שלטונו ההגמוני הבלתי-מעורער של השמאל הישראלי נסדק לראשונה והוחלף בממשלת ימין, שבראשה עמד מנחם בגין, הפוליטיקאי האשכנזי הראשון שהכיר בפומבי בהפליית היהודים-הערכים על בסיס מוצא אתני.²⁴² אכן, לפי חלק מהמחקרים הפוליטיים, היה זה מרד המחאה של המזרחים בני מעמד הפועלים שנקמו במי שנתפסו כאחראים לתהליכי הפרולטריוזיה המואצים שעברו ולמתאם ההדוק שנוצר בין דיכוי כלכלי למוצא מזרחי.²⁴³ אפשר שהיה זה גם המצע המפלגתי של הליכוד ששימש אבן שואבת למזרחים, בהגישו את חשיבותה של חקיקה סוציאלית במקום המדיניות של חיסול העוני על-ידי "חיסול" העניים, כפי שנשקפה מבעד לדיונים על הסעיף הסוציאלי.²⁴⁴ בכך נסגר המעגל שהחל עם "הפניקה המוסרית" שעוררו הפנתרים השחורים, אשר קראו תיגר על ההגמוניה האשכנזית של מפלגת המערך, יורשתה של מפא"י, ועל הנחות-היסוד שלה.²⁴⁵ לימים, בין היתר עם הפיצול בין הפוליטיקה של המעמד לפוליטיקה של הזהויות, העתיקו המזרחים של "ישראל השנייה" את תמיכתם למפלגת הימין, והדיחו את השלטון המקפח.²⁴⁶ מעניין שהיו בספרות האקדמית מי שטענו כי הסעיף הסוציאלי נועד למנוע את "תרחיש-האימים" שאכן אירע; לפי קריאה פרשנית זו, העילה הסוציאלית להפסקת היריון עוגנה בחשש מפני התרבות-יתר מזרחית שתגביר את פוטנציאל הכוח הפוליטי של בני עדות המזרח ותוביל לנטילת ההגמוניה מהאליטה האשכנזית הלבנה.²⁴⁷

242 שטרית המאבק המזרחי, לעיל ה"ש 57, בעמ' 198; לביא, לעיל ה"ש 25; WOMAN-NATION- STATE, לעיל ה"ש 22, בעמ' 43-44; Yishai, *Hidden Agenda*; לעיל ה"ש 53, בעמ' 200-201 (אך ראו אורי כהן ונסים ליאון מרכז תנועת חרות והמזרחים, 1965-1977: משותפות ארנותית לשותפות תחרותית) (2011), אשר טוענים – בהתבסס על ניתוח מאות פרוטוקולים של מרכז תנועת חרות בעשור שקדם למהפך הפוליטי – כי יחסם של בגין ואנשיו למזרחים היה מורכב יותר, וכי הוא ראוי לדיון ביקורתי יותר מזה הקיים בספרות ובתודעה הציבורית). אכן, דווקא בשל התמיכה המזרחית היו שראו בכיטול הסעיף הסוציאלי, המצמצם את מרחב הבחירה הנשי, משום מעילה של הממשלה בחובתה כלפי בוחריה. כפי שאמר חבר הכנסת זידאן עטשי מהתנועה לשינוי ויזמה: "נבחרתם דווקא על-ידי מי שיש להם בעיות משפחתיות וסוציאליות. את האוכלוסיה הזאת אתם מרמים על ידי חקיקת חוקים ותיקונים כאלה". ראו ד"כ 87, 860 (התש"ס).

243 סמי שלום שטרית "המזרחים החדשים: השיח המזרחי הרדיקלי ותנועת הקשת הדמוקרטית המזרחית" קולות מזרחיים: לקראת שיח מזרחי חדש על החברה והתרבות הישראלית 131, 138 (גיא אבוטבול, לב גרינברג ופנינה מוצפי-האלר עורכים, 2005) (להלן: שטרית "המזרחים החדשים"); דני פילק פופוליוז והגמוניה בישראל (2006).

244 שטרית "המזרחים החדשים", שם.

245 שם, בעמ' 149; לב ושנהב "האויב מבפנים", לעיל ה"ש 120, בעמ' 145.

246 לב ושנהב "האויב מבפנים", שם; דהאן-כלב "חקר המזרחים", לעיל ה"ש 31, בעמ' 117; דהאן-כלב "בין מזרחיות לאשכנזיות", לעיל ה"ש 23, בעמ' 224; Yael Yishai, *Israel's Right-Wing*; 224 (1982) *Proletariat*, 24 JEWISH J. Soc. 87.

247 שירן "שחונה", לעיל ה"ש 31, בעמ' 99.

עם זאת, מי שהניעה את גלגלי החקיקה לביטול הסעיף הסוציאלי הייתה אגודת ישראל, ולא נציגי המזרחים בכנסת. אגודת ישראל קראה תיגר על הסעיף הסוציאלי לא רק משיקולים הלכתיים, אלא גם משיקולים אידיאולוגיים המתנגדים לשיח המתייג משפחות גדולות כ"מרובות ילדים", ולא כ"ברוכות ילדים".²⁴⁸ ראייה לכך שלא רק שיקולים הלכתיים הניעו את המפלגה היא העובדה שרק ביטול הסעיף הסוציאלי לבדו היה מושא להסכם קואליציוני בין הליכוד לאגודת ישראל, אף שגם עילות אחרות בחוק הפלות עמדו בניגוד להלכה.²⁴⁹ הסלקטיביות ההלכתית שהפגינה אגודת ישראל הייתה מוטיב מאשים חוזר בדיון העז שהתקיים בשנת 1979 על עתידו של הסעיף הסוציאלי,²⁵⁰ ובעטייה היא נתפסה כמונעת מאופורטוניזם פוליטי, ולא מאמונה דתית.²⁵¹

חרף קיומו של ההסכם הקואליציוני, עמדתו הרשמית של הליכוד הייתה כי שיקולים אידיאולוגיים, ולא שיקולים פוליטיים, הם שהנחו את התנגדותם הנחרצת להמשך קיומו של הסעיף הסוציאלי בספר החוקים.²⁵² שר הבריאות אליעזר שוסטק מהליכוד הציג נתונים

248 במקביל לביטול הסעיף הסוציאלי קראה מועצת חכמי התורה לייעד קרן רווחה חברתית כדי לסייע לאותן משפחות שבלעדי סיוע יפנו להפלה. PORTUGUESE, לעיל ה"ש 11, בעמ' 139; אמיר ושושי 'חוק הפלות', לעיל ה"ש 46, בעמ' 789; אמיר הפלות, לעיל ה"ש 46, בעמ' 171-172; Raucher, לעיל ה"ש 53, בעמ' 152.

249 התנאי המובהק ביותר שהוא אנטי-הלכתי הוא מתן היתר הפלה לאישה מחמת מעמדה האישי. התמיהה על העדר המאבק על עילה זו מטעם המפלגות הדתיות מועצמת אף יותר בהתחשב בכך שבניגוד למסורת המשפט המקובל ולדתות מונותאיסטיות אחרות, ההלכה היהודית אינה שוללת את הלגיטימיות של ילד שנולד לנשים רווקות, ואף על-פי-כן משטר הפלות בישראל הוא ייחודי בהגדרו רווקות כטעם מוצדק להפסקת היריון. למעשה, אילו בוסס החוק על ההלכה, אזי הפלה של היריון ללא נישואין הייתה נאסרת לחלוטין, אפילו במקרה של אינוס. ראו את דבריו של הרב לאו לפני ועדת השירותים הציבוריים של הכנסת בדיונים על הצעת החוק, אשר הסביר כי לא ניתן היתר הלכתי להפלה גם במקרה של "אונס פנויה". ראו פרוטוקול ישיבה מס' 108 של ועדת השירותים הציבוריים, הכנסת ה-8, 6 (3.6.1975). כן ראו קדמן, לעיל ה"ש 136, בעמ' 327.

250 התיקון לחוק נקרא בשמות שונים, ועבר תהליך חקיקתי מואץ אך סבון, שכלל מספר רב של דיונים והצבעות אשר לא ככולן צלחה הקואליציה בהליכי החקיקה. מדובר בהצעת חוק העונשין (תיקון מס' 5), התשל"ח-1978; בהצעת חוק העונשין (תיקון מס' 12), התש"ס-1979; ובהצעת חוק העונשין (תיקון מס' 8), התש"ס-1979.

251 ראו, למשל, פרוטוקול ישיבה מס' 278 של ועדת העבודה והרווחה, הכנסת ה-9, 13, 20 (18.12.1979), וכן ד"כ 87, 866, 869, 877 (התש"ם). מעניין שבמשא-ומתן הקואליציוני התנתה אגודת ישראל את חברותה בממשלה ברפורמה של שני חוקים שהמכנה האידיאולוגי המשותף להם הוא דבקות במודל אימהות-החובה כתרומה האזרחית המובחנת של נשים בישראל לקולקטיב היהודי: מצד אחד, היא קראה לפטור נשים דתיות משירות צבאי – החובה האזרחית הגברית – כדי לאפשר להן להתמסר למילוי חובתן האימהית-הלאומית; מצד אחר, היא קראה לביטול הסעיף הסוציאלי ולהסגת המודל הבררני של "אימהות ראויה" מפני מודל אימהות-החובה כעיקרון המארגן של מדיניות פרונטליסטית כוללנית. ראו YISHAI, לעיל ה"ש 211, בעמ' 218-219.

252 Yishai, Hidden Agenda, לעיל ה"ש 53, בעמ' 201.

לגבי השימוש ה"היפראקטיבי" בסעיף הסוציאלי, שלימדו כי חששו של חבר הכנסת שמעוני התאמת. כאמור, שמעוני חשש כי עם השמטת הסיפא "לרבות מספר רב של ילדים שהם בני ביתה", שנועד לתאר את הרחם המזרחי, יפתח הדבר פתח להנגשת עילה זו גם לנשים אשכנזיות, אשר "להן לא התיר המחוקק קודם ולא יתיר גם להבא הפלות חוקיות", כדברי חבר הכנסת יצחק יצחקי מהליכוד.²⁵³ אפשרות זו נתפסה כמאיימת עד כדי כך ששמעוני הגיב כזכור באיום מצידו – למשוך כליל את הצעת החוק שבראשותו.²⁵⁴ על רקע זה מתבהרים דברי השר שוסטק שלפיהם הכוח המניע ביסוד ההצעה לביטול הסעיף הסוציאלי הוא ניצולו לרעה והפיכתו ל"פירצה גדולה מדי, שיש בה להביא כמעט להיתר כללי".²⁵⁵ מלוגיקת צידוק זו עולה כי מאחורי הרצון של הליכוד לבטל את הסעיף הסוציאלי עמדה, בין היתר, התבססותו של הסעיף כעילת ההרשאה המרכזית המאפשרת לנשים מכל שכבות החברה לבצע הפלות – הן מזרחיות, המבצעות הפלות "מותרות", והן לאשכנזיות, המבצעות הפלות "מיותרות".

אל עמדתו של שוסטק, שתמך בביטול הסעיף הסוציאלי מכוחם של ערכים דמוגרפיים, הצטרף חבר הכנסת אליקים (גוסטב) בדיאן מהליכוד, תוך שהוא מנסה לשכנע את האופוזיציה במניעיו ה"אמיתיים" – הפטריוטיים, ולא הפוליטיים – של הליכוד. בעולות על נס את פרויקט הפרו-נטליזם הכללי-יהודי, שבמרכזו מודל אימהות-החובה, הסביר בדיאן כי "כחבר המפלגה הליבראלית אני מוחה על כך שאתם, חברי המערך, רוצים להפוך את העניין החשוב הזה לעניין שכולו דתי, שכולו נתון לשיקולים קואליציוניים... בתור ליבראלי המודע לצרכים הדמוגרפיים של מדינת ישראל... אני טוען ש'הסעיף הסוציאלי' חייב להימחק, כי מדינת ישראל עומדת בפני מצב של הצטמקות העלייה שבקושי מכסה על הירידה. במצב זה איננו יכולים להרשות לעצמנו הפלות מטעמים כלכליים-סוציאליים".²⁵⁶ לכאורה נדמה שבדיאן התייחס לסעיף כניטרלי מבחינה עדתית, מתוך שאיפה לעידוד כללי של הילודה בישראל. אולם המשך דבריו מערטלים כסות ניטרלית זו, וחושפים את החפיפה בין המרכיב המעמדי למרכיב העדתי, ואת ההפיכה של פרויקט מוגבר לסמן תרבותי של זהות אתנו-מגדרית:

"אנו, אנשי אשכנז, שנשותינו יולדות בדרך-כלל רק שניים-שלושה ילדים, אנו באים ללמד את המשפחות ברוכות-הילדים, שעל פי המסורת והמקובל אצלן מולידות – כמו בתרבות אחרת – ילדים רבים, אנו באים ללמד אותן סדר חיים אחר. מדוע אנו חייבים ללמד אותן לצמצם את הילודה ולהסביר להן: רק אם תולידו ילדים מעטים ירווח לכם, רק אז תהיו תרבותיים, רק אז תהיו אירופיים

253 בדיונים על ביטול הסעיף הדגיש יצחקי כי קהל-היעד של הסעיף הסוציאלי הוא נשים עניות ונחשלות, ולא "נשים הגרות בקיבוצים" או נשים מסביון או מאפקה, קרי, "נשות החברה המבוססת, אשר להן לא התיר המחוקק קודם ולא יתיר גם להבא הפלות חוקיות". ד"כ 87, 195 (התש"ם). זהותן האתנית של הנשים שהאפיון הגיאומטר המעמדי האמור מתייחס אליהן ברורה לכל.

254 ראו את הדיון לעיל בתת-פרק 17.

255 ד"כ 87, 178 (התש"ם). כן ראו YISHAI, לעיל ה"ש 211, בעמ' 220.

256 שם, בעמ' 854-855. תושם אל לב הסתירה המעניינת במשפט של בדיאן, שמציג את עמדתו כנובעת מהיותו "חבר המפלגה הליבראלית" ובאותה נשימה מצדד בשלילת זכויות הפרט לשם קידום האינטרסים הלאומיים של המדינה. תודה לליהי יונה על ההערה.

יותר? מדוע איננו יכולים להבטיח לשכבות אלה גם תרבות, גם חינוך, גם עזרה ובעת ובעונה אחת גם ילדים רבים? מדוע כל עובד סוציאלי חייב באופן אוטומטי להנחות משפחה כזאת להקטין את מספר הילדים? אני מתקומם נגד זה לא מבחינה דתית אלא מבחינה דמוגרפית.²⁵⁷

בריאן הוסיף וטען כי הסעיף הסוציאלי נותן תוקף ולגיטימציה להפקרת הנזקקים, ומציב את המשפחות ברוכות-הילדים בפני בחירה בינרית אכזרית "לשנות את תרבותן עתיקת-הימים וללמד אותן להקטין את הילודה" או לגזור על עצמן חיים של עוני ומצוקה. לדירו, הפתרון אינו יכול להימצא באילוף נשים לוותר על תרבות-המוצא שלהן ולאמץ דפוסי רבייה "אירופיים", אלא במתן תמיכה מדינתית נאותה למשפחות ברוכות-ילדים על-חשבון מתן התמיכה לילד הראשון והשני, "ואז גם אשתי וגם נשים אחרות מהחוג שלי ילמדו שבשביל מדינת ישראל טוב לעשות הרבה ילדים ולא ללמד אחרים לעשות מעט ילדים".²⁵⁸ גם אם נתעלם מכך שבמקום להטיל אחריות על עצמו ועל "אנשי אשכנז", בריאן שולח את אשתו וחברותיה להתחנך לפטריוטיות לאומית, קשה להתעלם מכך שהוא מצדד בילודה מזרחית לא מתוך הכרה בערכה האיכותי, אלא בשל ה"צרכים הדמוגרפיים של מדינת ישראל". אי-אפשר גם להתעלם מהשימוש החריג בתוויות אתניות במקום היוקקות לשפה מעמדית או להרגלי רבייה, המדיף מאוריינטליזם ומצייר את הזהות האשכנזית האירופית-התרבותית כתמונת תשליל של הזהות המזרחית, שאת דפוסי פריונה האטביסטיים בריאן משווה למקובל אצל הערבים ("שעל פי המסורת והמקובל אצלן מולידות – כמו בתרבות אחרת..."). אכן, בקריאה סעדיאנית זו, היוצרת פרובלמטיזציה לעצם הייחוס של מהות "מזרחית" לפרקטיקה של ריבוי ילדים, עולה כי גם המתנגדים לעילה הסוציאליטית אחזו במכחול אוריינטליסטי שצייר דיוקן נשי "אחר", שנתפס כמושא הבלעדי של הסעיף החקיקתי.²⁵⁹

כמענה לאוחרים בפרדיגמת הכמות, העלה המחנה האיכותני לראשונה, בדיון על ביטול הסעיף הסוציאלי, את הטענות מעורר המחשבה והנוקב ביותר של חסידי הסעיף, אשר נפקד כמעט לחלוטין מהשקלא וטריא הפרלמנטריים בעת הליכי קבלת החוק.²⁶⁰ כך, חלק מחברי

257 שם, בעמ' 855.

258 ד"כ 87, 856 (התש"ם).

259 השימוש של בריאן בתוויות אתניות לא עבר ללא קול מחאה. חבר הכנסת מאיר וילנר, מהחזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון, האשים את בריאן בגזענות לשמה. ראו שם, בעמ' 866. חברת הכנסת שושנה ארבלי-אלמוזלינו מהמערך קראה בתגובה "מי הם 'אנחנו' ו'הם'?", ושבה וחזרה על קריאתה, תוך הכחשת הרלוונטיות של הזהות המזרחית כמשתנה חשוב להבנת התופעה של תרבות העוני ומשפחות המצוקה: "מי זה 'אנחנו' ו'הם'? אין אשכנזים, כולם שווים". שם, בעמ' 855. נסיונה של ארבלי-אלמוזלינו להבליע את המימד האתני של הדיון מקבל פן אירוני לנוכח העובדה שבמשך שנים היא שימשה האישה המזרחית הייצוגית במפלגת המערך, שסבלה מתדמית של מפלגה שיש בה תתי-ייצוג מזרחי בולט. במשך כמה מערכות בחירות, שבהן הייתה נהוגה שיטת "הוועדה המסדרת", הוצבה ארבלי-אלמוזלינו על-ידי מנהיגי המפלגה במקום השני ברשימה, לפני אישים כיצחק רבין.

260 ניצנים ראשוניים של טיעון זה נבטו גם בדבריו של צ'רלי ביטון שצוטטו לעיל, אולם תיזכר הקוראת שדבריו אלה נאמרו אף הם בדיון על ביטול הסעיף הסוציאלי ועל רקע דברי חבריו שיצוטטו להלן.

הכנסת מהאופוזיציה הפכו את טיעון ההפליה האתנית על ראשו, וגרסו כי הקוראים לביטול הסעיף הסוציאלי נגועים הם עצמם בנגע הקיפוח והדיכוי הערתי. חבר הכנסת אליהו מויאל מהמערך טען כי המתנגדים לסעיף "ניסו במסווה של צביעות מתחסדת להוכיח לנו שהם דואגים, כביכול, לריבוייה של החברה הישראלית", אולם מגמתם האמיתית היא לפגוע במעמד האישה, להביא את שכבות המצוקה המזרחיות "לתחתית הטבלה של החברה"²⁶¹ ולהגביר את "העיוותים, העוני והפשע בחברה הישראלית".²⁶² חבר הכנסת משה שחל מהמערך הוסיף והתריע כי אם האוכלוסייה המזרחית הענייה "תביא לעולם ילדים נוספים בתנאים קשים הרי שהיא פוגעת בילדיה היום והיא פוגעת גם בחברה", ומקפחת את הסיכוי "להשתית את חיי החברה בישראל על בסיס איתן ובריא יותר".²⁶³ גם חבר הכנסת מאיר וילנר מהחזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון (חד"ש) סבר כי דווקא ההיניעה לביטול הסעיף הסוציאלי נגועה בגזענות: "שמענו היום, מפי חברי הכנסת גוסטב בדיאן, שהציג את עצמו כליבראל, כחבר המפלגה הליבראלית, את הנימוק הדמוגרפי. כאשר שמעתי את הנימוק הזה התחלחלתי ממנו יותר מאשר מן הנימוק הדתי. איזו גזענות. נימוק גזעני כדי לשלול מהאשה את הזכות על גופה, את הזכות להחליט אם תלד או לא תלד".²⁶⁴ אך את הדברים הבוטים ביותר בהקשר זה, המשרטטים את אחרותה של האישה המזרחית, השמיע חבר הכנסת אורי אבנרי מ"מחנה של", בצייירו חזון אתגרי-מגדרי של שעבוד הרחם הנשי למדינה:

"החוק הזה הוא מפלצתי... זוהי הפיכת האישה לבהמת לידה, לשפחה של המדינה. ברומא היתה קיימת שכבת עניים שקראו לה 'פרולטארים' אשר תפקידה היחיד בחברה היה להוליד ילדים למדינה, לצבא, ללגיונות. בעלי החוק הזה רוצים לקבוע מעמד של נשים עניות אשר תפקידן היחיד בחברה יהיה ללדת ילדים למדינה, לחברה או לצבא. אדוני היושב-ראש, זהו מעשה דיכוי של הממסד הזכרי האשכנזי. בחוק הזה משתלב דיכוי האשה עם דיכוי עדות המזרח. הוא

261 ד"כ 87, 216 (התש"ס).

262 שם, בעמ' 866. השוו דברי שמעוני (ד"כ 76, 1604 (התשל"ו)):

"אילו החוגים הדתיים – ואני מכבד אותם – היו נוהגים קצת פחות בצביעות ומאפשרים תיכונן הילודה, כמו שהם עושים – אבל הם יודעים איך לעשות זאת, ולעומתם יש משפחות רבות מבני עדות המזרח שאינם יודעים לעשות זאת... הדבר המשמעותי בחוק הזה למשפחות הגדולות בני עדות המזרח הוא הנושא של סעיף 6 הסעיף הסוציאלי. לולא נהגו החוגים הדתיים בצביעות כזאת, ואילו היו מאפשרים למשפחות האלה מה שהם מאפשרים לעצמם, הדרך על-ידי אחיות 'טיפות חלב' ועובדות סוציאליות, יכול להיות שכל העסק הזה היה מיותר... אם אנחנו רוצים עם גדול, הבה נניע משפחות בעלות יכולת לעשות יותר ילדים. אבל לעשות יותר ילדים כשאינן לאל ידן של המשפחות לעמוד בהתמודדות האדירה הזאת של חינוך, של הישגיות, כשאתה צריך להתמודד לא רק עם סביבתך אלא גם עם אויביך החיצוניים? מדוע לגזור דווקא על משפחות אלה שירות העוני תעבור אצלם מדור לדור? ואני יודע על מקרי סעד מסויימים שהם בניהם וגם נכדיהם, והיו כאלה בגלל גודל המשפחה".

יעקב גרוס הטיח בתגובה: "תסביר לעדות אלה שאסור להן ללדת". שם.

263 ד"כ 87, 218 (התש"ס).

264 שם, בעמ' 866.

מכוון נגד סוג אחד של נשים בלבד, נשים בנות עדות המזרח שהן הקרבנות המיועדים של החוק הזה.²⁶⁵

אבנרי סבר אפוא כי דווקא ביטולו של הסעיף הסוציאלי מהווה מופע פטריארכלי וגזעני של מודל אימהות־החובה, התובע מאמץ נשי כלל־יהודי לטובת פריון לאומי. יתרה מזו, אבנרי קרא אל תוך הדגם הדמוגרפי הכוללני צביון בררני, כזה הפועל באופן פרדוקסלי להלאמה סלקטיבית של הרחם המזרחי, אך לא בשל איכותו, אלא כאות וסימן לנחיתותו. לפי פרשנותו של אבנרי, ביטולו של הסעיף הסוציאלי מחולל אפוא שינוי בנומוס הציוני, כך שמעתה תדע כל אם עבריייה – המזרחית, אך לא האשכנזייה – שהריונה מנוכס ומולאם לטובת האומה. סיכומו של דבר, השיקולים שעמדו ביסוד החקיקה המבטלת את הסעיף הסוציאלי וביסוד ההתנגדות לה, על רקע המהפך הפוליטי, היו מורכבים ומשולבים. אך בין שהיו אלה שיקולים קואליציוניים, דתיים, סוציאליים או דמוגרפיים, הם היו נגועים בשיח פטריארכלי ואוריינטליסטי, שהגלה את הרחם המזרחי אל גבולות האחרות. בעוד שחסידי הסעיף הסוציאלי נטו להמשיג נשים מזרחיות כאובייקט לוונטיני של שליטה, תרבות ונרמול, מתנגדיו נטו לראות בהן רחם להשכיר, שמשמש את הלאום במסגרת המאבק הדמוגרפי היהודי-ערבי, ואשר פועל במסגרת "מסורת" ולדנית מזרחית מהותנית. אלה גם אלה ביטאו בעמדתם ובטיעוניהם פטרונות פטריארכלית השלובה בשיח תרבות גזעני או בשיח לאומני. בסופו של חשבון פרלמנטרי ניתן ללמוד עד כמה טעונים היו חילופי הרברים מההיסטוריה הייחודית של החקיקה. בקריאה הראשונה, שנערכה ב־30 באוקטובר 1979, כשל הניסיון להעביר את החוק. אור־אז הכריז ראש הממשלה מנחם בגין, בצעד "קיצוני וחרגי",²⁶⁶ על משמעת קואליציונית, שמשמעה שתמיכה בהצעת החוק כמוה כהצבעת אמון בממשלתו, המחייבת את כל חברי הקואליציה.²⁶⁷ במהלך יוצא־דופן, שכונה על־ידי האופוזיציה "מזוכיזם פרלמנטרי", ביקשו חברי ממשלה מיוזמתם כי יופעל נגדם סעיף המשמעת, שיכפה אותם להצביע בעד ביטול הסעיף הסוציאלי.²⁶⁸ החוק התקבל לבסוף, לאחר הליך חקיקה מואץ, ב־25 בדצמבר 1979, ונכנס לתוקפו ב־3 בינואר 1980. כך, למרות התנגדות עזה מצד ארגוני

265 שם, בעמ' 1128.

266 Yishai, *Hidden Agenda*, לעיל ה"ש 53, בעמ' 200-201.

267 לאזכור ההכרזה על משמעת קואליציונית ולביקורת עליה מצד האופוזיציה ראו ד"כ 87, 864 (התש"ם).

268 שם, בעמ' 877.

הנשים לביטול הסעיף הסוציאלי – כולל פנייה נרגשת של הפילוסופית הפמיניסטית סימון דה-בובואר לראש הממשלה²⁶⁹ – הוא סיים את חייו הסטוטוריים כשנתיים לאחר שנחקק.²⁷⁰

ה. מורה נבוכות – משנתו של הפמיניזם המזרחי על מדיניות הרבייה הישראלית

פרק זה עובר מדיון נרטיבי לדיון נורמטיבי, ומבקש לשרטט קווים מנחים למשנתו של הפמיניזם המזרחי באשר לעיצובה של מדיניות הרבייה הראויה. כך, מהי המשמעות הנורמטיבית הנגזרת מכך שחקיקתו של הסעיף הסוציאלי הסגירה חזון איכותני מוגזע שחותר לנרמל את הרחם המזרחי ולווסת את רבייתו? כיצד עלינו להשקיף על הנסיונות התקופתיים שנעשו במרוצת השנים לשחזר את הסעיף הסוציאלי? מעניין שנסיונות חוזרים ונשנים אלה נדחו כולם, בין היתר בנימוק מאיר-העיניים של "חוסר תקינות פוליטית",²⁷¹ וכי מי שעמדה בחדר החנית של המאבק נגד החייאתו של הסעיף הייתה מפלגת ש"ס, שחרתה על דגלה (לפחות להלכה) דאגה לאינטרסים של בני עדות המזרח בכללותם, תוך תעדוף צורכיהם של המעמדות הנמוכים בחברה הישראלית.²⁷²

להשקפתי, אף שהסעיף הסוציאלי "נולד בחטא", אין בכך כדי להכשיר הטלת הגבלות ואיסורים על הזכות להפלה, בהיותם ציר מרכזי של דיכוי נשי המשעתק את מיקומן השולי

269 ראו עליזה ולך "מה יאמרו בגירות" דבר 19.6.1978, 9; אמיר הפלות, לעיל ה"ש 46, בעמ' 171. חשוב לציין כי ארגוני הנשים, ובראשם נעמת, התנגדו נחרצות לביטול הסעיף הסוציאלי, וראו בכך משום פגיעה בנשים חלשות ומתכונן להנצחת הפערים החברתיים. למרות העמדה המיטיבה, לא הדגישו ארגוני הנשים את הבעייתיות שבהפקעת הבעלות של האישה על גופה, אלא התמקדו במסכנותה. נוסף על כך, בכינוס הארצי המחאתי שערכו אמר אחד מאורחי הכינוס כי "במשפחה של שמונה ועשרה ילדים כל לידה נוספת אינה רק של ילד לא רצוי אלא של אסון טבע". ראו נאה איזין "אל תתנו להם להפיל את חוק ההפלות – נעמת תחרף את מאבקה לקיום הסעיף הסוציאלי" דבר 10.4.1978, 9. בין יתר הקולות שנשמעו בציבור על ביטול הסעיף הסוציאלי נאמר גם כי "כשמטילים במצוות ההסכם הקואליציוני את מצוות 'פרו ורבו' דווקא על השכבות הנחשלות... יוצרים בכך לא רק אפליה נוספת בין עשירים לעניים, אלא קובעים במידה רבה את הרכבה העתיד של אוכלוסית המדינה. אנו מעוניינים לתת תמריצים לילודה לאותן שכבות, שיכולות לתת לבניהן חינוך טוב... ולא לנקוט מדיניות של כפיית ילודה על שכבות נמוכות". רוני רובינשטיין "סעיף 5 – למי? ביטול הסעיף הסוציאלי לחוק ההפלות יפגע בשכבות חלשות" דבר 5.11.1979, 9. כן ראו את העמדה שלפיה ללא הסעיף הסוציאלי נשים "יאלצו ללדת ילד לא רצוי, שמיד עם הוולדו יהיה לקוח של העובדת הסוציאלית ושל לשכת הסעד. הצעת הממשלה... תגריל את סבלן של משפחות הנתונות במצוקה, ונתרבה עבריינים...". ראו "עלבון לשכל וחג לצביעות" דבר 21.6.1978, 7.

270 יצוין כי ביטולו של הסעיף הסוציאלי הוכח כאקט סמלי גרידא, שכן נשים מימשו את זכותן על גופן כמקורם באמצעות פרקטיקה של "אכיפה באמצעות עקיפה", אם על-ידי שימוש יצירתי בסעיפי ההיתר האחרים ואם על-ידי ביצוע הפלות פרטיות מחוץ לחוק. ראו בהרחבה רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 449 ו-458-462.

271 אמיר הפלות, לעיל ה"ש 46, בעמ' 220-221.

272 אמיר ושושי "חוק ההפלות", לעיל ה"ש 46, בעמ' 797-798.

של נשים בכלל ושל נשים מוחלשות כפרט. עמדה זו נתמכת בתובנות שניסח הפמיניזם השחור באשר למדיניות פרויון מותאמת, שוויונית ומונגשת המיטיבה עם נשים הכפופות לשוליות מרובה, על רקע ההיסטוריה הטעונה של הרגולציה של הרבייה כלפי נשים שחורות בארצות-הברית.²⁷³ הפמיניזם השחור התפלמס בחריפות עם הפמיניזם הבורגני-הלבן של הגל השני על כך שהוא אומנם הנחיל את התובנה המכוננת שלפיה "האישי הוא הפוליטי" אולם התעלם מהשאלה מי הן הנשים שהבעיות האישיות שלהן יזכו בתרגום ובקידום פוליטיים.²⁷⁴ בעוורונו להתנסויות המובחנות של נשים מוחלשות, העלה הפמיניזם הדומיננטי על נס את קידום הנגישות החוקית של שירותי הפסקת הריון, ולא טרח לברל את עצמו ולהתנער מהרטוריקה הגזענית שאפיינה את התנועות שקראו לשליטה בילודה, ומהפורטנציאל של הזכות להפלה לשמש לא להעצמת נשים, כי אם להעצמת כוחם של הלבנים באמצעות צמצום הילודה של השחורים.²⁷⁵ כך, לצד האשרור העקבי של חשיבות ההנגשה המהותית של הזכות להפלה באמצעות סיפוק האמצעים הכלכליים למימושה,²⁷⁶ ביקרו פמיניסטיות

273 ANGELA FRANKS, MARGARET SANGER'S EUGENIC LEGACY: THE CONTROL OF FEMALE FERTILITY (2005) ELLEN CHESLER, WOMAN OF VALOR: MARGARET SANGER AND THE BIRTH CONTROL MOVEMENT IN AMERICA 216-17, 343-45 (1992); Melanie M. Lee, *Defining the Agenda: A New Struggle for African-American Women in the Fight for Reproductive Self-Determination*, 6 WASH. & LEE RACE & ETHNIC ANC. L.J. 87, 93-94 (2000) DOROTHY ROBERTS, KILLING THE BLACK BODY: RACE, REPRODUCTION, AND THE MEANING OF LIBERTY 76-79 (1997); LINDA GORDON, WOMAN'S BODY, WOMAN'S RIGHT: BIRTH CONTROL IN AMERICA 332 (rev. ed. 1990); Mary Ziegler, *The Framing of a Right to Choose: Roe v. Wade and the Changing Debate on Abortion Law*, 27 L. & HIST. REV. 281, 285-89 (2009)

274 לסיפורו של המאבק הפמיניסטי על הזכות להפלה ולזכויות רבייתיות בשנות השישים, השבעים והשמונים, ועל המתח שבין הפמיניזם הלבן לפמיניזם השחור בנושאים אלה, ראו את ספרה המקיף של ג'ניפר נלסון: JENNIFER NELSON, WOMEN OF COLOR AND THE REPRODUCTIVE RIGHTS MOVEMENT (2003) במיוחד פרקים 2 ו-5 שם.

275 לתיאור העמדה הבעייתית של הפמיניזם של הגל השני, ובמיוחד של הפמיניזם הרדיקלי, ראו שם, פרק 1 ובעמ' 137. כן ראו Angela Davis, *Racism, Birth Control, and Reproductive Rights*, in FROM ABORTION TO REPRODUCTIVE FREEDOM: TRANSFORMING A MOVEMENT 15, 16 (Marlene Gerber Fried ed., 1990) (המציינת כי נשים שחורות מיעטו להצטרף לתנועות הנשים למען זכויות רבייתיות, על-אף חשיבותן של זכויות אלה לכלל הנשים, בין היתר בשל ה"almost lily-white complexion of the abortion rights campaign"). כן ראו Elaine Burrell, *The Norplant Solution: Norplant and the Control of African-American Motherhood*, 5 U.C.L.A. WOMEN'S L.J. 401, 405-07 (1995) פמיניזם? 255 (2000). לביקורת על המוטו "האישי הוא הפוליטי" מהפרספקטיבה של נשים שחורות ראו Patricia Hill Collins, *What's in a Name? Womanism, Black Feminism, and Beyond*, 26 BLACK SCHOLAR 9, 14 (1996)

276 Madeline M. Gomez, *Intersections at the Border: Immigration Enforcement, Reproductive Oppression, and the Policing of Latina Bodies in the Rio Grande Valley*, 30 COLUM. J. GENDER & L. 84, 112-13 (2015) (המתארת את הביקורת על הפמיניזם הלבן,

שחורות את חזון הפריזם הפמיניסטי המצומצם, המתנסח מהמיקום הפריזולגי הצר של נשים לבנות בורגניות. לדידן, יציקת תוכן שוויוני כמונח "צדק רבייתי" משמעה לאפשר לנשים בחירה אמיתית להמשיך – ולא רק להפסיק – את הריון, באמצעות ייצור מעטפת משפטית תומכת שתסייע להן לממש את אימהותן מתוך עצמאות כלכלית, קיום בכבוד וביטחון תעסוקתי.²⁷⁷

בהסתמך על הלקחים של אחיותיו הבוגרות, הדיון שלהלן מזקק את העקרונות של הפמיניזם המזרחי שסביבם יש לארגן מדיניות רבייה המותאמת לנתניהן של נשים מוחלשות בישראל. אכן, "כליה של הגברת" נועדו לשרת את כלל הנשים הלא-הגמוניות הסובלות משוליות נשית,²⁷⁸ אך לשם פשטות הדיון אתיחס להלן בעיקר למציאות חייהן של נשים מזרחיות במאה העשרים ואחת. בהקשר זה לא למותר לשוב ולהזכיר כי איני מתימרת לטעון שנשים

אשר עיסוקו הקנאי והצר בזכות לבחור תרם להתפתחות דוקטרינה משפטית של הפלות המבוססת על זכויות שליליות). כן ראו Burtell, לעיל ה"ש 275, בעמ' 405-406. חוקרות פמיניסטיות הבינו כי בהעדר סכסוד משמעותי למימון עלויות ההפלה, ייווצר משטר הפסקת הריון שבבסיסו הפליה פנים-מגדרית על רקע מעמדן הכלכלי של נשים: נשים ממעמד בינוני-גבוה ייהנו מנגישות של משטר הפלות חוקי ונותני שירות רפואיים מקצועיים, ואילו נשים עניות ומוחלשות ייאלצו לפנות לעוסקים לא-מורשים ולעבור הפלות זולות אך לא-בטוחות. ראו Nelson, לעיל ה"ש 274, בעמ' 49.

277 ברובד הבסיסי ביותר טען הפמיניזם השחור כי זכותן של נשים ללדת ולגדל ילדים משמיעה הגנה על מנגנוני הרבייה שלהן ועל כושרן לשאת ילדים במנותק מזהותן הגזעית וממעמדן הכלכלי, וביקר בחריפות את התעלמותם של ארגונים פמיניסטיים מדיכוין הרבייתי ומפרקטיקות שונות של עיקור כפוי שמהן סבלו נשים המשתייכות למיעוטים גזעיים. ראו Nelson, לעיל ה"ש 274, בעמ' 185-184; Dorothy E. Roberts, *Unshackling Black Motherhood*, 95 Mich. L. Rev. 938 (1997); ברובד רחב יותר קרא הפמיניזם השחור לקידום סוגיות-ליבה, כגון שירותי רווחה ובריאות מונגשים וזולים לנשים עניות ולילדיהן, ובכלל זה שירותים רפואיים במהלך ההיריון ולאחר הלידה, מעונות-יום מסובסדים, בריאות תעסוקתית בדמות סביבת עבודה בטוחה ומנוטרלת מסיכונים לפוריות, דיור נאות וזכויות סוציאליות בסיסיות. לפירוט מקיף של התוכן שהפמיניזם השחור יוצק כמונח "צדק רבייתי" ראו Nelson, לעיל ה"ש 274, בעמ' 56-57 ו-148-149 וכן פרקים 2 ו-5; Charlotte Rutherford, *Reproductive Freedoms and African American Women*, 4 YALE J.L. & FEMINISM 255 (1992); Linda La Rue, *The Black Movement and Women's Liberation*, in *WORDS OF FIRE: AN ANTHOLOGY OF AFRICAN-AMERICAN FEMINIST THOUGHT* 164 (Beverly Guy-Sheftall ed., 1995); Angela Hooton, *A Broader Vision of the Reproductive Rights Movement: Fusing Mainstream and Latina Feminism*, 13 J. GENDER, SOC. POL'Y & L. 59 (2005).

278 עם זאת, יש להסתייג ולומר כי בעוד הפמיניזם המזרחי מבקש, למשל, להגן גם על האינטרסים של נשים ממוצא אתיופי, אשר כפופות אף הן לדיכוי משולש ואף מרובע על רקע מגדר, מעמד, מוצא וצבע עור, אפשר שנשים אלה, ממקומן על הרצף של פוליטיקת הזהויות, יראו בנשים מזרחיות נשים לבנות "מדוי", שמנכסות את קולן מבלי להיטיב להבין את מכלול רובדי הדיכוי שהן כפופות להן ואת מציאות חייהן המוכפפת בחברה הישראלית. אני מקווה להידרש לסוגיה של פמיניזם אתיופי בקרוב.

מזרחיות הן קבוצה מונוליתית; אנו קבוצה הטרוגנית ורבת משתנים, אולם חרף המגוון של התנסויות, פרספקטיבות ושעטנו של חוויות חיים נשיות "מזרחיות", אנו חולקות מורשת תרבותית הצרובה בזיכרון הקולקטיבי שלנו וכן היסטוריה סוציו-משפטית משותפת, ובכלל זה הכפפה למנגנוני הדרה והחלשה ולחסמי ניעות חברתית, שהמשפט אינו רשאי להתעלם מהם. לפיכך הקריאה שלי למקד את המבט באישה המזרחית ובצרכיה כסובייקט של מדיניות אל לה להתפרש כאקט מהותני או רדוקטיבי, אלא כפרויקט אינטלקטואלי הכרחי להבנת התהליכים שבאמצעותם המשפט מבצע הגזעה של החברה הישראלית, ולמאבק בדיכוי המבני ובמטריצת השליטה המורכבת הנוכחת בחייהן של נשים מזרחיות רבות.²⁷⁹

כיצד תיראה ההסדרה של חוק הפלות מתוך הכרה בשאלת "איזו אישה" במשפט? כמו הפמיניזם הלבן והאשכנזי, גם הפמיניזם המזרחי מכיר בחשיבות של הזכות להפלה כתנאי בלעדיו-אין לשחרור נשי וכאמצעי ליצירת שינוי בנשיות המסורתית ולקידום אזרחותן השווה של נשים בחברה. אך כמו הפמיניזם השחור, גם הפמיניזם המזרחי מאמין שחזון רבייתי רחב ואמיתי יוכל להתממש רק באמצעות מדיניות משפטית המודעת לאפקט האדווה של ההצטלבות על רקע מגדר, מעמד ומוצא בחייהן של נשים ישראליות. כך, הפמיניזם המזרחי אומנם מכיר בכך שהגבלות שונות על הפלות אינן מיטיבות עם נשים, אלא רק מרחיבות את גבולותיו הדכאניים של מודל אימהות-החובה ומכפיפות אליו גם נשים מזרחיות. אכן, כשם שהכפפת נשים מזרחיות לפרו-נטליזם בררני היא מהלך גזעני, הכפפת נשים אשכנזיות ומזרחיות לפרו-נטליזם כוללני היא מהלך סקסיסטי. עם זאת, הפמיניזם המזרחי מבקש לקדם חוק הפלות שנכתב מהמיקום של נשים כאזרחיות המממשות זכויות, ולא כזה הממצב אותן כצרכניות רווחה וכאובייקט של מדיניות הנסמכת על פוליטיקה של צרכים. לפי מסגרת אנליטית זו, התובנה המשפטית האופרטיבית הנגזרת ממאמר זה היא כי הניסיון רב השנים להחיות את הסעיף הסוציאלי הוא מהלך שגוי ומוטעה. הזכות להפלה היא מרכיב חשוב של העצמה נשית, אך לא כאשר היא מקודדת במשפט באופן שמגלם מסר תודעתי בעייתי כלפי הנשים שהן מושאיו או כאשר הפעלתו תנציח סטריאוטיפים אוריינטליסטיים ומחלישים שיפגעו בדימוין העצמי. אכן, גם הסדרים אשר מיטיבים לכאורה עם נשים אך נושאים מטען סטריאוטיפי כלפיהן, שמנציח דעות קדומות או משקף תפיסות פטרוניות, נפסלו כהפליה אסורה.²⁸⁰

279 השוו CRITICAL RACE THEORY: THE KEY WRITINGS THAT FORMED THE MOVEMENT xxvi (Kimberle Crenshaw et al. eds., 1996).

280 כך, למשל, נפסלו ה"הטבות" שלפיהן נשים זכאיות לשלם דמי כניסה מופחתים למועדון או לבוא בשעריו בגיל צעיר יותר בהשוואה לגברים, וכן ה"הטבות" המעניקות תשלומי פנסיה מוגדלים לאלמנות בהשוואה לאלמנים או שירות החלפת גלגל חיים לנשים בלבד. ראו, בהתאמה, ת"א (שלום י-ם) 12-06-2786 צננה נ' לורד בארים בע"מ (פורסם בנבו, 16.7.2014); רע"א 8821/09 פרוז'אנסקי נ' חברת לילה טוב הפקות בע"מ (פורסם בנבו, 16.11.2011); בג"ץ 4948/03 אלחנתי נ' שר האוצר (פורסם בנבו, 2.12.2010); ת"צ (מחוזי מר') 14-05-8214 מירב נ' איי.די.איי. חברה לביטוח בע"מ (פורסם בנבו, 30.8.2016). אך ראו בעניין פסק-דין אחרון זה את מאמרו מעורר המחשבה של דניאל סטטמן "מדוע פעולה המיטיבה עם אדם אינה יכולה להפלותו – בזכות פרשנות מצמצמת של המושג הפליה" עיוני משפט מב (צפוי להתפרסם ב-2019).

בניגוד לחוק הישראלי הנוכחי, מודל ההפלה הראוי, הממשיג נשים כסובייקט של זכויות אשר מממש את זכאותו לאזרחות שווה, אינו יכול להיות מורכב מעילות נסיבתיות, המכפיפות נשים לאישור הפלה או לאיסור הפלה לפי נסיבות חייהן, רקען החברתי והכלכלי או המאפיינים האישיים של הריון. הוא גם אינו יכול להתנות את זכות האישה לשלוט בפרינה בסוכנות מתווכת ומפקחת בדמות ועדות להפסקת הריון, בחקירה ודרישה של הסיבות מאחורי רצונה בהפלה או בשיפוט ערכי של בחירותיה. ברפורמה המקיפה שאני חווה, לא אינטרסים לאומיים, סוציאליים, דתיים או אחרים צריכים לעמוד במרכז, אלא זכויותיה של האישה – כבודה, שוויונה, פרטיותה, זכותה על גופה ואוטונומיית הרצון שלה – הן שצריכות להנחות את הרציונל החקיקתי ולהוביל לגיבוש הסדר משפטי ליברלי. במסגרת המשפטית החדשה שראוי לשרטט, הפרמטר הלגיטימי היחיד התקף בעיניי, שעשוי לשאת את משקל-הנגד הנורמטיבי הדרוש לתחמת זכותן של נשים להפלה בשלבים האחרונים של ההיריון, הוא הגנה על פוטנציאל החיות של העובר,²⁸¹ וכל עוד אין בכך כדי לסכן את האישה נושאת ההיריון. אולם חוק ההפלות הישראלי, אשר בדיונים על חקיקתו הוצעו כזכור טיעונים בדבר מעמדו של העובר כמושא עצמאי של זכויות, הוא כנראה החוק היחיד בעולם המערבי שאינו מתייחס לגילו של ההיריון.²⁸² באופן אנומלי, רק חוזר מנכ"ל שהוצא עשורים לאחר-מכן, ואשר תוקפו החוקי מוטל בספק, מתייחס להפסקת הריון במקרה של עובר בריחיות.²⁸³ השינוי המוצע יתאים אפוא את החוק הישראלי למקובל כיום במדינות המערב; כמעט כשלושה רבעים מהמדינות המפותחות מכירות בזכותה של אישה להפסיק

281 אינטרס זה נתמך על-ידי ביקורת המוגבלות, אשר מבקשת להאיר את הבעייתיות המוסרית הטמונה בהפסקות הריון על בסיס מצבו הרפואי של העובר, בהישענן על תפיסות סטיגמטיות כלפי מוגבלות. ביקורת זו מאתגרת את הביקורת הפמיניסטית "מבפנים", שכן גם במשטר משפטי המכבד את זכות האישה על גופה ייוותרו שאלות בדבר גבולה של זכות זו. אכן, כשם שהביקורת הפמיניסטית רגישה למורכבות של הפסקות הריון על בסיס מגדר, כך עליה להתמודד עם ביקורת מקבילה על בסיס מוגבלות. ראו שגית מור "ביקורת מוגבלות על ברירת עוברים בשל לקות: מבט אל ישראל" לימודי מוגבלות: מקראה 395 (שגית מור ואח' עורכים, 2016).

282 לייחודיותו של הדין הישראלי בהקשר זה ראו אמיר ושושי "חוק ההפלות", לעיל ה"ש 46, בעמ' 805; יעל השילוני-דולב **מהפכת הפריון** 51 (2013); Rimalt; לעיל ה"ש 211, בעמ' 346-347 ו-360.

283 להנחיות משרד הבריאות, אשר המעורבות מביניהן הוצאו בשנת 2007, ראו חוזר מנכ"ל משרד הבריאות 23/07 "ועדות להפסקת הריון בשלב החיות" (19.12.2007). לדעת רבים, הנחיות אלה נחקקו בחוסר סמכות, וצל כבד מונח על חוקיותן. יוסי גרין "האם נוהל הפסקת הריון הקבוע בחוק העונשין משקף את תקנת הציבור?" **רפואה ומשפט** 39, 187 (2008); יונתן דייזיס "האם הוראות חוזר המנהל הכללי יכולות לשמש מכשיר להגנה משפטית? הערות בעקבות חוזר מנכ"ל משרד הבריאות בעניין ועדות להפסקת הריון בשלב החיות" **רפואה ומשפט** 38, 203 (2008); רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 455-458.

את הריונה כרצונה בחודשים הראשונים של ההיריון, והמגבלות היחידות המוטלות על מרחב הבחירה העצמאי שלה נוגעות בשיקולים של בריאות האישה ומעמד העובר.²⁸⁴ יתרה מזו, בעוד זכות ליברלית להפלה מקדמת שוויון מגדרי, הבטחת האמצעים למימושה מקדמת שוויון אתנו-מגדרי. מחויבות אמיתית לאוטונומיה הרבייית ולאזרחות השווה של נשים מכל קצות הקשת – המזרחית, האשכנזית, הערבית, האתיופית או הרוסית – מקימה חובה ציבורית למימון מלא של שירותים להפסקת היריון לצד שירותים לתכנון המשפחה. אך בעוד אמצעי מניעה או טיפולים לצמצום הילודה כולטים בהעדר מסל הבריאות הישראלי,²⁸⁵ הפלות חוקיות בישראל אומנם זוכות במימון ציבורי, אך זאת כל עוד גיל

284 ראו (United Nations, World Abortion Policies (2013); רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 466. יובהר כי כוונתי כאן היא להתייחס בעיקר לתוכנות המיוחדות שהפמיניזם המזרחי מביא לשיח הקיים. בעניין זה, מעבר להתוויית העקרונות הכלליים, אין זה המקום להתייחס לפרטים המדויקים של הרפורמה בחוק ההפלות, שלגביהם קיימת לדעתי זהות אינטרסים בין כלל הנשים, ללא הבדל אתנו-מעמדי. כל טענה אחרת עלולה להיות שקולה לאימוץ העמדה הבעייתית והתמוהה של ועדת גבאי, אשר טענה, בין היתר, כי הפלות מסוכנות יותר לנשים אשכנזיות. ראו לעיל ליד ה"ש 131. בזיקוק הפרטים יש אומנם הבחנות בין זרמים פמיניסטיים שונים, אך לא על בסיס מוצא ומעמד. למשל, רוב הפמיניסטיות הרדיקליות סבורות כי חוק הפלות ראוי הוא חוק הפלות "ריק" או "מחוק", דהיינו, העדר הסדרה משפטית של סוגיית ההפלות והותרתה לאוטונומיה האישית המוחלטת של כל אישה בכל שלבי ההיריון. ראו Nelson, לעיל ה"ש 274, בעמ' 46. לעומתן, העמדות הפמיניסטיות האחרות רדיקליות הרבה פחות. ראו, למשל, את הצעת החוק שניסחו רימלט ואייזנברג, שבמסגרתה מוצע לחלק את ההיריון לשלוש תקופות, באופן שמגביל את זכות האישה להפלה החל בשבוע ה-14 להריונה ועד לשבוע ה-24, וזאת משיקולים של בריאות האישה (שכן משלב זה מונהגת בישראל שיטה מסוכנת יותר של ביצוע הפלה). בתקופה השנייה הוועדה להפסקת היריון מוסמכת לשקול, בין היתר, שיקולים סוציאליים. בתקופה השלישית של ההיריון, מהשבוע ה-25 ואילך, שבה העובר בריאות, לוועדה נתונה סמכות מצומצמת ביותר לאשר הפלה. ראו רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 475-479. כשלעצמי אני מבכרת את המודל ההולנדי, שמרחיב את ההגנה על זכות האישה לשלוט בפריונה, בכך שהוא מאפשר ביצוע הפלה ללא הגבלה עד לשלב החיות. כמובן, את זכויותיה של האישה יש לאזן אל מול בריאותה שלה. רק ככל שיש בהפלה כדי לסכן באופן ממשי את חיי האישה או את בריאותה יהיה אפשר – בכל שלב של ההיריון – להטיל עליה מגבלות מטעם זה (למשל, יהא עליה להצטייד באישור רפואי של ועדה מוסמכת).

285 טל, לעיל ה"ש 186, בעמ' 159-160 ו-163; אמיר הפלות, לעיל ה"ש 46, בעמ' 52-53; Kahn, לעיל ה"ש 19, בעמ' 2-3; Larissa Remennick, *Contested Motherhood in the Ethnic*; State: Voices from an Israeli Postpartum Ward, 8 ETHNICITIES 199, 200 (2008). כן ראו צבי טריגר "על הרגולציה של שירותי הפריון בישראל" משפט, חברה ותרבות – מסדירים רגולציה: משפט ומדיניות 269, 277 (ישי בלנק, דוד לוי-פאור ורועי קרייטנר עורכים, 2016). לאחרונה, בשנת 2017, התבררנו על כוונתו של משרד הבריאות לכלול בסל הבריאות מימון לגלולת "היום שאחרי" לצעירות עד גיל עשרים.

האישה אינו עולה על 33 שנים.²⁸⁶ נשים מעל גיל זה נאלצות לשאת לברן בהוצאות הפסקת ההיריון – פרודורה שעלותה בבית-חולים ציבורי אינה זניחה, ועומדת על 2,500 ש"ח, נכון למועד כתיבתן של שורות אלה.²⁸⁷ הסדר זה, המדיף מגילנות, הינו בעייתי מהפרספקטיבה של הפמיניזם המזרחי, שכן הוא מוסיף ומאשש את המציאות של דיני ההפלה כדיני הפליה. התניית המימון בגיל האישה, במקום במצבה הפיננסי, משקפת את מציאות החיים של האישה האשכנזייה ממעמד הביניים, אשר יש לשער כי כבר בתחילת שנות השלושים לחייה תצליח להגיע לעצמאות כלכלית יחסית וליהנות מיציבות תעסוקתית.²⁸⁸ אך משטר תקציבי כזה מתעלם מהריבוד המגדרי האתנו-מעמדי בחברה הישראלית, הממקם נשים מזרחיות ונשים מוחלשות אחרות בריטות התחונות של הסולם הכלכלי, ולמעשה עלול להוציא את הזכות להפלה אל מחוץ להישג-ידן של רבות מהן.²⁸⁹ אכן, נשים מוחלשות הן הצרכניות

286 ראו פנינה ליפשיץ-אבירם איזון עדין – מבט שני על זכויות עובר בר-חיות בדין הישראלי: בין זכויות האישה לזכויות העובר 23 (2016).

287 רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 470, הערה 179.
288 במונחים של דיני הפליה, אמת-המידה לזכאות למימון הפלה, שהתקבעה על גיל 33, מהווה מנבא אמין לגבי נשים אשכנזיות ממעמד הביניים ומעלה, ומנבא לא-אמין (ולכן שרירותי) לגבי נשים מזרחיות ונשים מוחלשות אחרות בחברה הישראלית. על מנבאים אמינים ולא-אמינים בהקשר של הבחנות רלוונטיות והבחנות שרירותיות ראו, למשל, פינטו, לעיל ה"ש 17, בעמ' 120-121.

289 הנתונים על נשים מזרחיות בעשור השני של המאה העשרים ואחת אינם מעודדים, ומראים כי הן ממוקמות עדיין בשוליו הפריפריאליים של המרחב הגיאוגרפי בישראל. זאת, בין היתר, משום שחלוקת המרחב הגיאוגרפי בישראל על בסיס אתנו-מעמדי סגרגטיבי דנה את המזרחים "לחוסר יכולת ארוך-שנים... להשתלב בורם המרכזי של החברה הישראלית וליהנות מרמות הבריאות, החינוך וההכנסה שמהן נהנות השכבות הוותיקות המתגוררות במרכז הארץ" (מנחם מאוטנר "משבר הרפובליקניות בישראל" משפט ועסקים יד 559, 591 (2012)). למעשה, "הפערים בין המזרחים לאשכנזים צומצמו רק כמעט" בישראל של שנות האלפיים (ברוך קימרינג קץ שלטון האחוסלים 57 (2001)), עד כדי כך שמחקרים שהתמקדו בעוני יהודי בישראל הסיקו על-סמך דוחות עוני עדכניים כי "המזרחים תופסים את המקום הראשון בטבלת העוני" (פלג, לעיל ה"ש 218, בעמ' 94). כן ראו סמוחה "העדתיים", לעיל ה"ש 88. הנשים המזרחיות מתרכזות במקצועות "הגטו הוורוד", אשר אינם מתגמלים בהכנסה גבוהה ואין בהם אופקי קידום, ועל-פי נתוני הלמ"ס, נשים מזרחיות (דהיינו, שאביהן יליד אסיה-אפריקה) נוטות לעבוד בעבודות לא-מקצועיות או בעבודות שירותים ומכירה כמעט פי שניים יותר מאשר נשים אשכנזיות (שאביהן יליד אירופה-אמריקה). שכר הברוטו הממוצע של נשים מזרחיות ילידות הארץ הוא 8,607 ש"ח, בעוד שכרן הממוצע של נשים אשכנזיות ילידות הארץ הוא 9,276 ש"ח, וכאשר בוחנים את הברלי השכר בין נשים מזרחיות לאשכנזיות בנות הדור הראשון, הפער משמעותי הרבה יותר ועומד על 3,832 ש"ח. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "מועסקים יהודים, לפי משלה יד (סיווג 2011), מין, יבשת לידה ותקופת עלייה – 2016" (לוח 12.19 (2017), <https://bit.ly/2ZeWXHt>); הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה "הכנסה ברוטו לשכיר, לפי קבוצת אוכלוסייה, יבשת לידה, תקופת עלייה ומין – 2015" (לוח 11, 2017). <https://bit.ly/2TId3rx>); שלמה סבירסקי, אתי קונור-אטיאס ואביב ליברמן תמונת מצב חברתית 2017 24 (מרכז אדווה, 2018). כן ראו נשים בישראל – בין תאוריה למציאות: מגמות, שינויים ונתונים

העיקריות של שירותי הפסקת היריון בישראל – נתון שמאיר את זירת ההפלות כאתר מורכב של חולשה לצד סוכנות נשית והעצמה. נתוני משרד הבריאות העדכניים באשר לשיעורי ההפלות הרשמיות לפי ארץ לידה אומנם אינם כוללים פילוח פנים-יהודי לגבי "לידות הארץ", אולם ניכרת מהם מגמה ברורה של האמרת שיעורם של אישורי הפסקת היריון בקרב נשים יוצאות אתיופיה, אשר גבוה פי 4.6 בהשוואה ליהודיות ואחרות ילידות הארץ (41.7 ל-1,000 נשים בגיל 15-49 לעומת 9 ל-1,000 בקרב ילידות הארץ). כמו-כן, שיעור האישורים בקרב העולות מברית-המועצות-לשעבר גבוה פי 1.6 משיעורם בקרב יהודיות ואחרות ילידות הארץ.²⁹⁰ אפילו בקרב נשים ערביות, אשר בעבר מיעטו להיזקק להפלות, חלה עלייה ניכרת בשיעורם של אישורי הפסקת היריון בשנים האחרונות.²⁹¹ אפשר שדפוסי צריכה אלה, על עלותם הגבוהה, קשורים בקשר סיבתי ישיר לכך שכמחצית מהפסקות היריון בישראל מבוצעות עדיין במחשכיו של שוק הפלות שחור, לעיתים על-ידי עוסקים לא-מורשים ומפוקפקים.²⁹² אכן, זהו היחס הגבוה ביותר בין הפלות חוקיות להפלות בלתי-חוקיות בעולם המערבי.²⁹³

על כך יש להוסיף את הבעייתיות בהליך האישור של הפסקות היריון במשטר ההפלות הנוכחי, אשר גם ללא סעיף סוציאלי הוא פוגעני ומשפיל כלפי נשים בכלל וכלפי נשים מוחלשות במיוחד. דלילה אמיר ואורלי בנימין, במחקרן החשוב על אופן תפקודן של הוועדות להפסקת היריון, מזהות כי הוועדות משמשות מנגנון שליטה ופיקוח לנרמול ולהענשה של נשים "סוטות". נשים אלה מחויבות לעבור ריאיון פולשני הפוגע בכבודן ובפרטיותן ופועל כהליך משמעותי שבו ה"עברייניות" מתחנכות להתנהגות מינית אחראית ולומדות על הסנקציות הצפויות להן במקרה של הסגת גבולותיו של מודל אימהות-החובה.²⁹⁴ במסגרת הליך האישור הנשים נדרשות לחשוף את מוצאן האתני ואת תנאי חייהן, אך החוקרות אינן

-
- 253 (ענבל וילמובסקי וטל תמיר עורכות, 2012) (המדווחות על "פערים של ממש" בין נשים אשכנזיות למזרחיות מבחינת ההשתלבות בסוגי התעסוקה היוקרתיים). לשם המחשה, פערי השכר הנוכחיים בין מזרחים לאשכנזים גדולים אף מאלה שבין שחורים ללבנים בארצות-הברית. מאוטנר "ליברליזם בישראל", לעיל ה"ש 8, בעמ' 36.
- 290 משרד הבריאות הפסקות היריון על פי החוק: 1990-2016 33-40 (2018). הנתונים נכונים לשנת 2014, שהיא השנה האחרונה שנבדקה בדוח.
- 291 שם. מדובר בעלייה של 11% בשיעורי הפסקות היריון בקרב נשים ערביות (6.8 ל-1,000 נשים בגיל הפריור) בשנים 2005-2014, שהוא העשור האחרון שנבדק.
- 292 כך לפי חלק מההערכות. תחקיר שפורסם בשנת 2013 דיווח על "עולם אפל" של שוק הפלות שחור "פרוץ ופרוע" בישראל, כזה שמאפשר, בין היתר, לעבור הפלה בעלות של 1,000 ש"ח בקלקיליה או לשלם 500 ש"ח בעבור הפלה באמצעות מסרגה ביפו. ראו שוש מולא "מחתרת הפלות השחורות" ידיעות אחרונות – 7 ימים, 1.2.2013.
- 293 שטופלר, לעיל ה"ש 46, בעמ' 490-491; רימלט "מנגישות חלקית לחקיקה צודקת", לעיל ה"ש 46, בעמ' 462, Yishai, *Hidden Agenda*; לעיל ה"ש 53, בעמ' 207, Rimalt & Yefet, לעיל ה"ש 211, בעמ' 140.
- 294 ראו Amir & Biniamin, לעיל ה"ש 46. הערת-אזהרה חשובה: יש לבחון את הנתונים בהסתייגות המתחייבת לנוכח הזמן הרב שחלף מאז נערך המחקר (תחילת שנות התשעים). לא ידוע לי על מחקרים עדכניים בנושא זה.

מייחסות למשתנה מתמיה זה – ולעצם החובה לספקו – חשיבות אנליטית או מגדרית, ואינן בוחנות את השלכותיהם האפשריות של ממדי זהות נשיים שונים על אופן התנהגותם של סוכני אכיפת החוק.²⁹⁵ הניתוח הפמיניסטי של הליך אישור ההפלות יוצא אפוא מנקודת-הנחה שהחוויה בוועדות היא כלל-נשית ואחידה, ואינו שואל את עצמו את שאלת "איזו אישה". בכך הוא משטיח את המיקום המורכב של נשים מזרחיות ביחס למודל אימהות-החובה, מחד גיסא, ונותר עיוור לשאלה אם הריבוד הנשי האתנו-מעמדי מיתרגם לביקורת מוגברת, לשיפוט ערכי וליחס פטרוני ומנמיך כלפי נשים מזרחיות, מאידך גיסא. במישור המחקרי נחוץ אפוא להעשיר את הספרות הקיימת על הוועדות להפסקת הריון בניתוח לפי ציר הביקורת הפמיניסטי-המזרחי, המפענח את הפיקוח החברתי על נשים לא באמצעות הנחות סמויות של דומות פנים-מגדרית, אלא באמצעות שקלול של יסודות מובחנים נוספים בזהותן. הבטחת ריבונותן של נשים על רחמן אינה יכולה להיעצר בהכרה בזכותן למנוע או להפסיק את הריון, אלא חייבת לכלול גם הגנה על זכותן המקבילה להמשיך אותו. שינוי הפוקוס של השיח הפמיניסטי משיח צר ונקודתי על הזכות להפלה לשיח רחב וכולל על צדק רבייתי, ברוח תובנותיו של הפמיניזם השחור, מיתרגם לכינון סדר-יום מקיף שבמרכזו התמודדות עם אתגרים חברתיים ומשפטיים המקשים על נשים לממש את אימהותן. כך, הפמיניזם המזרחי צריך לזרות אור על הדיכוי הרבייתי שאליו הוכפפו נשים מזרחיות ונשים ממייעוטים שונים בישראל. דוגמה בולטת בהקשר זה היא ההכפפה של נשים ממוצא אתיופי לשימוש כפוי באמצעי מניעה.²⁹⁶

295 שם, בעמ' 12. עם זאת, חשוב לציין כי מה שמנפץ במידה מסוימת את החרם-ממדיות של הסובייקט הנשי במחקר של אמיר ובנימין הוא ההתייחסות המוגברת לשוליות של מעמדן האישי של הפונות לוועדות, כמו-גם בחינה קונקרטיית של נסיוןן של עולות חדשות ממדינות חבר-העמים, אשר לפי רשמים של הגורמים הממסדיים "הן משכילות והן אשכנזיות, אבל מתנהגות כפרחות" – כינוי-גנאי שנטבע כידוע בישראל לתיאור נשים מזרחיות. דלילה אמיר "אחרות", 'מחויבת' ו'נבונה': כינון נשיות ישראלית בוועדות להפסקת הריון" תיאוריה וביקורת 247, 252 (1995). ראו גם Amir & Benjamin, לעיל ה"ש 18, בעמ' 646. זוהי נקודת-מבט חשובה אך לא ברורה, למשל, מדוע הריון נותר ממוקד באישה האשכנזייה ממזרח אירופה, ולא בהתנסות הנשית של עולות חדשות ממוצא אתיופי או של נשים ילידות הארץ המוחלשות על בסיס אתני ולאומי.

296 כפי שעולה מממצאי מחקר שנערך מטעם ארגון "אשה לאשה", נשים יוצאות אתיופיה חויבו ליטול אמצעי מניעה חיצוני מסוג זריקות דפו-פרוורה, פן יישלל מהן טיפול רפואי, עזרה כלכלית ואף רשיון העלייה לישראל. ראו חדרה אייל דפו פרוורה (Depo Provera) – אמצעי למניעת הריון הניתן באמצעות זריקה: על מדיניות השימוש בקרב נשות הקהילה האתיופית בישראל (2009) <https://bit.ly/2HfbGeC>. על המדיניות של מתן זריקות כאלה לנשים ממוצא אתיופי בישראל ראו גם אינס אליאס "מילדי תימן ועד לאתיופיות: כיצד מתייחסת המדינה לילודות שאינן בצבע הנכון?" הארץ 11.5.2017 <https://bit.ly/31NMaoS>. אכן, "אספקה אגרסיבית" של אמצעי מניעה לנשים אתיופיות הוערכה כ"אחד מגורמי המפתח" לירידה התלולה של 50% בשיעורי הילודה בקהילה האתיופית בעשור האחרון. ראו טל, לעיל ה"ש 186, בעמ' 165. נושאים אלה לא טרדו כמעט את מנוחתו של סדר-היום הציבורי או הפמיניסטי בישראל, אולי בשל התפיסה הבורגנית האשכנזית שלפיה מודל אימהות-החובה הוא ההתנסות הנשית היחידה שכלל הנשים היהודיות חולקות אותה.

מאבק פמיניסטי בדיכוי רבייתי בהגדרתו הרחבה צריך גם לגלות מודעות למפגש של נשים מזרחיות עם מערכות המשפט והרווחה, ולהתריע מפני מצב דברים שבו תפקודן והחלטותיהן של הרשויות מתבססים על סטריאוטיפים מפלים בנוגע לאימהותן החשודה של נשים. יש לפעול לזיהוי, לביקורן ולביעורן של פרקטיקות כאלה, אשר גילומן המשפטי עשוי להיות מונכח החל בפסיקות של הסדרי משמורת, המשך בתופעות של הוצאת ילדים מבתיים והכרותם כבני-אימוץ, וכלה בהעמדה לדין ובענישה חמורה יותר של נשים ממוצא מזרחי בגין הזנחה או פגיעה לכאורה בילדיהן.

כך, למשל, בשנים האחרונות החל מתחזור מופע מודרני מרוכך של פרשת ילדי תימן,²⁹⁷ שגובה בדוח נוקב של ועדת גילת משנת 2002, בדבר "הוצאה סיטונית" של ילדים למוסדות ולמשפחות אומנה בנימוק המשפטי שהוריהם – רובם ממוצא מזרחי – לוקים ב"חוסר מסוגלות הורית".²⁹⁸ גם מחקר אחר שבחן את תפקידן של הטיות מחשבתיות בתהליך קבלת ההחלטות של רשויות הרווחה מצא כי מוצא אתני הוא מנכא של המלצות אנשי-המקצוע באשר להוצאת ילדים מבתיים: במקרים של מידע חסר או סיכון עמום נטו רשויות הרווחה לייחס רמה גבוהה יותר של סיכון סובייקטיבי לילדים מזרחים מאשר לילדים אשכנזים, והמליצו להוציאם מבתיים בשיעור גבוה פי שניים בהשוואה לילדים אשכנזים.²⁹⁹ חומרת הממצאים המתוארים קוראת לכתיבה משפטית אשר תנתח מחקרים אלה מהפרספקטיבה הפמיניסטית של תיאוריית ההצטלבויות, ותבקר את התהליך שמכוחו הזהות האתנית כשלעצמה נהפכת לפרוקסי של התנהגות אימהית לא-נורמטיבית ולקויה. אולם קשיים והתנסויות אלה, המאפיינים את מערכת היחסים של נשים מוחלשות בישראל עם גורמי הממסד, אינם זוכים בהכרה ראויה של הפמיניזם המשפטי, הממוקד לרוב בביקורת הסדרים אשר רלוונטיים למציאות חייהן של נשים הגמוניות והומוגניות הנמנות עם האליטה החברתית. אכן, בשנים

297 כמובן, אין ככוונתי או ביכולתי לקבוע מסמרות בנוגע לתקפות העובדתית של פרשת ילדי תימן. אולם גם אם אין מקבלים את תזת החטיפה הממוסדת, אי-אפשר להתכחש לממצאים העובדתיים שקבעה ועדת כהן-קדמי, שהצביעו לכל-הפחות על פרקטיקה של מסירה מזדמנת לאימוץ של עשרות ילדים, בעיקר ממוצא תימני, שנבעה מדעות קדומות.

298 רפי שובלי "פרשת ילדי תימן – דמיון מזרחי?" קשת של דעות: סדר יום מזרחי לישראל 174, 175 (יוסי יונה, יוגית נעמן, דוד מחלב עורכים, 2007). לתיאור מקרים נוספים ראו אסתר הרצוג "הפקעת הורות: מפרשת ילדי תימן ועד היום" ילדים של הלב – היבטים חדשים בחקר פרשת ילדי תימן 163 (טובה גמליאל ונתן שיפרס עורכים, 2019).

299 דפוס זה נשמר גם כאשר נעשתה בקרה לגבי המשתנים של המצב הסוציו-אקונומי של המשפחה ורמת הסיכון הסובייקטיבי המוערך ביחס לילד הספציפי מזה ושל מאפייניהם האישיים והמקצועיים של העובדים/ות הסוציאליים/ות מזה, הידועים כמשפיעים על קבלת החלטות השמה של ילדים בסיכון. יש לציין כי מחקר זה מתייחד בכך שהוא נעשה בתנאי מעבדה, ולא הסתמך על תיקים אמיתיים, וזאת כדי לשלול את האפשרות שההחלטות אינן מונעות מהטיות אתניות, אלא מייצוג-היתר של קבוצות מוחלשות בקרב מטופלי הרווחה. ראו Guy Enosh & Tali Bayer-Topilsky, *Reasoning and Bias: Heuristics in Safety Assessment and Placement Decisions for Children at Risk*, 45 Br. J. Soc. Work 1771, 1781 (2015). כן ראו שרה צברי השפעת מאפיינים תרבותיים של הנערה ומשפחתה על החלטות העובד במצבי סיכון (עבודת-גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2000).

האחרונות החל המחקר הפמיניסטי המשפטי העוסק באופנים שבהם מכוננות זהויות מגדריות להתמקד בכיוונים חדשים והגמוניים אף יותר – במקום לעסוק בנשים הכפופות לשוליות מרובה, הוא מתמקד בחקר הבניית הזהות הגברית כקטגוריה אנליטית מרכזית במשפט.³⁰⁰ רגישות למיקומן המבני השונה של נשים במדרג האתנו-מעמדי משמעה גם הצבת שיקולים כלכליים בלב פוליטיקת הבחירה של הפמיניזם. כחלק ממהלך זה, על הפמיניזם המזרחי לבקר את שיח הזכויות הליברלי, אשר השתרש במידה רבה בפסיקתו של בית המשפט העליון, המסתפק בהבניה שלילית של זכויות ומשלים עם פערים בין ההכרה בזכות לבין היכולת לממשה הלכה למעשה.³⁰¹ יש אפוא לקדם מסגרת משפטית של זכויות חיוביות וחברתיות, אשר לא רק מציבות מגן מפני התערבות שלטונית כופה בבחירות רבייתיות, אלא מקימות חובה פוזיטיבית של המדינה לתמוך בהגשמתן.³⁰² אכן, התובנה המכוננת של הפמיניזם השחור – שגרמה לשינוי פרדיגמטי בעמדת התנועה הפמיניסטית בארצות הברית – היא כי צדק רבייתי תובע יותר מאשר ריבונות אישית או זכות על הגוף, וכי יש להבטיח ערובות כלכליות שיאפשרו לנשים להיות אימהות לפי בחירתן, לילדים בריאים בגופם ובנפשם. ברוח זו, כדי שזכותן של נשים לצדק רבייתי לא תהיה בבחינת פרוויליגיה, הן צריכות שירותי רווחה ושירותים חברתיים לטיפול בילדים שיאפשרו להן להיות אימהות פעילות מבלי שהן יצטרכו להקריב את עצמאותן הכלכלית או את רווחתן של ילדיהן. סוגיות אלה חוצות קטגוריות תוך-מגדריות ומשותפות לכלל הנשים, אולם הן אקוטיות במיוחד לגבי אימהות יחידניות, שרובן הן נשים מזרחיות או נשים המשתייכות לקבוצות-זהות לא-הגמוניות.³⁰³

300 לפיתוח הסוגה הפמיניסטית של משפט וגבריות ראו את הגיליון הנושאי של עיוני משפט (ט) (2016). אף אני הרמתי תרומה לפיתוחו של ענף זה. ראו Karin Carmit Yefet, *Feminism and Hyper-Masculinity in Israel: A Case Study in Deconstructing Legal Fatherhood*, 27 YALE J.L. & FEMINISM 47 (2015).

301 ראו ברוח זו את ביקורת הנכוחה של מנחם מאוטנר על בית המשפט בישראל, שבמקום לפתח זכויות חיוביות וחברתיות, פיתח תורת משפט של זכויות שליליות, המשרתת במידה מועטה בלבד את המזרחים בני המעמד הנמוך. ראו מאוטנר "ליברליזם בישראל", לעיל ה"ש 8, בעמ' 53-54. לאחר חשבו לתפיסה השלילית של זכויות, שהכין את התשתית לפיתוח זכויות חברתיות וכלכליות, ראו בג"ץ 10662/04 חסן נ' המוסד לביטוח לאומי, פ"ד (סה) 782 (2012).

302 בהקשר זה הצעתו של מאוטנר לאמץ בישראל ליברליזם פרפקציוניסטי של שגשוג, במקום הליברליזם של זכויות שליליות, מושכת את הלב. לפירוט מלא של הצעתו ראו מאוטנר "ליברליזם בישראל", לעיל ה"ש 8, בעמ' 65-69. כל אחת מהזירות של יצירת המשפט – המדינה, המחוקק ובתי המשפט – צריכה ליטול חלק בפיתוח ליברליזם מסוג זה. ראו ישי בלנק "על מגבלותיהן של הזכויות החיוביות במשפט הישראלי" עיוני משפט לו 97, 108-109 (2013). לפמיניזם המזרחי צריך להיות עניין בקידום ליברליזם כזה, שכן הוא תובע מן המדינה לפעול ליצירת התנאים לשגשוג אישי וחברתי, כמו-גם לחיזוק ולעיכוי של הזכויות החברתיות (ובכלל זה להבטיח שירותים בתחומי הבריאות, החינוך, הדיור, הרווחה, התעסוקה ועוד), באופן ש"יתמקד בנשים ובעניינים כשתי קבוצות מובהקות שהמשתייכים אליהן אינם מצליחים לממש בתקופת חייהם את הפוטנציאל האנושי הגלום בהם". מאוטנר "ליברליזם בישראל", לעיל ה"ש 8, בעמ' 67. על כך יש להוסיף – באופן שיתמקד במיוחד בקבוצת הנשים העניות, אשר במציאות הישראלית הן לרוב נשים מזרחיות.

303 LAVIE, לעיל ה"ש 233, בעמ' 7 ו-116.

חשוב אפוא להמשיך את מלאכת הזיהוי של הגורמים המבניים והמשפטיים המחייבים נשים לבחור בין משפחה לבין עבודה, ולכונן במקומם הסדרים נורמטיביים שיקדמו פרדיגמה חדשה של משפחה ועבודה.³⁰⁴

אלה הן, בקווים כלליים, אבני בניין מרכזיות לכינונו של סדר-יום פמיניסטי רחב וכולל, אשר יכיל וישקלל את האינטרסים של נשים ממוקמים אתנו-גזעיים, מעמדיים וחברתיים שונים, במטרה להבטיח בחירה אוטונומית וצדק רבייתי אמיתי לכלל הנשים בישראל.

אפילוג: נשים מזרחיות במשפט – מהשפחה להנכחה

השיח הפמיניסטי הרבה לעסוק בביקורת על האזרחות האימהית ועל ההכניה של הזהות הנשית כסובייקט חד-ממדי שמעמדו תלוי ומותנה בהגשמת הייעוד האימהי-הלאומי. מאמר זה ביקש להראות כי הנרטיב הפמיניסטי ההגמוני, שבמרכזו מודל אימהות-החובה, הוא חלקי ומקוטע, ותורם לטשטוש והשטחה של רובדי המורכבות המשוקעים ברגולציה המשפטית של הפסקות היריון בישראל. כך, בעוד שנשים אשכנזיות נתבעו לתרום על-ידי רתימת רחמן לריבוי האומה ולהשבחתה, הציפיה מנשים מזרחיות הייתה הפוכה – להפגין פטריוטיות ציונית באמצעות ריסון הילודה ושמירה על חוסנו הלאומי של העם. לשון אחר, כאשר הפמיניזם ה"אשכנזי" טוען לאזרחות אימהית, הוא מחמיץ את סיפורה של האימהות המזרחית. ניתוח-העומק ההיסטורי של חוק ההפלות תורם אפוא לערעור הנומוס הציוני הפרו-נטליסטי, וחושף את פועלו כמנגנון רב עוצמה בשעתוק ובאשרור של מבנה-העומק המגדרי והאתנו-מעמדי הפנים-יהודי בישראל.

באופן עמוק יותר, מאמר זה ביקש לחשוף לראשונה סיפור סוציו-משפטי אשר טרם סופר על ההכניה המוסדית המהותנית של קטגוריית הזהות "נשים מזרחיות" בחוק ההפלות ועל מיקומו ההיברידי והדרוקטיבי של הרחם המזרחי כיהודי-ערבי, "חשוד" ופרימיטיבי. המאמר ביקש לתת במה לתהליכי הפרשנות והפענוח של ההיסטוריה החקיקתית מתוך הקול הנשי-המזרחי המודחק, ולהעשיר את ההבנה שלנו באשר לכוחות המשפטיים והאידיאולוגיים אשר כוננו ושעתקו את האזרחות הנחותה של נשים מזרחיות וכפו עליהן מערכת מוגזעת של ערכים, רעיונות ודימויים. זאת, מתוך הכרה שחקר ההכניות של האישה המזרחית במשפט ובחברה וניתוח שורשי ההתמסדות של הגזענות הפטריארכלית בישראל הם תנאים מוקדמים לפיתוח פרספקטיבות נשיות-מזרחיות ולפירוק מדרגי הכוח והשליטה של ההגמוניה הגברית-הלבנה. בפרספקטיבה תיאורטית רחבה יותר, סוגיית ההפלות מספקת דוגמה פרדיגמטית לפריפריאליות האנליטית של הפמיניזם המזרחי בהגות הפמיניסטית המקומית ולדחיקת האינטרסים של נשים מזרחיות לשולי המאבק הנשי בישראל. מיקוד המבט באופנים שבהם פעל חוק ההפלות להלאמת הרחם האשכנזי תרם להעלמת הרחם המזרחי ולפרקטיקות הדיסקורסיביות שבאמצעותן הוכנו נשים מזרחיות כאובייקט אורינטליסטי וסביל שיש

304 חוקרת שתורמת לפיתוח חשוב של תחום זה היא אריאן רנן-ברזילי. על הסדרים בעייתיים במשפט הישראלי שפוגעים ביכולת לשלב הורות עם עבודה, ועל פתרונות אפשריים לשילוב הרמוני שלהן, ראו, למשל, אריאן רנן-ברזילי "הורים א/עובדים: רב-ממדיות והפמיניזם החברתי של מעמד הפועלות – תשתית תיאורטית לשילוב משפחה ועבודה בישראל" עיוני משפט לה

למתן את פרינונו. פסיחה זו על שאלת "איזו אישה" היא לטענתי סיבת העומק שבגינה למרות העיסוק הרב בחוק ההפלות, הסיפור על מדיניות ויסות הילודה העדתית וההגזעה של האימהות המזרחית נותר במידה רבה סמוי ומוצנע במחקר הפמיניסטי המקומי.³⁰⁵ יתר על כן, כמו הפמיניסטיות הלבנות בארצות הברית, גם פמיניסטיות אשכנזיות רבות המשיגו את סוגיית ההפלות במונחים של אוטונומיה רבייתית ושל זכותן של נשים על גופן, וזאת מבלי לגלות מודעות לאיכויות חרבי הפיות של הזכות להפלה, ותוך יציקת תוכן צר ומצומצם בהגדרת החירות הרבייתית של נשים. לעומת זאת, הפמיניזם המזרחי, כמו הפמיניזם השחור, מכיר בכך שליברליזציה אותנטית לכלל הנשים תוגשם באמצעות דיני הפסקת היריון שאינם מבוססים על שיח צרכים מחליש, אלא על שיח זכויות רחב, שוויוני ומעצים. ברוח זו, מדיניות רבייה שוויונית – אשר משקללת אל תוך המשוואה המגדרית את צורכיהן של כלל הנשים ומודעת גם לאתניזציה של העוני, ולא רק לפמיניזציה שלו – צריכה להנגיש במקביל את התנאים הכלכליים והחברתיים שיאפשרו לנשים לבחור באימהות, להרחיב את משפחתן ולעצב את סיפור חייהן כרצונן.³⁰⁶

מאמר זה חותם בתקווה כי חוקרות וחוקרים נוספים יירתמו למלאכת פירוק של המבנה הסוציו-משפטי האחראי לייצורם, לקיבועם ולשכפולם של הייצוגים המוגזעים של הנשיות המזרחית, וכי נשים מזרחיות תהיינה הסופרות של האוטוביוגרפיה והאתנו-ביוגרפיה שלהן עצמן, תוך ערעור ההרמוניטיקה הני"אוצנטרית³⁰⁷ של מושגי-היסוד ומסגרות השיח המאפיינת את המחקר הפמיניסטי בישראל. רק כאשר יישמע קולו של הסובייקט הנשי המזרחי נוכל לזהות ולאטגר את המנגנונים המתוחכמים, הגלויים והסמויים, שמכוחם מכונן המשפט מדרג אתנו-מגדרי המכפיף נשים מזרחיות לנשים אשכנזיות ולגברים – מזרחים ואשכנזים. רק כאשר יציב הפמיניזם המשפטי גם את הפרספקטיבה של הפמיניזם המזרחי כנקודת-כובד של הניתוח הביקורתי, נוכל לפתח חלופות תיאורטיות ואפיסטמיות לסיפורים ההגמוניים, שמתוכן ישכתבו ויתפרשו מחדש יחסי מגדר ומשפט בישראל.

305 כמובן, חסר זה הוא בין היתר נגזרת של "דינמיקת ההכחשה" כלפי מזרחים בספרות המשפטית, כביטוייה הקולע של ביטון "מזרחים במשפט", לעיל ה"ש 8, בעמ' 456-457. ראו גם Lahav, לעיל ה"ש 8, בעמ' 414.

306 ראו את הדיון לעיל בפרק ה.

307 את המונח ני"אוצנטרי, שבו ני"א מסמן נשים יהודיות אשכנזיות, טבעתי בהשראת המונח "גי"א", שהוא ראשי-התיבות של גבר יהודי אשכנזי, המשמש בכתובה של הפמיניזם המזרחי אבטיפוס לסדר הפטריארכלי הלבן ההגמוני (שירן "מזרחיות ואחרות", לעיל ה"ש 23).

